

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

KELAMDA VESVESE KAVRAMI

OSMAN GAZİ BULUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. MEHMET TÖZLUYURT

AĞUSTOS – 2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAMDA VESVESE KAVRAMI

OSMAN GAZİ BULUT

YÜKSEK LİSANS

Danışman: Doç. Dr. MEHMET TÖZLUYURT

AĞUSTOS – 2024

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Osman Gazi BULUT'un hazırladığı “**Kelamda Vesvese Kavramı**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 22/08/2024. Perşembe günü saat 10:00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan :

Jüri Üyesi :

(Danışman)

Jüri Üyesi :

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğini beyan ederim.

Osman Gazi BULUT

22/08/2024

ÖN SÖZ

Yüce kitabımız Kuran-ı Kerim’de, Cenab-ı Hakk bizleri şeytanların şerlerinden dolayı uyarmaktadır. Şeytanlar, insanları haktan saptırmak için çalışmakta ve onların kalplerine attığı bir takım sapkın düşüncelerle insanları yoldan çıkartmak istemektedir. Kalbe gelen bu vesveseler, dinini yaşamaya gayret eden inançlı insanları tedirgin etmiş, itikatlarına zarar geldiği endişesine düşürmüştür. Özellikle internet çağını yaşadığımız şu dönemde, sapkın bir takım fırka ve akımların da etkisi ile vesveseler hızla yayılma imkânı bulmuş ve birçok insanın inançları hususunda şüpheyne düşmelerine neden olmuştur. Bizler bu çalışmamızda insanların kalbine gelen itikadi vesveselerin insanların inancına etkisi, bu vesveselere karşı alınacak önlemler ve bu vesveselerin çözüm yollarını ele almaya çalıştık.

Araştırmamızın giriş kısmında; vesvesenin tanımı, vesvese yerine kullanılan kavramlar, islami ilimlerde ve diğer ilimlerde vesvese kavramı konularını aldık. Birinci bölümünde; vesvesenin kaynağı, peygamberlere ve velilere şeytanın vesvese verebilme durumu, vesveselerin insan fiillerine etkisi, bu vesveselerin ve bütün şerlerin kaynağı olarak görülen şeytanların yaratılması ve bunların hikmetleri ve faydaları konularını ele adık. İkinci bölümde ise; başta Kur’an ve hadislerde geçen kelami bir takım vesvese örnekleri olmak üzere günümüzde en sık karşılaşılan vesvese örneklerini ve bunların çözüm yolları ele aldık.

Bu çalışmanın yürütülmesinde destek ve emeklerini esirgemeyen tez danışmanım kıymetli hocam sayın Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT’a ve bütün Bozok Üniversitesi ailesine teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her alanında maddi ve manevi destek olan anneme ve babama, kardeşlerime ve özellikle eğitim hayatımın zorlu sürecinde bana desteklerini esirgemeyen eşime, çocuklarım Meryem Betül ve Abdulkadir’e teşekkür ediyorum.

OSMAN GAZİ BULUT

22/08/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KELAMDA VESVESE KAVRAMI

OSMAN GAZİ BULUT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MEHMET TÖZLUYURT

Bu araştırmada; nefis, cin ve şeytânın, insanların kalbine şer ve hayırsız şeyleri telkin etmesi, akla ve kalbe yararı olmayan düşünceler atması manasına gelen vesvesenin, itikadi alandaki etkileri ele alınmıştır. Araştırmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup ilk olarak vesvese kavramının tanımı yapılmış, sonrasında islami ilimlerde ve psikoloji ilminde vesvese konusuna temas edilmiştir.

İhtilaf olmakla birlikte islam âlimlerinin ekserisinin ifade ettiği üzere şeytanlar, peygamberlere de vesvese girişiminde bulunabilmektedir. Fakat Allah, peygamberlerin ismet sıfatı gereği şeytanların bu vesveselerini boşa çıkarmış ve peygamberlerini günah işlemekten muhafaza etmiştir. Çalışmamızda değindiğimiz bir diğer konu ise Allah'ın veli kulları olarak bilinen takvalı ve ihlaslı kulların da şeytanların vesvesesine maruz kalabileceğidir. Onlar her ne kadar peygamberler gibi ismet sıfatına haiz olmasalar da takvaları ve ihlasları sayesinde şeytanların vesveselerinden daha az etkilenmişlerdir.

Vesveselere uymak ya da uymamak iradesini de Allah insana vermiştir. Şeytanın bu noktada insana zorla günah işlettirebilme gibi bir gücü ve kudreti yoktur. O, ancak kötülükleri vesvese suretinde telkin edebilir. Bu vesveselerden korunmak için; öncelikle bu vesveselerin nefis ve şeytandan geldiği bilinciyle Allah'a sığınmalıdır. Kuran-ı Kerim tefekkür edilerek okunmalı, Allah'ı zikir ile meşgul olunmalıdır. Tuzak bilinirse etkisiz kalır düsturuyla şeytanın tuzakları ve telkinleri bilinmeli ve gelen vesveselerin tersi yapılmalıdır.

2024, x + 98 Sayfa

Anahtar kelimeler: Vesvese, İtikat, Şüphe, Şeytan, Evham, Dini Obsesyon.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE CONCEPT OF VESVASA IN FAITH

OSMAN GAZİ BULUT

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. MEHMET TÖZLÜYURT

In this study, the effects of wahwa, which means that the nafs, jinn and devil instil evil and bad things into the hearts of people and throw thoughts that are not beneficial to the mind and heart, are discussed in the field of faith. In our research, qualitative research method was used and firstly, the definition of the concept of vesvese was made and then the subject of vesvese in Islamic sciences and psychology was touched upon.

Although there is disagreement, the majority of Islamic scholars state that the devils can also attempt to influence the prophets. However, due to the prophets' attribute of ismat, Allah has nullified the devils' mischief and protected His prophets from committing sins. Another issue that we have touched upon in our study is that the pious and sincere servants of Allah, who are known as the guardians of Allah, may also be subjected to the devils' mischief. Although they do not have the attribute of ismat like the prophets, they are less affected by the devils' temptations thanks to their taqwa and ihlas.

Allah has also given man the will to obey or not to obey the temptations. At this point, Satan has no power and might to force people to sin. He can only inculcate evils in the form of mischief. In order to be protected from these inclinations; first of all, one should seek refuge in Allah with the awareness that these inclinations come from the nafs and the devil. The Holy Qur'an should be read with contemplation, and Allah should be engaged in remembrance. With the maxim that if the trap is known, it will be ineffective, the traps and suggestions of the devil should be known and the opposite of the incoming vesveses should be done.

2024, x + 98 Pages

Keywords: Suspicion, Putting, Doubt, Satan, Whisper, Religious Obsession.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.4. Vesvese Kavramının Lugat ve Terim Anlamı.....	4
1.5. Vesvese İle Yakın Anlamda Kullanılan Bazı Kelimeler	5
1.5.1. Nezega	5
1.5.2. Taifun	6
1.5.3. Hemeze (Hemz)	7
1.5.4. Ricze (Ricsun).....	7
1.5.5. Vahy	8
1.5.6. Hâtır-ı Şeytânî.....	8
1.5.7. Belbâl.....	9
1.5.8. Hecsün (Hecsetün)	9
1.6. İslami İlimlerde Vesvese Kavramı	9
1.6.1. Kuran-ı Kerim’de Vesvese Kavramı	10
1.6.2. Hadislerde Vesvese Kavramı.....	12

1.6.3. Fıkıhta Vesvese Kavramı.....	14
1.6.3.1. Temizlik ve Abdest Hususunda Vesvese	14
1.6.3.2. Ezan ve Namaz Hususunda Vesvese	15
1.6.3.3. Talak Hususunda Vesvese.....	17
1.6.4. Tasavvufta Vesvese Kavramı	17
1.6.4.1. Mutasavvıflara Göre Vesvese Çeşitlerini Ayırt Etme Yolları	18
1.7. Diğer İlimlerde Vesvese Kavramı	19
1.7.1. Psikoloji İlminde Vesvese Kavramı	19
2. KELAMDA VESVESE KAVRAMI	24
2.1. Vesvesenin Kaynağı Nedir?	24
2.1.1. Şeytan	24
2.1.2. Cin	27
2.1.3. Nefs	28
2.2. Peygamberler ve Vesvese	28
2.2.1. Hz. Âdem ve Vesvese	30
2.2.2. Hz. Yûsuf ve Vesvese	31
2.2.3. Hz. Eyyûb ve Vesvese.....	32
2.2.4. Hz. Îsâ ve Vesvese	32
2.2.5. Hz. Muhammed ve Vesvese	33
2.3. Allah'ın Veli Kulları ve Vesvese	35
2.4. Vesveselerin Kaynağı Olan Şeytanların Yaratılması	39
2.5. Vesveselerin Kaynağı Olan Şeytanların Yaratılmasının Hikmetleri	41
2.6. Şeytan'ın İnsan Fiillerine Etkisi	44
2.7. Vesveseden Dolayı İnsanın Mes'uliyeti	46
3. KELAMİ ALANINDAKİ VESVESE ÖRNEKLERİ	50
3.1. Allah Var Mı Yok Mu? Vesvesesi	52

3.2. Allah'ı Kim Yarattı? Vesvesesi.....	54
3.3. Allah'ı Neden Göremiyorum? Vesvesesi	56
Zikri geçen sorunun çözümü noktasında k	56
3.4. Allah Kaldıramayacağı Taş Yaratabilir Mi? Vesvesesi.....	57
3.5. Allah'ın Adaleti ve Rahmeti Noktasındaki Vesveseler	57
3.6. Dinden Çıkıldığı Şeklinde Gelen Vesveseler	60
3.7. Kutsal Değerlere Karşı Edepsizlik-Hürmetsizlik Vesvesesi.....	61
3.8. Ahiret'in Varlığı Hususundaki Vesveseler	63
4. VESVESEDEN KORUNMA YOLLARI.....	65
5. SONUÇ	70
6. KAYNAKÇA	73

KISALTMALAR LİSTESİ

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz kısaltmalar aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallahü aleyhi vesellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsan fitraten düşünen, aklında çeşitli düşünceler barındıran, duyguları olan bir varlıktır. Akla ve kalbe gelen bu düşünceler iyi yönlü olabileceği gibi olumsuz, insanları rahatsız eden düşüncelerde olabilmektedir. Özellikle dini açıdan kişileri şüpheyne sevk eden ve rahatsız eden düşüncelerin geneli vesvese olarak ifade edilir. Bu vesveseler kişinin hem dünyevi hem uhrevi hayatını negatif olarak etkilemektedir. Kişi akla gelen bu düşüncelerden rahatsızlık duymakta ve bu düşüncelerin kaynağını ve çözümünü aramaktadır. Bu düşüncelerin sebebini bilmeyen insanlar büyük sıkıntı çekmektedirler. İnsanların aklına gelen bu vesveseler ibadet hususunda olabileceği gibi itikat noktasında da olabilmektedir. Çalışmamızda itikâdi açıdan insan aklına takılan bu vesveseleri ele almaya çalıştık.

1.2. Araştırmanın Amacı

Vesvese, günlük hayatımızda sıkça karşılaştığımız, özellikle dini görevlerde karşımıza çıkan ve manevi huzurumuzu olumsuz etkileyen düşünce ve endişeleri ifade eden bir kavramdır. İslâmî açıdan vesvese, genellikle abdest, gusül ve namaz gibi ibadetlerde ortaya çıkan şüpheler ve takıntılı davranışlarla ilişkilendirilir. Kalbimize nüfuz eden bu tür bozuk düşünceler, ibadetlerimizin doğru bir şekilde yerine getirilmesini zorlaştırabilir ve manevi yaşamımızı sekteye uğratabilir.

Vesvese kavramı, en güvenilir şekilde Kur'an-ı Kerim'de ele alınmış ve tanımlanmıştır. Kur'an, vesveseyi şeytanın ve nefsin insanları doğru yoldan saptırmak için kullandığı fısıldamalar ve kötü telkinler olarak tanımlar. Şeytanın amacı, insanları yanlış yola sevk etmek ve onları hayırdan uzaklaştırmaktır. Vesvese, bu anlamda, kişinin kalbinde ve zihninde beliren, dini vecibeleri yerine getirmede tereddüt yaratan ya da insanı kötülüğe teşvik eden düşüncelerin tamamını kapsar.

Kur'an, vesvese sorununu kapsamlı bir şekilde ele alırken, bununla başa çıkmanın yollarını da açıklar. Vesvese ile mücadelede, müminlere Allah'a sığınmaları ve O'na güvenmeleri öğütlenir. Bu bağlamda, Felak ve Nas surelerinin okunmasıyla şeytanın vesveselerinden korunmak için Allah'a yönelmenin önemi vurgulanır. Ayrıca, sürekli zikir ve dua ile meşgul olmanın, vesveselerden korunmada etkili bir yöntem olduğu belirtilir.

Bir problemin üstesinden gelmek için, öncelikle o problemin ne olduğunu tanımak ve anlamak önemlidir. Vesvese ile ilgili olarak da, kişinin bu sinsi düşünceleri ve fısıltıları fark

etmesi, onların kaynağını ve etkilerini idrak etmesi kritik bir rol oynar. Kur'an, vesvese ile başa çıkmada rehberlik sunarak, müminlerin bu tür olumsuz düşüncelere karşı nasıl bir tavır geliştirmesi gerektiğini gösterir. Bu tavır, şeytandan gelen fısıltılara kapılmamak, nefsi kontrol altına almak ve dini vecibelerde sağlam bir bilgi ve bilinçle hareket etmek şeklinde özetlenebilir.

Vesvese, İslam dini açısından sadece basit bir rahatsızlık değil, aynı zamanda manevi hayatımızı etkileyebilecek önemli bir sınavdır. Kur'an-ı Kerim'in sunduğu rehberlikle, vesvesenin ne olduğu, nasıl tanınacağı ve nasıl yönetileceği konusunda bilinçlenmek, iman yolculuğumuzda bize büyük fayda sağlayacaktır. Vesvese ile başa çıkarken, Allah'a sığınmak, dini bilinçle hareket etmek ve sürekli zikir ve dua ile kalbimizi temiz tutmak, bu mücadelede en etkili yöntemlerdir.

İtikadı noktada gelen vesveseler insanları tedirgin ettiği gerçektir. İstemli veya istem dışı akla gelen bu vesveseler ile ilgili bazı Müslümanlar küfre düştüğü zannına kapılmaktadırlar. Nitekim sahabe-i kiram, Hz. Peygamber (a.s) gelerek bu tür vesveselerden yakınmışlar ve bu düşünceleri isteyerek söylemeyi, kömür oluncaya kadar yanmaya tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bahsi geçen bu konular ile ilgili olarak yaptığımız literatür taramasında itikâdi açısından vesvese kavramının yeterince ele alınmadığı görülmüş ve bu eksikliği gidermek ve bu tür vesveselerin imana ve itikada etkisinin tespiti amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Vesvese, Kur'an-ı Kerim'in son sûresi olan Nas Suresi'nde Allah'a sığınılması emredilen, şeytanın veya nefsin insana fısıldadığı kötülükleri temsil eder. Bu kavram, nefsin veya şeytanın insana telkin ettiği, kötülükleri cazip göstererek kişiyi doğru yoldan saptırmayı amaçlayan düşünceler olarak tanımlanabilir. Vesvese, insanın kalbine girerek, onu hem manevi hem de zihinsel olarak rahatsız eder ve sapkınlığa sürükler.

Kur'an-ı Kerim, vesvesenin kaynağını ve insan üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde açıklar. Vesvese, çoğunlukla şeytanın ve nefsin insanlara kötülüğü güzel göstererek onları yanıltma çabasıdır. Şeytan, insana sürekli fısıldayarak onun doğru yoldan sapmasını ve ahlaki zayıflıklara kapılmasını sağlar. Nefs ise, insanın içsel dürtüleriyle hareket ederek ona günah ve kötülük yolunda cazip alternatifler sunar. Bu süreçte vesvese, bireyin manevi huzurunu bozar ve ibadetlerinde şüphe ve tereddütlere neden olur.

Kur'an-ı Kerim, vesveseyi ve onunla mücadele etmenin yollarını açıkça belirtir. Nas Suresi'nde, şeytanın vesvesesinden korunmak için Allah'a sığınılması gerektiği emredilir:

"De ki: İnsanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlahına, o sinsî vesvesecinin şerrinden, insanların göğüslerine vesvese verenden, gerek cinlerden, gerekse insanlardan sığınırım." (Nas Suresi, 1-6).

Bu ayet vesvese ile başa çıkmanın en etkili yolunun Allah'a sığınmak ve O'na güvenmek olduğunu vurgular. Kur'ân ayrıca, zikir ve dua ile kalbin temiz tutulmasını, dini bilinçle hareket edilmesini ve şeytanın vesveselerine karşı dikkatli olunmasını önerir. Bu rehberlik, müminlerin manevî huzurlarını koruyarak doğru yolda kalmalarına yardımcı olur.

Kur'ân, vesvese ile mücadelede somut adımlar atmayı önerir. Vesvese, şeytanın insana sürekli olarak kötü düşünceler fısıldadığı bir süreçtir. Bu durumda, Kur'ân'ın sunduğu rehberlikle vesvesenin etkilerini tanımak ve onunla başa çıkmak, bireyin imanını ve manevî sağlığını korumasına yardımcı olur. Bu bağlamda, vesvese ile başa çıkmak için önerilen bazı temel yöntemler şunlardır: Allah'a sığınma, zikir ve dua, dini bilgi ve bilinç, ibadetlerde kararlılıktır.

Vesvese, Kur'ân-ı Kerim'de insanın manevî yaşamını olumsuz etkileyen bir olgu olarak tanımlanır ve şeytanın veya nefsin insana kötülüğü güzel göstererek onu doğru yoldan saptırma çabasıdır. Kur'ân, vesvese ile başa çıkmanın yollarını açıkça ortaya koyar ve müminlere Allah'a sığınmaları, zikir ve dua ile kalplerini temiz tutmaları gerektiğini öğretir. Vesvesenin tanınması ve onunla etkin bir şekilde mücadele edilmesi, bireyin imanını güçlendirmesine ve manevî huzurunu korumasına yardımcı olur. Bu nedenle, vesvese hakkında Kur'ân'ın sunduğu çerçeveyi doğru bir şekilde anlamak, manevî sağlığımız açısından son derece önemlidir.

İnanç ve itikâdi olarak şüphe ise kişinin imanına zarar getirmektedir. Bu tür vesveselere maruz kalan kişiler itikadı açısından imanına zarar geleceği endişesine kapılmaktadırlar. Kişi bu durumun şeytan ve nefis tarafından, iradesi dışında meydana geldiğini ve imanına zarar vermeyeceğini bilirse; kalben mutmain olur ve itikadi şüphelere düşmez. Hatta itikâdi noktasında vesveselere kapılan bazı Müslümanlara Peygamberimiz (s.a); "Bu halis imandır" buyurarak bu düşüncelerin Müslümanlara gelmesinin doğal olduğunu, bunun bir iman alameti olduğu belirtmiştir. Bu durum göstermektedir ki; bu vesveselerin kişinin itikadına zarar vermeyeceğini, bunun bir iman alameti olduğu hususu insanların bilmesi gereken önemli bir konu olduğu görülmektedir. Bu ise konumuzun önemini ortaya koymaktadır.

1.4. Vesvese Kavramının Lügat ve Terim Anlamı

Arapça bir kelime olan vesvese, lügat anlamı olarak; rüzgârın hışırtısı,¹ değersiz, adi düşünce,² kalpte olan haber, düşünce,³ gönüle kötü bir şey bırakmak,⁴ gizli ses, saçma sapan düşünceler,⁵ yavaş ve duyulmayacak şekilde konuşmak,⁶ fısıltı, birden bire akla gelen ve içinden geçen söz,⁷ gizli bir söz konuşmak, birinin kalbine kötülük getirmek,⁸ baştan çıkarma, ayartma,⁹ dürtüklemek, içinden geçirmek, aklına getirmek,¹⁰ iç huzursuzluk ve evham,¹¹ hışırdamak, hışırtı çıkarmak, kuşkucu olmak, fısıltıyla kötülüğe yönlendirmek¹² gibi manalara gelmektedir.

Terim anlamı ise; nefis ve şeytânın kalbe yararı olmayan düşünceler atması,¹³ şer ve hayırsız şeylerin kalbe gelmesi veya akla arız olan illet şeklinde tarif edilir.¹⁴ Bir başka ifade ile vesvese şeytan tarafından insanın aklına, fikrine atılan şüphe, kuruntu ve saptırıcı telkinler veya nefsin gönüle getirdiği yararsız, gereksiz ve sıkıntı veren şeylerdir.¹⁵ Ayrıca vesvese kulağa takılan küpenin hareketinden doğan çok hafif sese benzetilmiş, küpenin kulağa yakınlığı ve çok hafif bile olsa çıkardığı hışırtının kulak tarafından algılanması gibi şeytanın insana yakından verdiği seslere, kuruntulara, fısıltılara da vesvese adı verilmiştir.¹⁶

Fakihler ve mutasavvıflar kalbe gelen vesvese ve arzuları beş mertebeye değerlendirmişlerdir. Şöyle ki: Birinci mertebe Hacı: Elektrik akımı gibi kalbe anlık gelip

¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 6/254.

² Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 1155.

³ Mehmed b. Mustafâ el-Vânî, *Vankulu Lügati*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/1092.

⁴ Elif Efendi Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'an*, haz. Mustafa KOÇ, Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2/398.

⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, çev. Mehmet Beşir Ervansoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 7/555.

⁶ Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil)*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003), 4/145.

⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil Fî Vucûhi't-Te'vil*, ed. Murat Sülün, çev. Ahmet Alim vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 6/350.

⁸ Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1980), 1656.

⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2019), 605.

¹⁰ Mahmut Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati İlavelerle Mu'cemü'l Müfrehes*, ed. Yasemin Muş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 552.

¹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 983.

¹² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), 1295.

¹³ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Okyanusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit: Kâmusu'l-Muhit Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, çev. Mütercim Asım Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 3/2750.

¹⁴ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'an*, 2/398.

¹⁵ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 343.

¹⁶ Ali Küçük, *Besairu'l Kur'an*. (Konya: Beka Yayınları, 2003), 12/512.

giden, kişinin iradesi dışındaki düşüncelerdir. Kişi bundan dolayı ümmetin icmaısı ile mesul değildir. Çünkü bu kişinin elinde olmadan, kendi istek ve arzusu dışında bir durumdur. İkinci merteye Hatır: Bu ise kalbe gelen fikir ve tereddüt şeklindedir. Gönül taşıdığı halde karara bağlamama durumudur. Bu durum ızdırari olup insan mesul değildir. Üçüncü merteye Hadisünnefs: Yani nefsin söylenmesidir. Nefsin bir fiili işleme ya da yapma hususunda insana telkinde bulunmasıdır. Bu durumda da kişi günaha girmediği sürece mesul değildir. Dördüncü merteye Hemm: İstek ve arzu anlamına gelmekte olup yapılacak işi kişinin kendi istek ve arzusuyla seçmesi durumudur. Kişi bir iyiliği yapmaya yakın bir istek duyarsa sevabını alır; fakat bu kötülüğü yapmaya yakın bir istek ise o kötülüğü yapmadığı müddetçe günah yazılmaz. Beşinci merteye Azm olup bir iş yapmaya kuvvetli istek, sebat ve kararlılık durumudur. Kişi azm ettiği işi kuvvetli ve kesin bir şekilde yapmak için kararlılık gösterir. Kişi azm ettiği şey hayır ise sevabını alır, şer ise günah yazılır. Hatta “küfre rıza küfürdür” hükmü bu mertebeye dayanmaktadır; zira küfre azm eden kişi küfre düşecektir.¹⁷

1.5. Vesvese İle Yakın Anlamda Kullanılan Bazı Kelimeler

Vesvese kavramının, lugat ve terim anlamına değindikten sonra şimdi bu kavramla ilgili yakın anlamlı kelimelere değineceğiz. Vesvese ile yakın anlamlı kelimelerden bazıları; “Nezega, Taifun, Ricze, Hemeze ve Vahiy”dir. Şimdi sırasıyla bu kelimeleri ele alalım.

1.5.1. Nezega

Nezega kelimesi lüğat anlamı itibari ile şeytanın; insanların arasını bozmak için fesat çıkarmaya çalışması, kalbe fısıldaması,¹⁸ fitne çıkarmak amacıyla insanlara dokunması¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Kuran’da 6 yerde geçmekte olup 4 yerde²⁰ (nezega) fiil olarak, 2 yerde²¹ ise (nezgun) masdar olarak geçmektedir. Nezgun kelimesi ile “Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; (Rabbim beni zindandan çıkararak) ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu”²², “Çünkü şeytan aralarını bozar”²³ ayetlerinde şeytanın insanların aralarını bozması ifade edilmiştir. “Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa”²⁴, “Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah’a

¹⁷ Mustafa Uysal (ed.), *İzahlı Mişkâtül-Mesabîh Tercümesi* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1999), 1/48.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/454.

¹⁹ Hasîrizâde, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 2/359.

²⁰ el-A'râf 7/200, Yûnus 12/100, el-İsrâ 17/53, Fussilet 41/36.

²¹ el-A'râf 7/200, Fussilet 41/36.

²² Yûnus 12/100.

²³ el-İsrâ 17/53.

²⁴ Fussilet 41/36.

sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir”²⁵ ayetlerinde ise şeytanın dürtüklemesi, fitlemesi olarak ifade edilmiştir. Burada “şeytanın dürtüklemesinden” kasıt onun tarafından insana verilen vesvesedir. Bundan kurtuluş yolu ise Allah’a sığınmaktır.²⁶ Ebü’l-Berekât en-Nesefî’ye (ö. 710/1310) göre nezeğa; dürtü, tahrik, kışkırtma ve vesvese gibi manalara gelir.²⁷ Ayrıca nezğ kelimesi, iğne ve benzeri şeyleri vücuda batırmak manasına da gelmektedir. Bu manaya göre şeytanın vesvesesi, insanın vücuduna iğnenin batması gibi gerçekleşir. İşte şeytandan bir fitne kalbe gelirse hemen Allah’a sığınılmalıdır. Zira Allah, şeytanın vesvesesini bildiği gibi bizim münacatımızından da haberdardır.²⁸

1.5.2. Taifun

Taifun kelimesi (t-v-f) kökünden gelmekte olup sözcük anlamı itibariyle; dolaşmak, tavaf etmek, hiddet, öfke, ehl-i sünnet ve’l-cemâat, grup vb. anlamlara gelip; ayrıca şeytanın insana dokunması,²⁹ gözü bürüyen vesvese, lümme-i şeytaniye, delilik, hiddet gibi manaları da vardır.³⁰ Kur’an-ı Kerîm ’de *tavafe* kelimesinin masdarı olan taifetün kelimesi; “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah’ı anarlar ve hemen gerçeği görürler”³¹ ayet-i kerîmesinde vesvese vermek anlamında kullanılmıştır. Fahreddin-i Râzî (ö. 606/1210); Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî’den (ö. 370/980) naklettiğine göre tayf kelimesi; delilik, cinnet, öfke ve kızgınlık anlamlarına gelir. Çünkü kızan insan delirmiş kimsenin durumuna benzer. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’dan (ö. 207/822) naklettiğine göre ise tayf kelimesi; insanı sıkıntıya düşüren hayal gibi bir şeydir.³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî’ye (ö. 671/1273) göre ise taifun kelimesi; hayal görmek anlamına gelir. Yani aslı astarı olmayan şeyler demektir.³³

²⁵ el-A’râf 7/200

²⁶ Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid et-Taberî, *Taberî Tefsiri (Câmiu’l-Beyân Fî Tefsîri’l-Kur’ân)*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 4/265.

²⁷ en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl)*, 4/370.

²⁸ Mehmed Vehbî Efendi, *Hulâsatü’l-Beyan fî Tefsîri’l-Kur’an* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969), 12/5064.

²⁹ Hasîrizâde, *en-Nûru’l-Furkân fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân*, 2/54.

³⁰ Çanga, *Kur’an-ı Kerim Lügati İlavelerle Mu’cemü’l Müfehres*, 322.

³¹ el-A’râf 7/201

³² Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu’l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Huzur Yayınevi, 2020), 11/215.

³³ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/557.

1.5.3. Hemeze (Hemz)

Aslı dürtmek kelimesinden gelen hemz kelimesi; binicinin atını hızlı gitmesi için mahmuzlaması gibi şeytanın da insanı kötülük için kışkırtması anlamındadır.³⁴ Genel olarak ise; şeytanın insanı yoldan saptırmak için sıkıştırması,³⁵ yanlış telkinlerde bulunarak fitlemesi³⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerîm 'de iki ayette çekiştirmek, kötülemek³⁷ anlamında kullanılırken, bir ayette şeytanların vesveseleri manasında kullanılmıştır.³⁸ Mü'minûn suresi 97. Ayette geçen “hemezâtîş-şeyâtîn” ibaresindeki “hemz” kelimesi dürtme anlamındadır. Hemezât, bu ifadenin cem-‘i merresi, yani sayısal olarak çokluk halidir. Mihmâzü’r-râid (süvarinin mahmuzu) ifadesi de aynı kökten gelmektedir. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) zikri geçen ifadeye; “Tıpkı süvarinin hayvanı yürümeye zorlamak için mahmuzlaması gibi şeytanlar da insanı günaha teşvik eder, kışkırtırlar” anlamını vermiştir.³⁹ Zira atın mahmuzlanması onun daha süratli koşmasına neden oluyorsa, şeytanların “hemezâtî” da insanları günaha doğru hızla koşturmaktadır. Ayet-i kerîmedeki hemz kelimesinin çoğul olarak “hemezât” şeklinde ifade edilmesi şeytanın bir tane değil, çeşit çeşit vesveselerinin olmasına işaret eder. Şeytanlar tarafından dürtüler insana geldiğinde yapılması gereken hemen Allah'a sığınmak; kendini dizginlemek ve istenen yerde durmaktır.⁴⁰

1.5.4. Ricze (Ricsun)

Ricze; pislik, murdarlık ve günah gibi anlamlara gelmekle olup müfessirler tarafından şeytanın vesveseleri olarak tefsir edilmiştir.⁴¹ Kelimenin şeytanın çağırdığı fesat, iftira ve küfür anlamı da vardır.⁴² Genel mana da ise; şeytanın insanı azabı gerektirecek fiilleri işlemeye davet ettiği hususlardır.⁴³ Ricze kelimesi Kuran-ı Kerîm 'de 10 yerde kullanılmıştır. Genel anlamı azap olmakla birlikte; “Sizden şeytanın murdarlığını/vesvesesini gidermek için”⁴⁴ ayet-i kerîmesindeki “ricz’eş şeytân” ifadesi, şeytanın vesvesesi neticesinde oluşan günahlar anlamındadır. Fahreddîn-i Râzî burada geçen ricze ifadesi ile şeytanın

³⁴ Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl (Beydâvî Tefsîri)*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 3/552.

³⁵ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 2/407.

³⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan - Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 10/83.

³⁷ el-Hümeze 104/1, el-Kalem 68/11.

³⁸ “Ve de ki: “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım.” el-Mü'minûn 23/97.

³⁹ Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, 4/662.

⁴⁰ Şadi Eren, *Dua İklimi* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2005), 102.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7/340.

⁴² İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 413.

⁴³ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 1/434.

⁴⁴ el-Enfâl 8/11

murdarlığından kastın birkaç şekilde olacağını beyan etmiştir. Bunlardan birincisi; şeytanın vesvesesi ile meydana gelen ihtilamlık durumudur. İkincisi; şeytan tarafından müslümanların kâfirler karşısında helak olacağı vesvese. Üçüncüsü ise; şeytanın davet etmiş olduğu her türlü fitne, fesat ve günahlardır.⁴⁵

1.5.5. Vahy

Vahy kelimesi sözcük anlamı olarak; gizlice söz söylemek⁴⁶, hızlı gösterilen işaret, ilham, keşif,⁴⁷ sevk etmek, kötülük telkin etmek⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Kuran-ı Kerîm 'de 78 yerde kullanılan vahiy kelimesi, Allah'a izafe edildiği gibi şeytanlara da atfedilmiştir. Şeytanlara atfedilen vahiy; şeytanın insanlara ve cinlere gizlice telkinde bulunmasıdır.⁴⁹ *“İşte böyle, biz peygamberlere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar aldatmak için birbirlerine lafın yaldızlısını fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Bırak onları, düzdükleri iftiralarla baş başa kalsınlar”*⁵⁰, *“Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.”*⁵¹ Ayet-i kerîmelerinde şeytanların fısıldamaları vesvese vermeleri anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayetler ile ilgili olarak Ömer en-Nesefî (ö. 710/1310) cin şeytanı insana fısıldadığı gibi, kimi cinler cinlere, kimi insanlarda insanlara fısıldayarak vesvese verirler yorumunda bulunmuştur. Ayrıca bu konu hakkında Mâlik b. Dînâr el-Basrî'nin (ö. 131/748'den önce) *“Doğrusu insanlardan oluşan şeytanlardan çekindiğim kadar cin şeytanlardan çekinmem. Çünkü ben cin şeytanların şerrinden Rabbime sığındığım vakit onlar benden uzaklaşır giderler. Fakat insan suretinde şeytanlar ise bana gelip açık bir şekilde beni isyana teşvik ederler.”* Şeklinde nakledilmiştir. Son olarak ayette geçen “yaldızlı sözler” den maksat; şeytanların süslü bir takım tuzaklar hazırlamak için kullandıkları vesveseler olduğunu zikretmiştir.⁵²

1.5.6. Hâtır-ı Şeytânî

Vesvese anlamına gelmekle birlikte Kur'an-ı Kerîm'de kullanılmayan ancak Arap dilinde kullanımı yaygın olan yakın anlamlı kelimeler de mevcuttur. Bu kelimelerden en sık

⁴⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, 11/268.

⁴⁶ Firûzâbâdî, *El-Okyanusu'l-Basit Fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, 6/6028.

⁴⁷ el-Vânî, *Vankulu Lügatı*, 1/2643.

⁴⁸ Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügatı İlavelerle Mu'cemü'l-Müfrehes*, 546.

⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁵⁰ el-En'âm 6/112.

⁵¹ el-En'âm 6/121.

⁵² en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, 4/51.

kullanılanları; Hâtır-ı Şeytânî, Belbâl ve Hecsün kavramlarıdır. Şimdi bu kelimeleri ele alalım: Havâtır kök filinden türemiştir. Kelime şeytanın, Hakk'a karşı gelmeye çağırdığı şeyleri içermektedir. Bir de nefsani hâtır vardır ki bu, gönle düşen endişe, gam ve tasalardır.⁵³ İnsanın kalbine ilkâ edilen fısıltılar da bu kelime ile ifade edilir.⁵⁴ Ayrıca insanın kalbine doğan şey, his, duygu, arzu ve vesvese gibi anlamlara sahiptir. Hem melekten hem de şeytandan olanı vardır. Şeytandan olanına havâtır-ı şeytaniye denir. Bu ise vesvesedir ve insanı günaha sevk eder.⁵⁵ İnsanoğluna musallat olan şeytan vasıtasıyla gelen hatır, çoğunlukla günahlardan sonra olur. İyilikten men eder, büyük günaha ise meylettirir.⁵⁶

1.5.7. Belbâl

Kedere sevk eden düşünce,⁵⁷ şiddetli sıkıntı, üzüntü,⁵⁸ kargaşa, karışıklık ve huzursuzluk⁵⁹ anlamlarına gelmektedir.

1.5.8. Hecsün (Hecsetün)

Vesvese yerine kullanılan bir kelime de hecsün'dür. Kelime lügat anlamı olarak; kalbe gelen sıkıntı,⁶⁰ içten gelen anlaşılma ses,⁶¹ kuşku ve endişe⁶² gibi anlamlara gelmekte olup vesvese manasına da sahiptir.

1.6. İslami İlimlerde Vesvese Kavramı

İslami bir kavram olan vesvese, Kur'an-ı Kerîm dışında da pek çok eserlerde ele alınmıştır. Cenâb-ı Hakk yüce kitabında insanları şeytanın fitlemelerine karşı uyarmış, hadis-i şeriflerde de Hz. Peygamber, şeytanın sahabe-i kirama yönelik vesveseleri olabileceğini bildirilmiştir. Fıkıh kitaplarında ibadetler hususunda şeytanların aldatıcı fitlemelerinden bahsedilmiş; özellikle namaz, abdest, temizlik ve talak konularında şeytanların vesveselerinin yoğun olduğu aktarılmıştır.

⁵³ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Ta'rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 96.

⁵⁴ el-Vânî, *Vankulu Lügatı*, 1/1006.

⁵⁵ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 126.

⁵⁶ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990), 691.

⁵⁷ Fîrûzâbâdî, *El-Okyanusu'l-Basit Fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, 5/4363.

⁵⁸ Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, 123.

⁵⁹ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 91.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/246.

⁶¹ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1234.

⁶² Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 935.

1.6.1. Kuran-ı Kerim’de Vesvese Kavramı

Vesvese kavramı Kuran-ı Kerîm’de türevleri ile birlikte 5 yerde⁶³ geçmektedir. Bu ayetlerde vesvese kavramı genel olarak; fısıldamak, fitlemek, kötülüğe teşvik etmek, fitne vermek, isyana sürüklenme vb. anlamlarda kullanılmıştır.

Cenâb-ı Hakk Kuran-ı Kerîm’de şeytanın vesvese vermek suretiyle Hz. Âdem ve eşinin hataya düşmelerine sebep olmasını şu şekilde haber vermektedir: “*Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi.*”⁶⁴ , “*Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını göstereyim mi?*”⁶⁵ , “*Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik.*”⁶⁶ Burada “*Şeytan ayaklarını oradan kaydırda.*” ifadesinde geçen zelle kavramı; istemeden doğru yoldan çıkmak, ayrılmak, hata etmek manalarına gelmektedir. Yani şeytan, Hz. Âdem ve eşine vesvese vererek onların hataya düşmelerine neden oldu. Başka bir ayette Rabbimiz şeytanın insan üzerindeki etkisini şu şekilde haber verir: “*Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın.*”⁶⁷ Özellikle burada şeytanın cennette olan Hz. Âdem ve eşine nasıl vesvese verdiği ile ilgili olarak müfessirler farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Birinci görüşe göre şeytan onlara yeryüzünden seslenmiştir. İkinci görüşe göre şeytan, içeri girmeksizin cennetin kapısından onlara seslenmiştir. Diğer bir görüşe göre şeytanın, yılan kafası suretinde cennete girdiğini söylemişlerdir.⁶⁸ Burada soru akla gelmektedir; Hz. Âdem’in çok akıllı, Allah’ın dostu ve yardımcısı ve Şeytan’ın ise kendisine apaçık bir düşman olduğunu bildiği halde nasıl olur da şeytanın sözünü kabul etmiş ve Allah’ın sözünden yüz çevirmiştir? Fahreddin-i Razi bu konuda iyice tefekkür ettiğini, hayretinin arttığını, nihayetinde de bu olayın, Allah’ın kaza ve kaderinden kurtuluşun olmadığını ifade eder.⁶⁹

⁶³ el-A‘râf 7/20, Tâhâ 20/120, Kâf 50/16, Nas 114/4, en-Nâs 114/5.

⁶⁴ el-A‘râf 7/20.

⁶⁵ Tâhâ 20/120.

⁶⁶ el-Bakara 2/36.

⁶⁷ İbrâhîm 14/22.

⁶⁸ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-Nesefî, *Et-Teysir Fi’t-Tefsir*, ed. Ercan Alkan - Ali Benli, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/800.

⁶⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu’l-Gayb*, 16/64.

Nas sûresinde Cenâb-ı Hakk: “*De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren Hannas’ın vesvesesinin şerrinden, insanların Rabbine, insanların Melik’ine, insanların İlâh’ına sığınırım.”*”⁷⁰ buyurmaktadır. Ayette şeytanların şerrinden Allah’a sığınıldığı gibi vesveseci insanların şerrinden de Allah’a sığınmak gerektiği vurgulanmaktadır.⁷¹ Şeytan, vesvese fiilini aşırı şekilde yapmasından dolayı bu fiilin mastarı olan vesvesenin kendisi olmuş gibi vesvese olarak isimlendirilmiştir.⁷² Surede geçen “Hannâs” kelimesi “hunsun” lafzının siga-ı mübalağasıdır. Dönmek, vazgeçmek, geri kalmak, gizlenmek, büzülmek, sinmek gibi anlamlara gelmektedir.⁷³ Geri kalma anlamında kullanıldığında insanı vesveseler ile geriletmek, hak yolda ilerlemekten alıkoymak şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁴ Bu surede hannâs olan şeytanın vesvesesinden Allah’a sığınılması emredilirken, Allah’ın üç ismi zikredilmektedir. Bunlar Rab, Melik ve İlâh isimleridir. Hâlbuki bir önceki sure olan felak sûresinde ise dört farklı şerden “*Sabah’ın Rabbi*” vasfıyla Allah’a sığınmak emredilmekteydi. Bu ise şeytanın vesvesesinin ne kadar tehlikeli olduğunun bir delilidir. Birinci surede korunması gereken beden ve ruh sağlığı iken ikinci sure olan nas sûresinde ise din sağlığının korunması vardır.⁷⁵ Ayrıca şeytanların vesveseleri çok tehlikeli olmakla birlikte insanların vesveseleri şeytanların vesveselerinden daha az tehlikeli değildir. Özellikle kötü arkadaş beklenmedik bir anda arkadaşının kalbine gizli bir şekilde kötülüğü yerleştirir. Ayrıca ayet-i kerîmede vesvese verenin “sinsi” sıfatıyla vasıflandırmasında ince bir anlam vardır. Şöyle ki; sinsi düşmanın fırsat bulana kadar gizlenip sindiği, imkân bulunca ise hemen harekete geçtiği ifade edilmektedir. Onun tuzağına karşı uyanık olanlara karşı ise sinsiliğin etkisi zayıftır.⁷⁶

Şeytanın vesvesesi gibi nefsin de vesvesesi olduğu ayet-i kerîmede şu şekilde bahsedilmiştir: “*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz.*”⁷⁷ Nefsin vesvesesi insanın içine doğan, aniden aklına düşen ve içinden geçen söz anlamına gelir. Yani nefsin insanla konuşmasıdır.⁷⁸

⁷⁰ en-Nâs 114/1-5

⁷¹ Ebü’l-Hasan Ali b Ahmed b Muhammed en-Nisaburi Vâhidi, *El-Veciz Fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-Aziz*. (Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1995), 2/1243.

⁷² Muhammed b. Muhammed el-Imâdî Ebu’s-Su’ûd, *Tefsîrû Ebi’s-Suûd el-Müsemma İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ila Mezâya’l Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Daru’l-İhyâ’i Tûrâsî’l-‘Arabi, ts.), IV/217.

⁷³ Hasîrîzâde, *en-Nûru’l-Furkân fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân*, 1/391.

⁷⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Dağıtım Yayınları, 1992), 10/188.

⁷⁵ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 5/520.

⁷⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. Vahdettin İnce - Salih Uçan (İstanbul: Dünya Yayınları, 1991), 10/614.

⁷⁷ Kâf 50/16

⁷⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Ğavâmidü’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil Fî Vucûhi’t-Te’vîl*, 6/352.

1.6.2. Hadislerde Vesvese Kavramı

Hadis-i şeriflerde 95 yerde zikredilen vesvese kavramı, Kur'ân'daki kullanımına uygun şekilde yer almaktadır. Şöyle ki hadislerde vesvese; kuruntu, şüphe, fısıldamak, kalbe sıkıntı veren düşünceler, kişiyi yanlış sevk eden şeyler, şeytanın fitlemesi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Hadislerde şeytanın, itikadı ifsat etmek amacıyla vesveseleri olduğu gibi namaz, abdest gibi ibadetler hususunda da vesvese vermeye çalıştığı görülmektedir. Genel olarak vesvese ile ilgili hadisler şu şekildedir:

Abdullah İbn Mesud (r.a) şöyle rivayet edildiğine göre: Hz. Peygamber'e (sav) vesvese hakkında soruldu: *"Bu halis imandır"* buyurdu.⁷⁹ Burada vesvesenin bizâtihi iman manasına alınmamalıdır. İman, kişinin bu vesveseleri büyük bir suç olarak görmesi ve bu vesveseleri dillendirmekten bile çekinmesi olarak kabul edilmiştir.⁸⁰

Abdullah İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir ki: Bir adam Nebi (s.a.v.)'e gelerek: *"Ya Rasulallah, bizler içimizden öyle bir hisler geçiyor ki, onu isteyerek söylemeyi, kömür oluncaya kadar yanmaya tercih ederiz"* dedi. Hz. Peygamber (s.a) de: *"Allahu Ekber, Allahu Ekber, İblis'in hilesini bertaraf eden Allah'a hamdolsun"* cevabını verdi.⁸¹ İblis çeşitli hile ve aldatmacalarla insanların imanlarına şüphe ve tereddüt karıştırmak ister. Eğer kişi bu düşüncelerden kalben rahatsızlık duyar ve Allah'a sığınırsa şeytanın hilelerini boşa çıkarmış olur.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğluna şeytanın lemmesi, meleğin lemmesi vardır. Şeytanın vesvesesi; kötülöklere götürmek ve gerçekleri yalanlatmaktır. Meleğin ilhamı ise hayırlara götürüp hakkı doğrulamaktır. Kim hayırlara yönelmeyi ve hakkı doğrulamayı vicdanında bulursa bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamd etsin. Kim de vicdanında şeytanın vesvesesini bulursa taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."* Sonra Rasûlullah (s.a), Bakara sûresi 268. ayetini okudu: *"Şeytan sizi fakirlik ihtimaliyle korkutur ve size cimriliği emreder..."*⁸² Şeytanın lemmesi insanlara vesvese vermek suretiyle onları kötölöklere sevk etmek ister. Her kim kalbinde böyle bir durum hissederse Allah'a sığınmalıdır.

Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayet edilmiştir ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: *"Şeytan sizden birine yaklaşır ve (vesvese vermek için) şöyle sorar: "Gökyüzünü kim yarattı?" O kişi "Allah*

⁷⁹ Müslim, İmân, 342.

⁸⁰ Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017), 1/488.

⁸¹ Ebu Dâvud, Edeb, 118.

⁸² Sünen-i Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 5/219.

yarattı” der. Şeytan tekrar sorar: “Yeryüzünü kim yarattı?” O kişi: “Allah yarattı” der. Şeytan bir daha sorar: “Peki, Allah'ı kim yarattı?.” İşte biriniz böyle bir şey hissettiğinde: “Ben Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman ettim.” desin!”⁸³ Şeytan, insanoğluna birtakım sorular sormak suretiyle de şüpheye düşürmek ister. Bu tarz vesveselerin önünü kesmek için kişi bu vesveselere ehemmiyet vermemeli, bu vesveseleri cevaplandırmak ile meşgul olmamalı ve Allah’a sığınmalıdır.

Ebu Hureyre’den (r.a) rivayet edilmiştir ki: Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: “Şeytan namaz için ezan okunduğunu işittiği vakit, yellenerek kaçıp gider ki, ezan sesini duymasın, müezzin susunca da geri dönerek vesvese verir. Kamet sesini işittiği vakit yine onun sesini işitmeyecek kadar bir yere gider. Susunca da geri dönüp vesvese verir.”⁸⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) şeytanın kaçmasının nedeni ile ilgili olarak; ezanın azameti, tevhid kaidelerinin açığa vurulması ve islamın şiarının ilan edilmesinden dolayı şeytanın, insanlara vesvese vermekten ümidini kestiği için olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵

Abdullah b. Muğaffel (r.a)’den rivâyet edilmiştir ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz yıkandığı yere ve kaba küçük abdestini yapmasın çünkü vesvese ve kuşkulanmanın çoğu böyle şeylerden olur.”⁸⁶ Banyo yapılan yere idrar yapan kişinin üzerine idrarın gelmemesi çok zordur. Böyle bir durumda ise kişinin zihninde temizliğin tam olmadığı noktasında bir takım şüpheler uyanabilmektedir. İbadetler de ise temiz olmak esas olduğundan dolayı yapılan pek çok ibadete vesvese karışabilmektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için banyo yapılan yere idrar yapmaktan kaçınmak gerekmektedir.

Ubey b. Ka’b (r.a)’dan rivayet edilmiştir ki: Rasûlullah Efendimiz (s.a) şöyle buyurmuşlardır: “Abdest hususunda vesvese veren bir şeytan vardır. Adı da Velehân’dır. O hâlde suyun vesvesesinden sakının!”⁸⁷

Allah Rasûlü (a.s) şöyle buyurdu: “Muhakkak ki şeytan, Âdemoğlunun vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Ben sizin kalplerinize şeytanın vesvese vermesinden endişe ettim”⁸⁸ Şeytanın insanın vücudunda kan gibi dolaşması iki şekilde anlamak mümkündür;

⁸³ Müsned-i Ahmed, Ebu Hureyre, 3/270.

⁸⁴ Sahîh-i Müslim, Salât, 164.

⁸⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî İmam Nevevî, *el-Minhâc Fî Şerhi Sahîh-i Müslim (Sahîh-i Müslim Şerhi)*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2015), 3/142.

⁸⁶ Sünen-i Nesâî, Tahâret, 2088.

⁸⁷ Tirmizî, Tahâret, 43/57.

⁸⁸ Ebu Davud, Sünnet, 18.

a) Zahiri manaya göre hakikatte gerçekten insanın kanında dolaşmasıdır. O vakit mecaz yoktur.⁸⁹

b) Mecazi bir ifade olduğu varsayılırsa; Bu ifade şeytanın vesvesesinin çokluğuna ya da vesvesenin tesiri ve etkisine işaret olabilir.⁹⁰

1.6.3. Fıkıhta Vesvese Kavramı

Şeytan insanların i'tikâdlarını ifsat etmeye çalıştığı gibi kişinin amel ve ibadetlerini de fesada uğratmaya çalışır. Özellikle namaz ve abdest gibi devamlı yapılan ibadetlerden alıkoymayı arzu eder. Bunun için ise insanın aklına ve kalbine vesvese ve şüpheleri atar. Bu kısımda abdest, namaz ve diğer bir takım ibadetlerde şeytanın insana vermeye çalıştığı vesveseleri ele alacağız.

1.6.3.1. Temizlik ve Abdest Hususunda Vesvese

Müslüman her daim temiz olmalıdır. Zira temizlenme ve abdest dinimizde büyük bir öneme sahiptir. Bedeni olarak bazı organları yıkamak demek olan abdest namaz kılmak için şarttır. Bu ibadetler ile ilgili şeytanın bazı desiseleri şöyledir:

Ebu Hureyre (r.a) rivayetle, Rasûlullah (a.s) buyuruyor: “*Bana Cibril aleyhisselam geldi ve: “Ey Muhammed, abdest aldıktan sonra intidahda bulun” diye emretti dedi*”⁹¹ Hadis-i şerifte geçen “intidah” kavramı kişinin abdest bozduktan sonra iç çamaşırına bir miktar su serpmesidir. Böyle bir davranışta bulunmasının gerekçesi; kişinin idrar sızıntısı geldi mi gelmedi mi şeklindeki doğacak vesvesenin önünü kesmektir. Hz. Peygamber’de bu tür vesvesenin önünü kesmek amacıyla intidah yapmayı sünnet kılmıştır.⁹²

Tuvaletten çıktıktan sonra kişinin kendini su veya benzeri şeyler ile temizlemesi sünnettir. Su bulunmadığı zamanlarda ise taş ya da taş yerine geçen şeyler ile temizleninceye kadar sürmek suretiyle temizlik yapılır. Fakat vesveseli kişiye üç ya da en fazla yedi takdir edilmiştir.⁹³ Görüldüğü üzere şeytan vesvese vermeye ibadetin başlangıcı ve şartı olan temizlikten başlamaktadır. Şeytan bu aşamada başarı sağlarsa kişiyi ibadetten alıkoymaktadır. Başarılı olmamağı takdirde ikinci aşama olan vesvese vermeye devam edecektir.

⁸⁹ Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 354.

⁹⁰ Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 354.

⁹¹ Tirmizî, Taharet 38/50.

⁹² İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 10/114.

⁹³ Ebü'l-Hasan Burhanüddin Ali b Ebu Bekir Mergînânî, *Delilleriyle Hanefî Fıkıh el-Hidâye*, çev. Ahmed Meylânî (İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1983), 1/82.

Temizlik konusunda bir başka hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber buyurdu ki: “*Abdest konusunda vesvese veren “velehan” isimli bir şeytan vardır. O vakit su vesvesesinden sakınınız.*”⁹⁴ buyurmuştur. Hadiste geçen “velehan” kavramı, aşırı aşk, şiddetli muhabbet sebebiyle aklın gitmesi anlamlarına gelen “veleh” kelimesinden türemiştir.⁹⁵ Abdest alan kişiye vesvese verme konusunda aşırı hırslı olması nedeniyle şeytana “velahan” denilmiştir.⁹⁶

Abdest aldıktan sonra abdestinde noksanlık ettiğinden şüphesi olan kimse, eğer vesveseli bir kişi ise bu adamın şüphesine itibar edilmez ve abdesti tam sayılır. Bu kişi eğer vesveseli bir kişi değil ise yıkamadığını zannettiği azaları yıkar.⁹⁷ Hatta başka bir abdeste niyet etmeksizin, sırf vesvese için azalarını üçten fazla yıkayan kimsenin günahkâr olacağına dair görüşler de vardır.⁹⁸

1.6.3.2. Ezan ve Namaz Hususunda Vesvese

Ezan; farz olan namaz vaktinin Müslümanlara bildirilmesini ifade etmektedir. Namaz ise; belirli vakitlerde fiili ve sözlü olarak yapılan bedeni bir ibadettir. Şeytanlar mü’minleri bu ibadetlerden alıkoymak ya da sevaplarını azaltmak için kişilere birtakım telkinlerde bulunurlar. Şimdi şeytanın insanlara verdiği vesveselerden bazılarına değineceğiz.

Osman b. Ebi’l-Âs Peygamber Efendimiz’e (s.a) gelerek şöyle söyledi: “Ya Rasûlullah! Şeytan benimle namazım ve kıraâtım arasına girdi. Onu bana karıştırıyor.” Dedi. Rasûlullah (s.a) ise “bu “Hinzeb” denilen şeytandır. Onu hissettiğin vakit ondan Allah’a sığın ve sol tarafına üç defa tükür ” buyurdu. Osman “ben bunu yaptım, Allah da onu benden giderdi” demiştir.⁹⁹ Hinzeb adı verilen şeytan kişiyi namazda kaç rekât kıldığını şaşırtmaya çalışır. Araya girerek huşuyu bozmak ister. Hadisten çıkan hükme göre ise böyle bir durumda Allah’a sığınmak müstehaptır.¹⁰⁰

Abdullah b. Zeyd demiştir ki: Rasûlullah’a (a.s) sual edilmiştir ki: “*Ya Rasûlullah birisi namaz kılarken gönlünde abdestim bozuldu gibi vesvese duyuyor. Bu kişi namazını bozması mı gerekir? Diye soruldu. Resul-i Ekrem’de “Hayır ses ya da koku duymadıkça namazını*

⁹⁴ Tirmizî, Tahâret, 43/57; Ahmed, V, 136.

⁹⁵ el-Vânî, *Vankulu Lügatı*, 2/2382.

⁹⁶ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 2/40.

⁹⁷ Ali Fikri Yavuz, *Açıklamalı-Muâmelatlı İslam İlmihali İslam Fıkhi Ve Hukuku* (İstanbul: Çile Yayınevi, 1977), 56.

⁹⁸ İbrâhîm Halebî, *Mülteka’l-Ebhur (Mevkufat)*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2013), 1/29.

⁹⁹ Müslim, Selam, 68.

¹⁰⁰ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, 5/458.

bozmaz” diye cevap verdi.”¹⁰¹ Fukaha bu hadisten esinlenerek: “Şek ile yâkin zâil olmaz” fıkhi düsturunu ortaya koymuşlardır. Şeytan kişiyi namazından “Abdestin bozuldu” şeklinde vesvese vererek alıkoymak ister. Kişi namaza durdukça bu vesvese devam eder. Vesveseli kişi bir türlü namaz kılmaya muvaffak olamaz.¹⁰²

Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: *Ezan okunduğu vakit, şeytan onu duymamak için yellenerek kaçır. Ezan bitir bitmez hemen geri gelir. Namaz için kamet getirilince yine arkasını dönüp kaçır. Kamet bittiği zaman insanın nefsi arasına sokulur ve ona: şunu hatırla, bunu hatırla diyerek, aklında olmayan şeyleri hatırlatır. Bunun sonucunda insan kaç rekât namaz kıldığını bilemez hale gelir.*”¹⁰³ Hadiste insanın en çok namazda iken vesveseye düşeceği ifade edilmiştir. Hatta şeytan insanın aklında hiç olmayan şeyleri dahi namaz esnasında aklına getirmek suretiyle insanın huşusunu bozmaya çalışır. Nitekim Ebû Hanife bu hadiseden yola çıkarak gömdüğü altınların yerini unutan adama huşu içerisinde iki rekât namaz kılmasını tavsiye etmiştir. Şeytan da o kişinin namazdaki huşusunu kaçırmak için altınları gömdüğü yeri hatırlatmıştır.¹⁰⁴

Dört mezhebe göre¹⁰⁵ namazda iken kalbe gelen vesveselerden dolayı namaz bozulmaz. Çünkü insan fitratı gereği bu gibi halden kurtulması mümkün değildir. Her insan takvası, derece ve makamı nispetinde vesveselerin tesirinde kalır. Önemli olan namaz boyunca kalbi bu tür vesveselere kaptırmamakta ve okuduğu ayetleri tefekkür edip huşuyu yakalamaya çalışmaktır.¹⁰⁶

Bir kimse dört rekâtlık bir namazda üç mü dört mü kıldığı noktasında vesvese duyarsa ve sık sık vesveseye maruz kalan biri ise namazı yeniden kılmaz. Üç veya dört rekâtta hangisi hakkında kanaati ağır basar ise o tarafı tercih eder. Kesin kanaate sahip değilse az olanı tercih

¹⁰¹ Buhari, Buyû, 5.

¹⁰² Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, ed. Salih Şenzenger vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 5/280.

¹⁰³ Buhari, Ezan 4; Müslim, Salat, 8/16; Muvatta 1/16; Ebu Davud, Salat, 31/516; Nesâî, Ezan, 30.

¹⁰⁴ el-Cezerî İbnu'l-Esir, *Câmiu'l-Usûl.*, çev. S.Kemal Sandıkçı - Muhsin Koçak (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 15/50.

¹⁰⁵ Ebû'l-Kâsim Şihâbuddîn ‘Abdurrahmân b. İsmâ’il b. İbrâhîm el-Makdisî, *Delilleriyle Hanbeli Fıkhu el-Muğni Muhtasarı*, ed. Hamed b. Abdu/aziz el-Hammâd, çev. A. Alpaslan Tunçer (İstanbul: Polen Yayınları, 2015), 1/265; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta*, çev. İsmail Karagözoğlu vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 1/182; Alâüddîn Muhammed b. Dimaşkî İbn Âbidînzâde, *Üç Boyutuyla İslam: İnanç, İbadet, Ahlak (el-Hediyetü'l-Âlâ'iyye)*, çev. Ali Eren (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011), 231; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Delilleriyle Büyük Şafî Fıkhu: Muğni'l-Muhtâc (Minhacü't-Talibin Şerhi)*, çev. Soner Duman (İstanbul: Miraç Yayınları, 2009), 2/409.

¹⁰⁶ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkam Hadisleri Mezheplere Göre Fıkhi Hükümler Ve Şerhleri* (Konya: Uysal Kitabevi, 1993), 3/28.

etmesi daha uygundur.¹⁰⁷ Kişi vesveseli biri değil ise sehiv secdesi yapar. İzzeddin İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262) sehiv secdesinin hikmeti ile ilgili olarak; sehiv secdesi şeytanın namazda vesvese vermesini engellemektir. Çünkü secde şeytanı hakir kılar. İnsan secde ettiği zaman şeytan oradan uzaklaşıp ağlamaya başlar.¹⁰⁸

1.6.3.3. Talak Hususunda Vesvese

Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) gibi tabiinin önde gelen fakihlerine göre; kişinin dış dünyasına yansımayan sadece iç dünyasında kalan vesvese, söz ve yazıya geçirilmediği müddetçe talak vaki olmayacaktır.¹⁰⁹ Buna karşın kişinin söz ve yazı ile dışa vurmuş olduğu vesvese konusunda fikir birliği bulunmamaktadır.

1.6.4. Tasavvufta Vesvese Kavramı

Kalbi yaratıklara bağılıktan arındırmak, Allah için hakikat üzere sözünde durmak, şeriatta Resûlullah (a.s.)'a uymak, Allah'a candan bağlanmak¹¹⁰ gibi anlamlara gelen tasavvuf; sufilerin iç dünyasında meydana gelen ruhi haller ile alakalı olup tecrübi bir olgudur.¹¹¹ Bu yolun mensuplarına ise ehl-i tasavvuf ya da mutasavvıf denilmiştir.¹¹² Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere tasavvuf kişinin daha çok iç âlemini imar etmeyi amaç edinmiş bir ilimdir. Vesvese ise kişinin aklını ve kalbini gereksiz bir takım düşüncelerle meşgul etmektedir. Tasavvuf ehlinin en büyük gayelerinden birisi vesveselerden kalbi arındırmak olduğu söylenebilir. Kalbi meşgul eden vesveseleri mutasavvıflar genel olarak hâtır-havâtır kavramı üzerinden tanımlamışlardır. Mutasavvıfların vesvese kavramına yükledikleri anlamlar genel olarak şu şekildedir:

Abdürrezzâk Kâşânî'ye (ö. 736/1335) göre kalbe gelen hitap olarak tanımlanan hatır, melek ya da şeytan kaynaklı olmaktadır. Melek kaynaklı olanı ilham denilirken, şeytan kaynaklı olana ise vesvesedir.¹¹³ Varidat ise kulun iradesi dışında Hakk'tan gelen ilham ve feyzler hakkında kullanılan bir kavramdır. Bu sebepten Allah'tan gelene hâtır-ı hak, melekten

¹⁰⁷ Vehbe Ez-Zühaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 2018), 2/223.

¹⁰⁸ Muhammed İzzeddin Abdülaziz ed-Dımeşki İbn Abdüsselâm, *İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri Kavaidü'l-Ahkâm fî Mesalihi'l-Enam*, çev. Soner Duman - Süleyman Kaya (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 256.

¹⁰⁹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musannef (Fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr)*, ed. Yusuf Özbek, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011), 7/286.

¹¹⁰ Cürcânî, *Ta'rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 61.

¹¹¹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2011), 23.

¹¹² Süleyman Uludağ, "Mutasavvıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

¹¹³ Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü: Letaifu'l-Alam Fi Işaratı Ehli'l-Ilham*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 229.

gelene ilhâm, şeytandan gelene vesvese, nefisten gelene ise hevâcis ya da hadîsü'n-nefs denilmiştir.¹¹⁴ Bazı sufilere göre ise, kalbe gelen vesvese dört çeşittir: Şeytanî, melekî, nefsanî ve hakkânî. Şeytani olanlar sol taraftan, meleki olanlar sağ yandan, nefsanî olanlar üst tarafından yani akıl tarafından, hakkânî olanlar ise üstlerinde üstü olan bir yerden kalbe iner. Kalbe vesveselerin gelmesi kalpte iman olduğunu göstergesidir. Zira boş eve hırsız girmez.¹¹⁵

1.6.4.1. Mutasavvıflara Göre Vesvese Çeşitlerini Ayırt Etme Yolları

Mutasavvıflara göre kalbe gelen düşüncelerin çeşitlerini bilmek farzdır. Çünkü düşünce, yapılan amellerin ilk kaynağı ve sebebidir. Kişi ancak bu şekilde meleğin ilhamı ile şeytanın vesvesesini ayırt edebilir. Ayrıca amel ancak kalpteki düşüncenin sağlam olması ile sahih olur. Bu sebeplerden ötürü kişi kalbine gelen düşüncelerin çeşitlerini bilmelidir.¹¹⁶

Nefsanî hatıraların alameti; tabiat vasıtasıyla gelmesidir ki, bu tür vesveseler zikir ile yok olmaz. Hatıra-i şeytaniyenin alameti ise; kuvvetli olmaması ve zikir ile zayi olmasıdır. Hatıra-ı melekiyenin alameti; hayra davet etmesi ancak kuvvetli olmamasıdır. Ancak bu vesveselerde içinde birtakım şüpheleri barındırır. Bir ismi de ilham olan hatıra-ı Rahmaniye'nin alameti ise; kuvvetli bir şekilde varid olmasıdır. Bunun diğer ismi ise ilhamdır. Hatıra sahibi gereğini yerine getirmediği takdirde birtakım rahatsızlıklara maruz kalabilir.¹¹⁷

Nefsin vesvesesi ile şeytanın vesvesesi şu şekilde birbirinden ayırt edilebilir: Nefis bir şeyi arzu ettiği zaman amacına ulaşana kadar ısrar eder. Şeytan ise bir şeyi ister de kul ona uymazsa, şeytan o arzuya ısrarcı olmaz, başka bir vesveseyle onu saptırma yollarını arar. Onun için önemli olan kulun yoldan sapması ve günaha girmesidir.¹¹⁸ Konu ile ilgili Ebu Ali ed-Dekkak (ö. 405/1015), Hakk'a tevekkül etmeyip, biriktirdiği erzaka güvenen kişilerin ilham ile vesveseyi birbirinden ayırt edemeyeceği gibi, haram ile beslenen bedenine ise ilham ile şeytanın vesvesesini birbirinden ayırt edemeyeceğini belirtir.¹¹⁹

¹¹⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 227.

¹¹⁵ Şâh Raûf Ahmed, *Dürrü'l Me'ârif*. (İstanbul: İhlas Vakfı, 1998), 73.

¹¹⁶ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Meârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2010), 34.

¹¹⁷ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, ed. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/230.

¹¹⁸ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 481.

¹¹⁹ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Meârif*, 411.

1.7. Diğer İlimlerde Vesvese Kavramı

Yapılan araştırmalar neticesinde Psikoloji ilminde psikiyatrik bir rahatsızlık olarak literatüre giren Obsesif-Kompulsif (OKB) bozukluğunun bir alt dalı olarak kabul edilen “dini obsesyonların”, vesvese ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan psikoloji ilmi açısından vesvese kavramının ele alınması konumuz açısından önem arz etmektedir.

1.7.1. Psikoloji İlminde Vesvese Kavramı

Vesvese kavramı psikolojide genelde psikopatolojik bir rahatsızlık olan Obsesif-Kompulsif (OKB)’nin alt boyutu olarak “dinsel obsesyon” , “dini içerikli OKB” şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁰ Konumuzla doğrudan alakalı olduğunu düşündüğümüz “Dinsel Obsesyon”lara geçmeden önce Obsesif-Kompulsif Bozukluklar (OKB)’nin tanımını yapmanın faydalı olacağı kanââtindeyiz.

Obsesyon kelimesi *obsideratu*, *obsider* kelimelerinden gelmekte olup Latince bir kelimedir ve sözcük anlamı itibari ile *kuşatma* anlamına gelmektedir. Terim anlamı olarak ise; insanların akıllarından çıkaramadıkları, bilinçlerini meşgul eden ve onları rahatsız eden yenilemeli düşüncelerdir.¹²¹

DSM 5’e¹²² göre, Obsesyon (takıntı) kavramı; istemeden meydana gelen ve kişide kaygı ve sıkıntıya sebebiyet veren sürekli düşüncelerdir. Bireyin bu takıntılara tepki olarak ya da katı bir şekilde uyamaya kendisini mecbur hissettiği yinelemeli davranışlara ise kompulsif (zorlantı) denilir.¹²³ Bir şekilde kocasını ya da çocuğunu zehirleyebileceğini düşünen bir eş ya da annesini merdivenlerden aşağı itmeyi sürekli hayal eden bir çocuk, şiddet ya da saldırganlık temaları içeren obsesif düşüncelere örnek gösterilebilir. Bu tip obsesif düşünceler, çok ender olarak gerçekten uygulansa da bu düşüncelere kapılan kişi için genellikle azap veren bir işkence kaynağıdır.¹²⁴ OKB aslında bir düşünce veya inanç bozukluğudur. OKB’li kişiler obsesyon ya da kompülsiyonlarının mantıksız olduklarını kabul ettikleri halde bu obsesyon ya da kompülsiyonlara devam edecek kadar şüpheleri vardır. Örneğin; OKB’li bir anne çorba paketlerinin mutfak rafının ürerinde olmasın

¹²⁰ Taha Burak Toprak, *Dini İçerikli Psiko-Eğitim Eklenmiş Bilişsel Davranışçı Grup Psikoterapisinin Dini İçerikli Obsesyon Ve Kompulsiyonları Olan Hastalardaki Etkililiği* (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 30.

¹²¹ Nejat Akgün, *Obsesyonel Nevroz (Saplantı-Zorlantı Bozukluğu)* (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi, 1989), 11.

¹²² İngilizce açılımı "The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders" olan DSM kavramı, Türkçe olarak "Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı" anlamı gelmektedir.

¹²³ Amerikan Psikiyatri Birliği, *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, çev. Ertuğrul Köroğlu (Ankara: Hyb Yayınları, 2013), 130.

¹²⁴ James N. Butcher vd., *Anormal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 389.

çocuklarının hasta olmasını engellediğine inanıyordur. Ona bu durumu sorulsa saçma olduğunu kabul edecektir. Ancak bu kompulsif eylemini de terk etmeyecektir. Çünkü şüphe içindedir.¹²⁵ Kompulsif davranışlar, belirli bir durumla ilgili ortaya çıkan korkuların azaltılması ya da önlenmesi için sergilenir; ancak, ya mantıksız ya da aşırıdır. Kendini temizlik, ışıkların ya da ev aletlerinin kapatılıp kapatılmadığını kontrol etmek ve nesneleri saymak konularında engelleyemeyen kişilerin bu davranışları tipik kompülsiyonlara örnek teşkil etmektedir.¹²⁶ İstem dışı bu düşünceler sıkıntı, rahatsızlık ve işlev kaybı oluşturacak kadar ısrarcı olması halinde OKB tanısından söz edilmektedir.¹²⁷ Obsesif-Kompulsif bozuklukların (OKB) başlangıç yaşı ortalama 20’li yaşlar olup, her 100 kişiden 3’ünde görülmektedir. OKB, en sık görülen psikiyatrik rahatsızlıklar arasında; madde kullanımı ile ilgili bozukluklar, fobiler, duygudurum bozuklukları ve yaygın kaygı bozukluğunun ardından beşinci sırada yer alır.¹²⁸

Akla gelen düşüncenin obsesif mi yoksa normal bir düşünce mi olduğunu ayırt edebilmenin bir takım ölçütleri vardır. Bu ölçütleri şöyle sıralayabiliriz:

Hızlı, davetsiz ve istenmeden gelmesi, kişiye suçluluk, üzüntü, şüphe, çaresizlik vb. rahatsız edici duygular yüklemesi, bu düşünceleri engellemeye çalıştıkça daha fazla gelmesi, insanın yaşamını (aile, iş, eğitim) olumsuz etkilerek zamanını alması, düşünceler sık aralıklarla gelmesi şeklinde ifade edilir.¹²⁹

Obsesyonların (takıntı) pek çok çeşidi vardır. Bunlardan en sık görülenlerden bazıları şunlardır:

Bulaşma Obsesyonları: Pislik, virüs, dışkı... gibi maddelerin bulaşmasından ürkmek.

Şüphe Obsesyonları: Ocağı kapattığından, fişi çektiğinden, abdesti doğru aldığından vs. emin olamama durumlarıdır.

Bedenimizle İlgili Hastalık Obsesyonları: Tehlikeli hastalıklara yakalandığı duygusundan kurtulamama halidir.

¹²⁵ Charles H. Elliott - Laura L. Smith, *Obsesif-Kompulsif Bozukluk for Dummies*, çev. Fuat Can Çalışkan (İstanbul: Nobel Yaşam, 2018), 24.

¹²⁶ Philip G. Zimbardo - Richard J. Gerrig, *Psikoloji ve Yaşam -Psikolojiye Giriş*, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 458.

¹²⁷ Ann M. Kring vd., *Anormal Psikoloji Psikopatoloji*, çev. Muzaffer Şahin (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 208.

¹²⁸ Ahmet Ertan Tezcan - Haydeh Faraji, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB* (Eğiten Kitap, 2020), 35.

¹²⁹ Selen Can, *Takıntılardan Kurtulma Rehberi* (İstanbul: Hayy Kitap, 2022), 34.

Düzen ve Simetri Obsesyonları: Eşyaların nizamlı ve simetrik olmamasından aşırı tedirgin olma.

Saldırganlık Obsesyonları: "Çocuğumu camdan atar mıyım? Kadınlara saldırır mıyım?" Gibi bir takım düşüncelerle çevredekilere zarar vermekten korkma.

Cinsel Obsesyonlar: Namazda iken akla erotik hayallerin gelmesi, umulmadık kişilerle erotik görüntüleri gözünün önünden uzaklaştıramama...

Dini Obsesyonlar: Allah'a küfür etme, Allah var mı yok mu gibi sorusundan kurtulamama, günah olan fiilleri yapma arzusunun mâni olamama...

Metafizik Obsesyonlar: "Ruh nerededir? Cennet-cehennem nerede? Melekler gerçekte var mıdır? İnsanlar hayal mi gerçek mi?" gibi sorulardan kurtulamama şeklindeki obsesyonlar sayılabilir.

Sık görülen kompülsiyonlar (zorlantı) ise şunlardır:

Kontrol Kompülsiyonları: Tekrar tekrar kapıyı kapatıp kapatmadığını kontrol etme, evden çıkmadan evvel prizleri birçok kez denetleme...

Yıkama Kompülsiyonları: Sık sık el yıkama, duş alma, gıdaları yıkama...

Sayma Kompülsiyonları: Yoldan giden arabaları sayma, elbiselerin düğmelerini sayma...

Sorma-Anlatma Kompülsiyonları: "Ne söyledin bir daha tekrar et? Sana para verdim mi söyle?" gibi sorular...

Dua Etme Kompülsiyonları: Aynı duaları ve tövbeyi çok fazla şekilde tekrarlama.

Simetri ve Düzen Kompülsiyonları: yolda giderken çizgilere basmama. Duvarda eğri duran resmi düzeltme...

Biriktirme Kompülsiyonları: Eski eşyayı atamama, evi çöp eve çevirme...¹³⁰

Dini obsesyonların konumuzun temelini teşkil eden vesvese ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu konunun üzerinde durmanın faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Dini obsesyon kavramı "*scrupulosity*"¹³¹ kelimesi ile ifade edilmektedir ve obsesif kompulsif bozukluğun bir şeklidir. Bu rahatsızlık OKB'nin dini alanları ile ilgilidir ve buna sahip olanlar kendilerini dini kuralları çiğnemiş ve büyük bir günah işlemiş gibi hissederler.¹³² Korku ve kararsızlık hali olarak da tanımlanan *scrupulosity* kavramı, ilk

¹³⁰ Oğuz Tan, *Takıntılar: Vaka Örnekleri ve Tedavi Yöntemleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 25.

¹³¹ *Scrupulosity* kavramı; Latince'de keskin taş manasında kullanılan "*scrupulus*" kelimesinden gelmekte olup, Tanrı tarafından cezalandırılma, ret edilme ve onu razı edememe noktasında aşırı şekilde kaygılanmayı ifade etmektedir. Yasemin Angin - Muhammed Kizilgeçit, "Obsesif Kompulsif Bozukluğun Dini Kavramlarla İlişkisi ve Manevi/Dini Temelli Tedavi Yaklaşımları: Teorik Bir Bakış", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 339.

¹³² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar.*, 30.

zamanlarda din görevlileri tarafından, ayakkabının içine kaçan çakıl taşlarına benzetiliyordu. Bu ayakkabı ile yürümeye ara verilse de tekrar yürütüldüğünde taşın ayakkabının içinde olduğu görülür.¹³³ Genel olarak ifade etmek gerekirse scrupulosity (dini obsesyon), Tanrı'ya karşı ve inanca dair bazı şüpheleri içerir. Ayrıca ibadetler hususunda hassas olan kişiler günah işlediklerinde ve ibadetlerini yerine getiremediklerinde ya da eksik getirdiklerini düşündüklerinde zihinlerinde oluşan bir takım şüpheleri kapsamaktadır.¹³⁴

Dini obsesyonlar, İslami literatürde vesvese kavramına karşılık gelmektedir.¹³⁵ Bu vesveseleri akıldan uzaklaştırmak için yapılan takıntılı davranışlar ise kompülsiyonlardır.¹³⁶ Dinsel obsesyonlar özellikle dini inançları yoğun yaşayan toplum kesimlerinde sık görülen bir obsesyon türüdür. Başka bir ifadeyle bu rahatsızlık çoğunlukla dindar insanlarda görüldüğü söylenebilir. Bu insanlar kendilerini; yoğun kaygı oluşturan ve kendi inanç ve görüşlerine tamamen olan dinsel obsesyonları düşünmekten alıkoyamazlar.¹³⁷ Yapılan araştırmalarda dinin yoğun yaşandığı ülkelerden olan Mısır'da yüzde altmış, Suudi Arabistan ve İsrail'de yüzde elli, Bahreyn'de yüzde kırk oranında dini obsesyonlara rastlanmıştır.¹³⁸

Görüldüğü üzere İslami literatürde vesvese diye tanımlanan düşüncelerin obsesif kompulsif bozukluğun bir alt dalı olan dini obsesyonlar kısmına karşılık geldiği söylenebilir.¹³⁹ Ancak DSM-V'de ifade edildiği üzere OKB tanısı konulması için obsesyonların yoğun bir şekilde olması, sıkıntıya sebebiyet vermesi ve günlük en az bir saat insanı meşgul etmelidir hükmü gereğince, vesveselerin obsesyona karşılık gelebilmesi için bu şartların oluşması gerekmektedir. Yoksa zihne bir anlık gelen vesveseler için kişiye OKB tanısı konulması doğru olmayacaktır. Nevzat Tarhan konu ile ilgili olarak; insanın aklına her türlü düşüncenin geldiğini, düşüncelerimizi iyi yönetebilmek gerektiğini aksi takdirde vesveseye dönüşebileceğini, vesvesenin de beyinde kalıcı hale geldiği zaman OKB'ye yol açacağını

¹³³ David Adam, *Duramayan Adam: Obsesif Kompulsif Bozuklukla Yaşamak*, çev. Elif Okan Gezmiş (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018), 112.

¹³⁴ Jonathon S. Abramowitz, *OKB'yi Yenmek* (İstanbul: Apamer Psikoloji Yayınları, 2020), 71.

¹³⁵ Adam, *Duramayan Adam: Obsesif Kompulsif Bozuklukla Yaşamak*, 113; Osman Amil, *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranışların Sosyodemografik Açından İncelenmesi ve Vesvese İlişkisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 53.

¹³⁶ Mustafa Memiş, *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranış Bozuklukları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 50.

¹³⁷ Tezcan - Farajı, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 138.

¹³⁸ Adam, *Duramayan Adam: Obsesif Kompulsif Bozuklukla Yaşamak*, 113.

¹³⁹ Hanife Yıldız Yağcı, *Saplantılı Dini Davranışlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 35.

belirterek akla gelen vesvesenin OKB'ye dönüşmesi için beyinde kalıcı hale gelmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁴⁰

Yapılan birçok bilimsel çalışmada vesvesenin, dini obsesyon kavramı ile neredeyse aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür. Konumuzla doğrudan alakalı olduğu için dini obsesyon kavramını yani vesvese konusunu ve dini kompülsiyon konularını vaka örnekleri ile birlikte ele almanın uygun olacağını kanaatindeyiz. Yazımızın üçüncü bölümünde bu konu ele alınmıştır.

¹⁴⁰ Üsküdar Üniversitesi, *OKB'nin Temelinde Çocukluk Travmaları Yatıyor* (Erişim 31 Ağustos 2022).

2. KELAMDA VESVESE KAVRAMI

İslami bir kavram olan vesvese, insanın aklından geçen bir takım kötü düşünceler olarak bilinir. Bu düşünceler ibadetler konusu söz olduğunda fıkıhın konusu iken, inanç ve itikat ile ilgili konularda ise kelam ilminin konusu olmaktadır. Bu bölümde vesvesenin kelam alanına dâhil olan konuları ele alınacaktır.

2.1. Vesvesenin Kaynağı Nedir?

Her ne kadar vesveselerin yalnızca şeytan tarafından geldiği bilinse de insana vesvese sadece şeytandan gelmemektedir. Kur'an kerim vesvesenin kaynağının; şeytan¹⁴¹ (insi ve Cinni şeytanlar), nefis¹⁴² ve cin¹⁴³ olduğu haber vermektedir. Bahsi geçen bu kaynaklara temas etmemizde fayda olacaktır.

2.1.1. Şeytan

Kur'an-ı Kerim 'de tekil olarak 70, çoğul olarak ise 18 defa kullanılmış olan¹⁴⁴ şeytan kelimesinin kök isminde ihtilaf edilmiştir. Şatn kökünden geldiği varsayıldığı vakit; uzak olmak, muhalefet yapmak gibi anlamlara gelir.¹⁴⁵ Şayt kökünden geldiği varsayıldığında ise; helak olmak, yanmak anlamlarına gelir.¹⁴⁶ Genel anlam olarak şeytan kelimesi ise; insanoğlunu haktan ve hakikatten uzaklaştırmaya çalışan ruhani varlıklar olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁷ Diğer bir ifade ile cinlerin asi ve kötülerine şeytan denilir.¹⁴⁸ Eş'ari¹⁴⁹ ve Maturidi¹⁵⁰ kelimciler şeytanların, latif bir cisme sahip oldukları görüşündedirler.¹⁵¹ Nasların zahirine bakılacak olursa şeytanlar; gözle görülmemekle birlikte hariçte mevcut olan varlıklardır.¹⁵²

¹⁴¹ el-A'râf 7/20; Tâhâ 20/120.

¹⁴² Kâf 50/16.

¹⁴³ en-Nâs 114/1-4.

¹⁴⁴ Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati İlavelerle Mu'cemü'l Müfrehes*, 287.

¹⁴⁵ Fîrûzâbâdî, *El-Okyanusu'l-Basit Fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, 6/5408.

¹⁴⁶ İsfahâni, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 551.

¹⁴⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 293.

¹⁴⁸ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh İmam Şiblî, *Cinlerin Esrarı (Akâmül Mercân fi-Ahkâmil Cân)*, çev. Muhammed Ferşad (İstanbul: Ferşad Yayınevi, 1974), 4.

¹⁴⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Makâsidi'l-Kelâm Fi 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatları* (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 504.

¹⁵⁰ Muhammed b. Eşref el-Hüseynî Şemsüddîn es-Semerkindî, *İslam İnanç İlkeleri (el-Mu'tekad li İ'tikâd-i Ehli'l-İslam)*, çev. İsmail Yürük - İsmail Şık (İstanbul: Araştırma Yayınları, 2011), 79.

¹⁵¹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Faḥreddîn er-Râzî, *El-Meṭâlibü'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlâhî*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Fikriyat Yayınevi, 2022), 7-9/8.

¹⁵² A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 308.

Şeytanların babası hükmünde olan İblis, henüz imtihan edilmeden önce çok ibadet ederek meleklerin arasına kadar girebilmiş bir cindir. Fakat Hz. Âdem (a.s)’a secde etmesi emredilince kibre kapılıp isyan etmiştir. İsyanının sonucu olarak insan nesline düşman olmuş ve insanları haktan ve hakikatten ayırmak için çalışmıştır. Bunları yaparken ise süsleyerek ve güzel göstererek insanları aldatmaya çalışmıştır.¹⁵³ Bütün şeytanların amacı insanlara vesvese vermek ve onları kuşkuya düşürerek fitneye sevk etmektir.¹⁵⁴ Onların temel özelliği kötülük ve ifsâd ile insanı yoldan çıkarmaktır.¹⁵⁵ Bu şekilde beşeri ifsat ederek, onların günahlarından beslenirler.¹⁵⁶

Mevcut tanımları daha fazla genişletip kulları haktan saptıran hangi mahlûk olursa olsun bunları da şeytan diye isimlendiren âlimler olmuştur.¹⁵⁷ Bunlar; insan şeytanı, cin şeytanı, hayvan şeytanı olarak da isimlendirilir. Şeytanın şerlerinin gözle görülmediğini fakat insan şeytanlarının şerlerinin şerleri açık ve aşikâr olduğundan en tehlikeli olanının insan şeytanı olduğunu iddia eden âlimlerde olmuştur.¹⁵⁸ Bu şeytanlar içinde özellikle insan şeytanlarına karşı dikkatli olunmalıdır. Çünkü insan şeytanları, cin şeytanlarından daha sakıncalıdır. Cin şeytanları insana sadece vesvese verebilir iken, insan şeytanları fiili olarak zarar verebilmektedir. Diledikleri kötülükleri yüz yüze yapabilirler. İnsanı istemeden de olsa kötü amellere sevk edebilirler.¹⁵⁹

Kuran-ı kerim cinni şeytan olduğu gibi insan şeytanı da olabileceğini bizlere haber vermektedir.¹⁶⁰ Ebu Zer (r.a)’den rivâyet edilen hadis-i şerifte ise Rasûlullah (s.a.v): “Ey Ebu Zer! İnsan ve cin şeytanlarının şerrinden Allah’a sığın” buyurdu. Ben de: “İnsanların da şeytanı olur mu?” dedim. “Evet”¹⁶¹ buyurmakta ve insan şeytanından haber vermektedir. Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî Rebâh ve Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748’den önce) gibi bazı âlimler; cinni şeytanların Allah’a sığınmak ile uzaklaşacağı, insi şeytanların ise ısrarla

¹⁵³ İbrahim Cücük, *Delilleriyle Ehl-i Sünnet Akâidi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2023), 215.

¹⁵⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 422.

¹⁵⁵ et-Teftâzânî, *Makâsidü'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatlari*, 504.

¹⁵⁶ İmam Birgivi, “Ravzatü'l-Cennât Fî Usûli'l-İ'tikâd”, çev. Ali Nar, *Akâid Risaleleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 190.

¹⁵⁷ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 551.

¹⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/214.

¹⁵⁹ İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Kıyamet ve Kabir Azabı*, çev. Fuat Köprülü (İstanbul: Ehl Yayınları, 2018), 144.

¹⁶⁰ Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar birbirini aldatmak için süslü sözlerle vesvese verirler. (En'am 6/112.)

¹⁶¹ Nesai, İstiaze, 47.

kötülüğe sevk etmeye devam edeceğini gerekçe göstererek insan şeytanının, cinni şeytandan bile daha tehlikeli olduğu görüşündedirler.¹⁶²

Ehl-i sünnet ve'l-cemâate göre; insanların vesveselendiren, kötülüğü ve çirkinliği telkin eden,¹⁶³ kulların isyan etmesine ve günaha dalmasına vesile olan¹⁶⁴ her vesvesenin kovulmuş olan şeytan tarafından geldiği kabul edilir.¹⁶⁵ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye (ö. 493/1100) göre; cinlere ve şeytanlara insanoğlunun kalbine vesvese verme yetkisi verilmiştir. Bu ancak kalplere ve nefse girme şeklinde olabilir.¹⁶⁶ Ama bu telkin yani vesvese rastgele bir telkin değil, süslenmiş ve sinsi bir surette vesvese vermek suretiyle kalbin kapısını çalarlar. Yaptırmak istedikleri kötülükleri ballandırarak aktarırlar. Bütün bunları yaparken vesvese vereceği zaman ve mekânı ustaca belirlerler. Şeytanların; nas sûresinde de geçtiği üzere “sudûr” yani kalbin derinliklerini ve karar mekanizmasını hedef aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Bu bölgeyi hedef alarak insanları ayartmaya, çeşitli oyunları ile kötülükleri iyi olarak göstermeye çalışır. Bunun için bazen soldan yanaşır. Yani nefsanî arzularını kışkırtır. Bazen de sağdan yanaşarak kötülükleri ve günahları kötülükleri dinî bir takım kavram ve metinlerle olumlu göstermeye çalışır.¹⁶⁸ Ta ki bu durum ölene kadar devam eder. Son nefeste bile kişiyi azdırmaya, gönlünü haktan kaydırmaya çalışır.¹⁶⁹ Bütün bu vesvese yetisi ve telkinler sadece Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla olur.¹⁷⁰ Kısaca; şeytan diler, Allah ise o vesveseyi insanların kalbinde yaratır.¹⁷¹ Asla zorla bir şey yaptıramazlar. Kişinin iradesini elinden alamazlar.

Allah çirkin işleri küfrü ve isyanı irade etmiştir ki yaratmıştır. Çünkü o istemeseydi yaratılmazdı.¹⁷² Allah'ın bu kötü fiili yaratılması, irade edilmesi kötü değildir. Yaratması o şeyden razı olduğunu göstermez. Örneğin; Allah bir zalimin fiilini yaratır fakat o zalimin

¹⁶² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb*, 10/112.

¹⁶³ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Dinin İnanç İlkeleri (el-İbâne'an Usûli'd-Diyâne)*, çev. Mustafa Çevik (Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2005), 19.

¹⁶⁴ Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002), 479.

¹⁶⁵ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ed. Mehmet Dalkılıç, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 32.

¹⁶⁶ Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Âkaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 326.

¹⁶⁷ Mehmet Sırrı Şık, *Diyanetçilerden Müftüyü Terleten Sorular* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 20.

¹⁶⁸ Recep Ardoğan, “Şeytan Anlayışındaki Çağdaş Sapmalar”, *Günümüz Kelam Problemleri* (İstanbul: Klm Yayınları, 2018), 307.

¹⁶⁹ Dilaver Selvi, *Ehl-i Sünnet İnanıcı*, ed. İbrahim Tozlu (İstanbul: Semerkand, 2000), 62.

¹⁷⁰ el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Âkaidi*, 2017.

¹⁷¹ Osman Nur - Mustafa Nurullah Celep, *Gerçek İslam İnanç Rehberi* (İstanbul: Mat Kitap, 2020), 352.

¹⁷² el-Eş'arî, *Dinin İnanç İlkeleri (el-İbâne'an Usûli'd-Diyâne)*, 71.

zulmünden razı değildir.¹⁷³ İyilikler ve güzellikler onun dilemesiyle olduğu gibi masiyetler ve çirkinlikler de ancak onun iradesi ile gerçekleşir.¹⁷⁴

Mutezile'den Kadı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Zemahşeri; insanlara vesveselerin şeytan tarafından geldiğini, kalbe gelen bu vesveselerle şeytanın insanları azgınlığa ve günaha sevk etmeye çalıştığını görüşündedirler.¹⁷⁵ Fakat onlar ehl-i sünnetten farklı olarak günah ve şerlerin Allah'ın iradesi dışında meydana geldiğini, Cenâb-ı Hakk'ın günahda ve isyanda rızası olmadığından dolayı şerleri yaratmayacağını iddia etmişlerdir.¹⁷⁶ Çünkü onlar; küfür ve isyanın kötü olduğunu, küfür ve isyanı dileyenin de kötü olacağını iddia ederler.¹⁷⁷ Onlar şerlerin ve çirkinliklerin Allah tarafından yaratılmasına inanan kişileri küfre girmekle itham ederler.¹⁷⁸

2.1.2. Cin

Kuranda vesvesinden söz edilen bir diğer varlık ise cinlerdir.¹⁷⁹ Cin kelimesi; kelime anlam olarak “örmek, gizlemek manalarına gelmekle birlikte terim anlamı olarak ise; duyuyla bilinemeyen, insanoğlu gibi ilahi emirle mükellef kılınan, şuurlu ve iradeli yaratıklar” anlamlarına gelmektedir. Onların insanlar tarafından gözle görülmesi mümkün olmamakla beraber gözle görülecek şekillere girebilmeleri mümkün değildir.¹⁸⁰ Nas suresinde hem cinlerin hem de insanların vesvesesinden haber verilmekte olup onların vesveselerinden Allah'a sığınılmasını tavsiye edilmektedir.¹⁸¹ Cinler, şeytandan aldığı vesveseleri cinlere ve insanlara aktarır görüşünde olan âlimler de vardır.¹⁸²

¹⁷³ el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 370.

¹⁷⁴ el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Âkaidi*, 67.

¹⁷⁵ Ebü'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Kādî Abdülcebbâr, *Dinin Temel İlkeleri (el-Muhtaşar Fî Uşûlü'd-Dîn)*, ed. Mahmut Ay, çev. Hulusi Arslan (İstanbul: Endülüs, 2017), 73; Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, 2016, 6/210.

¹⁷⁶ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *İtikatte Sözü'n Özü (el-İktisâd Fî'l-İ'tikâd)*, çev. Ömer Dönmez (İstanbul: Hisar Yayınları, 1990), 101.

¹⁷⁷ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *Tevhidin Esasları (Kitâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhîd)*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 103.

¹⁷⁸ et-Teftâzânî, *Makâsidü'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatlari*, 734.

¹⁷⁹ en-Nâs 114/6.

¹⁸⁰ Mehmet Tözlüyurt, “Görünmez Âlem (Melekler, Şeytan ve Cin)”, *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*, ed. Recep Ardoğan (İstanbul: Klm Yayınları, 2019), 236.

¹⁸¹ en-Nâs 114/1-6.

¹⁸² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl (Beydâvî Tefsîri)*, 5/603.

2.1.3. Nefs

Sözlük anlamı olarak; öz, ruh¹⁸³, cevher, can, kan¹⁸⁴ gibi manalara gelen nefis kavramı; insana hayatı kazandıran ve bedeni aydınlatan bir cevherdir.¹⁸⁵ İnsanlara şeytandan vesvese geldiği gibi kendi nefisinden de bir takım vesveseler gelmektedir. Kaf suresi 16. Ayetinde Cenab-ı Hakk “*Ant olsun ki, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesvese verdiğini biliriz! Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız*”¹⁸⁶ nefsin vesvesesini bize bildirmektedir. İnsanın zihnine ya da kalbine bir anda ve istemsiz bir şekilde gelmekte olan¹⁸⁷ nefsin vesvesesi, bütün vesveselerin başıdır. Çünkü henüz şeytan ortada yokken İblis’in Hz. Âdem’e secde etmemesine sebep olan vesvese, nefisten gelmektedir. Nefsin vesvesesinin, şeytanın vesvesesinden bile daha tehlikeli olduğuna işaret eden ayetler mevcuttur. Nitekim Kuran-ı Kerim’de; Nisa suresi 76. Ayetinde şeytanın hilesinin çok zayıf olduğu¹⁸⁸ belirtilirken Yusuf suresi 53. Ayetinde nefsin şiddetle kötülüğü emrettiği¹⁸⁹ zikredilmektedir. Burada şeytanın vesvesesinin, nefsin vesvesesine kıyasla zayıf olduğuna işaret edilmektedir.¹⁹⁰

2.2. Peygamberler ve Vesvese

Şeytanların peygamberlere vesvese verip veremeyeceği âlimler arasında tartışılmıştır. Genel olarak âlimlerin görüşü şeytanların peygamberlere vesvese verebileceği şeklinde ise de vesvese veremeyeceğini, onların “*ismet*” sıfatına sahip olduklarını savunlar da olagelmıştır. Kısaca “*ismet*” kavramını açıklayacak olursak: İsmet; Yüce Allah’ın, peygamberlerini günahlardan, isyanlardan, çirkinliklerden ve haramlardan koruması anlamına gelmektedir. Sadece peygamberler için geçerlidir. Bu durumun hikmeti şöyledir: Yüce Allah, insanlara, peygamberlere tabi olmalarını, onları takip etmelerini ve onların izledikleri yolda gitmelerini emretmiştir. Çünkü onlar, Allah’ın yarattığı insanlar için güzel bir örnek ve uygun bir modeldirler. Dolayısıyla eğer peygamberler günah işleseydi o zaman günah işlemek meşru

¹⁸³ İsfahâni, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 1076.

¹⁸⁴ Fîrûzâbâdî, *El-Okyanusu’l-Basit Fi Tercemeti’l-Kamusi’l-Muhit*, 3/2741.

¹⁸⁵ Cürçânî, *Ta’rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 239.

¹⁸⁶ Kâf 50/16.

¹⁸⁷ en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl)*, 9/588.

¹⁸⁸ en-Nisâ 4/76.

¹⁸⁹ Yûsuf 12/53.

¹⁹⁰ Asmaa Yonis, “Kuran ve Sünnet’te Şeytan ve Nefis”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (16 Ocak 2021), 485.

olur ve onlara itaat etmek insanlara farz olmazdı. Bu ise uygun olmayan bir davranış olduğu gibi aynı zamanda mümkün olmayan bir durumdur.¹⁹¹

Peygamberler için emânet, yani seyyiatlardan masum olmak zaruridir. Bunun delili Sad Sûresi 83. ayetidir. Burada şeytan saptırma noktasında ihlaslı kulları istisna etmiş, vesvesesinin onlara tesir etmeyeceğini peşinen beyan etmiştir. Çünkü peygamberler ihlaslı, muhlis kullardır. Muhlis kullara ise şeytanın aldatmacası tesir etmez.¹⁹²

Şeytanın peygamberlere vesvese verebilmesi durumuna ismet sıfatı üzerinden değerlendiren Manastırlı İsmail Hakkı'ya (1846-1912) göre; Peygamberlere şeytanların tasallutu mümkün değildir. Onların kalpleri daima muhafaza edildikleri için şeytanların vesveselerinden korunmuşlardır.¹⁹³ Cücük'e göre ise; ilim ehlinin ittifakı ile peygamberlerin bedenleri şeytanların zararından muhafaza edildiği gibi kalpleri de şeytanların vesveselerinden korunmuştur.¹⁹⁴

Peygamberlere şeytanların vesvese verebileceğini savunan âlimlerin bu konudaki delili; Hac sûresi 52. ayeti kerîmede “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁹⁵ buyurulmuştur. Gazzâlî bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak; şeytanın, peygamber efendimize bile vesvese verebileceği, şeytanın vesveselerinden hiç kimsenin beri olamayacağı görüşündedir.¹⁹⁶ Fahreddin-i Râzî ve Cürcânî ise; peygamberlerinde şeytanların vesveselerine maruz kalabileceğini fakat Allah'ın bu vesveseleri gidereceğini bildirir.¹⁹⁷ İmam Kurtubî (ö. 671/1273), Sa'lebi ve Mücahid'den nakille bildirdiğine göre; Peygamberlere vesvese veren şeytanın ismi el-Ebyad'dır.¹⁹⁸ A'râf sûresi 201. ayeti kerîmede Cenâb-ı Hakk; “Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'tı anarlar ve hemen gerçeği görürler”¹⁹⁹ buyurmak suretiyle muttaki

¹⁹¹ Muhammed Ali es-Sâbüni, *Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi (en-Nübüvve fî Dav'i'l-ilm ve'l-aql)*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Ahsen Yayınları, 2003).

¹⁹² Muhammed Emin Er, *Allah Katında Din*, ed. Mustafa Genç, çev. Abdülvehhab Öztürk - Abdussamed Görmez (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005), 48.

¹⁹³ Manastırlı İsmail Hakkı, *Telhîs'ül Kelâm fî Berâhîni Akâid'il İslâm*, çev. Arif Kübraoğlu (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1989), 62.

¹⁹⁴ Cücük, *Delilleriyle Ehl-i Sünnet Akâidi*, 247.

¹⁹⁵ el-Hac 22/52

¹⁹⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 6/357-358.

¹⁹⁷ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihi'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Huzur Yayınevi, 2020), 16/345.; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 3/520.

¹⁹⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/41.

¹⁹⁹ el-A'râf 7/201.

kullara zarar veremeyeceğini haber vermektedir. Yine Mü'minûn sûresi 97. ayeti kerîmede Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber özelinde bütün müminlere hitaben “*Ve de ki: “Rabbîm, şeytanların vesveselerinden, kışkırtmalarından sana sığınırım”*”²⁰⁰ buyurmuştur. Bu ayeti kerîme ile ilgili İmam Kurtubî; Hz. peygamberin (a.s) şeytanların vesvesesinden Allah’a sığındığını ifade eder. Çünkü peygamberler de bir beşerdir, onlara da şeytanların vesvese verebilmesi mümkündür.²⁰¹ Fakat şeytanların vesveselerinin peygambere günah işlettirme noktasında etkisi yoktur.²⁰² Kuran-ı Kerîm’in bir kısım ayetlerinde de belirtildiği üzere şeytanların, peygamberlere vesvese girişimleri anlatılmaktadır. Kendilerine şeytan tarafından vesvese verilen peygamberlerden birkaçına değinmek faydalı olacaktır.

2.2.1. Hz. Âdem ve Vesvese

Kuran-ı Kerîm’de ismi geçen yirmi beş peygamberin ilki olan Hz. Âdem’dir. Hz. Âdem topraktan yaratılmış olup insanların atasıdır. O kendisinden önce insan cinsi olmadığından, insan cinsinin ilki kabul edilir.²⁰³ Yaratılıştan sonra Cenâb-ı Hakk’ın; meleklerin ve İblis’in, Hz. Âdem’e secde emretmesinden sonra İblis bu emri kibri ve hasedi sebebiyle uygulamak istememiş, bu sebeple Allah’ın rahmetin kovulmuştur. O vakitten sonra iblis Hz. Âdem’e ve âdemoğullarına düşman olmuş, insanoğlu ile şeytanın mücadelesi başlamıştır.

Hz. Âdem’e şeytanın vesvese vermesi konusuna; kuran-ı kerîmde tespit edebildiğimiz kadarıyla A’raf sûresi 20. ve Tâhâ sûresi 120. ayet-i kerîmelerinde doğrudan, Bakara Sûresi 36. ayetinde ise dolaylı olarak değinilmiştir. Şöyle ki:

A’raf sûresi 20. ayetinde Cenab-ı Hakk: “*Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı”*”²⁰⁴ ve Tâhâ sûresi 120. ayetinde: “*Ama şeytan ona vesvese verip: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?” dedi.”*”²⁰⁵ buyurulmuştur. Bu iki ayette açık ibarelerle görüleceği üzerine şeytan Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya vesvese vermek suretiyle onların hataya ve yanlış düşmelerine neden olmuştur.

²⁰⁰ el-Mü’minûn 23/97.

²⁰¹ Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine* (Ankara: Birleşik Dağıtım - Kitabevi, 1992), 55.

²⁰² Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 335.

²⁰³ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 397.

²⁰⁴ el-A’raf 7/20.

²⁰⁵ Tâhâ 20/120.

Bakara sûresi 36. Ayetinde: “*Bunun üzerine şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırđı, içinde bulundukları (cennet yurdu)ndan çıkardı.*”²⁰⁶ buyurulmuştur. Bu ayette geçen şeytanın Hz. Âdem ve eşinin ayağını kaydırmasını Ömer en-Nesefi (ö. 537/1142), şeytanın vesvese vermek suretiyle onları hataya düşürmesi olarak yorumlamış ve İbrâhîm sûresi 14. ayetini: “*Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi [inkâra] çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz.*” delil olarak göstermiştir. Yani şeytan fiili bir müdahale sonucu onları hataya mecbur kılamadığını, ancak vesvese vermek suretiyle onları aldattığını ifade etmiştir.²⁰⁷

2.2.2. Hz. Yûsuf ve Vesvese

Hz. Yûsuf, Hz. Ya’kûb’un 12 oğlundan biridir. Kuran’da kendisinden genişçe bahsedilir. Kendi adını taşıyan 111 ayetten oluşan Yûsuf sûresi vardır. Bu sure “ahsenü'l-kasas” kıssaların en güzeli olarak ifade edilmektedir. Hz. Yûsuf, babası Hz. Ya’kûb’un sevgisini kazanmış bu sebepten kardeşleri tarafından kıskançlıkla karşılanmıştır. Kardeşleri, onu öldürmeyi düşünmüşler ancak sonunda onu kuyuya atmışlardır. Kuyudan kurtarılarak Mısır’a götürülen Hz. Yûsuf, köle olarak Mısır sarayına girmiştir. Mısır’lı aziz in karısı tarafından iftiraya uğrayarak zindana atılmıştır.

Hz. Yûsuf’a şeytanın vesvesesi ile ilgili Kuran-ı Kerim’de açık bir ibareyle olmamasına rağmen müfessirlerin vesvese olarak tefsir ettikleri Yusuf sûresi 41. ayeti vardır. Cenab-ı Hakk bu ayette: “*O ikisinden kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki; “Efendine benden bahset” fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da, o daha nice yıllar zindanda kaldı.*” buyurmuştur. Ayetin tefsiri ile ilgili olarak Mâtürîdî (ö. 333/944) ayette geçen “unutturdu” fiilinin kime raci olduğu ile ilgili olarak iki görüş beyan eder. Birinci görüş göre; unutturulan kişi zindandan çıkan adamdır. İkinci görüş göre ise; unutturulan kişi Hz. Yûsuf’dur. Yani şeytan, Hz. Yûsuf’a Rabbinin anmayı unutturmuştur.²⁰⁸ İkinci görüş ise; Hz. Yûsuf’un mezkûr adama kralın yanında benden bahset, demeden önce “inşaallah” veya “Allah takdir etmiş ise” demek suretiyle Allah’ı anması gerekirken, şeytan ona Allah’ı anmayı unutturmuştur. İkinci izaha göre; Hz. Yusuf’a gereken zindandan çıkan adama müracaat etmesi değil ihtiyaçlarını yalnız Allah’a arz etmesi hususunda atası Hz. İbrâhîm gibi yapmasıdır.²⁰⁹

²⁰⁶ el-Bakara 2/36.

²⁰⁷ en-Nesefi, *Et-Teyisir Fi’t-Tefsir*, 1/800.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7/342.

²⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu’l-Gayb*, 13/245.

2.2.3. Hz. Eyyûb ve Vesvese

Sabır kahramanı olarak şöret bulmuş olan Hz. Eyyûb, Hz İbrâhim'in oğlu Hz. İshâk'ın soyundan gelmiştir. Annesi Hz. Lût'un kızıdır. Peygamberliği Hz. Ya'kub devrine rast gelmektedir. Geçmişinde büyük nimetlere mazhar olan Hz. Eyyûb imtihan gereği bela ve musibetlere duçar olmuş ve bu musibetlere karşı büyük bir sabır örneği göstermiş, asla şikâyet etmemiştir. Evlatlarının vefatı, malının ve mülkünün yok olması, son olarak da 18 yıl süren hastalık onu Allah'a şükürden alıkoymamış, sabır içinde şükür etmiştir.²¹⁰

Hz. Eyyûb'a şeytanın vesvesesi ile ilgili kur'an-ı kerîmde açık bir ibareyle olmamasına rağmen müfessirlerin vesvese olarak tefsir ettikleri Sâd sûresi 41. ayeti vardır. Bu ayette Cenâb-ı Hakk "*Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir" diye seslenmişti.*" buyurmuştur. Bu ayette geçen "*şeytanın sıkıntı ve acısı*" ifadesini pek çok müfessir; şeytanın vesvesesi ve kötü düşüncelerle Hz. Eyyûb'u çeşitli azap ve sıkıntılara düşürmesidir şeklinde tefsir etmişlerdir.²¹¹ Görüleceği üzere şeytan Eyyûb (a.s)'ı vesvese vermek suretiyle sıkıntıya düşürmüştür. Ne tür vesveseler vermiştir şeklinde akla gelecek soruya; Fahreddin-i Râzî şöyle cevap vermiştir:

Birincisi; Şeytan'ın; Hz. Eyyûb'a önceki nimetleri ve sonraki elemeleri hatırlatmak suretiyle kalbi meşgul etmesidir. İkincisi; şeytanın, Hz Eyyûb'un hastalığın süresi uzaması nedeniyle sabırsızlığın süslü gösterilmesi ve ümitsizlik vermeye çalışmasıdır. Üçüncüsü; şeytanın, Hz. Eyyûb'un eşi aracılığıyla: "*Şayet kocan bana itaat edecek olursa, ondan afâtı gidereceğim*" şeklindeki vesveseleridir.²¹²

2.2.4. Hz. Îsâ ve Vesvese

Hz Meryem'den babasız olarak mucize olarak dünyaya gelmiş, mucize olarak beşikte konuşmuştur. Kendisine 30 yaşında peygamberlik verilmiş ve İncil indirilmiştir. Halkını tevhide davet eden Hz. Îsâ, Yahudiler tarafından hayatına kast edilmiş, Yahudiler benzerini asarken, Hz. Îsâ, Cenâb-ı Hakk tarafından onlardan kurtarılmıştır. Ülü'l-azm bir peygamber olan Hz. Îsâ, Kuran-ı Kerîm'de en çok ismi geçen peygamberlerden biridir.²¹³

Hz. Îsâ 'ya şeytanın vesvesesi ile ilgili Kur'an-ı Kerîm'de ve hadis kaynaklarında direk bir ibare bulunmamaktadır. Fakat İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) el-Bidâye ve'n-Nihâye ve

²¹⁰ İhsan Atasoy, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 2014.

²¹¹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, 15/99; en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, 9/45.

²¹² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, 19/89.

²¹³ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 408.

Maverdi'nin (ö. 450/1058) Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn eserlerinde bazı rivayetler vardır. Bunların bir kısmını burada zikretmek istiyoruz. Şöyle ki:

Ebu Tevbe er-Rabi' b. Nafi', Halid b. Yezid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İblis, Hz. İsa'ya dedi ki: “*Ey Meryem oğlu İsa madem herşey kader ile takdir edilmiş o halde ne yazılmış ise başına o gelir. Öyleyse kendini şu dağın tepesinden aşağıya atıver. Bakalım yaşayacak mısın yoksa ölecek misin?*” Hz. İsa cevaben dedi: “*Cenâb-ı Hakk insanları imtihan eder fakat kulların Cenâb-ı Hakk'ı imtihan etmeye hakları yoktur.*”²¹⁴

Süfyan b. Uyeyne'den (ö. 198/814) rivayet edilmiştir ki: İblis, İsa'ya dedi ki: “*Ey Meryem oğlu İsa senin rablığın öyle bir seviyeye ulaştı ki beşikte iken yani daha bebekten bile konuştun. Hâlbuki senden önce bebekten beşikte konuşan kimse yoktu.*” Hz. İsa ona cevaben dedi ki: “*Hayır Rabb'lik Allah'a mahsustur. O beni beşikte konuşturdu. Beni o öldürecek ve de ahirette diriltecektir.*” Yine İblis devam ederek dedi ki: “*Senin Rabb'liğın öyle bir seviyeye ulaştı ki sen ölüleri dirilttin.*” Hz. İsa ona cevaben dedi ki: “*Hayır Rabb'lik Allah'a mahsustur. O ki benim dirilttiğimi öldürür ve ahirette tekrar diriltir.*”²¹⁵

Bahsi geçen rivayetlerde görüleceği üzere şeytan Hz. İsa'ya bir takım süslü sözler ile vesvese vermiş, fakat Hz. İsa şeytanın tuzağından Allah'ın yardımı ile beri olmuştur.

2.2.5. Hz. Muhammed ve Vesvese

Allah Resûlü, Fil yılında Rebîülevvel ayının 10. gününe rastlayan Pazartesi gününde dünyaya gelmişti. Babasının adı Abdullah b. Abdülmuttalib, annesinin ismi ise Âmine bt. Vehb b. Abdümenâf b. Zühre'dir. Babası Abdullah Hz. Peygamber, anne karnında iken, annesi Âmine Hatun ise Hz. Peygamber 6 yaşında iken vefat etmiştir.²¹⁶ Hz. Muhammed'e yüce Allah tarafından 40 yaşında Mekke'de peygamberlik verilmiştir. Hz. Peygamber 63 yaşında Medine'de rebîülevvel ayının on iki gecesi geçince vefat etmiştir.²¹⁷ Onun ismi Kuran-ı Kerîm'de bir defa Ahmed, dört defa Muhammed olarak zikredilmiştir.²¹⁸

²¹⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 2/130; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018).

²¹⁵ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, 2/131.

²¹⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatı ve Şahsiyeti Siyasî ve Askerî Mücadeleleri)*, ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018).

²¹⁷ Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ah- med et Temîmî el-Büstî es-Sicistânî el-Adnânî İbn Hibbân, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ (Hz. Peygamber ve Halifeler)*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 310.

²¹⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 499.

Hiz. Muhammed'e, Şeytanın vesvese verebilmesi hususu A'râf sûresi 200. ayetinde bahsedilmektedir. Bu ayette Cenâb-ı Hakk: "Eğer Şeytandan bir fit gelip seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü o hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"²¹⁹ buyurmuştur. Söz konusu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Fahreddin Râzî; Şeytanın, Hiz. Muhammed'e de vesvese verebileceğini, onun vesveseye maruz kalmasının "ismet" sıfatına zarar vermeyeceğini beyan etmiştir. Ayrıca Şeytanın diğerkullara vermiş olduğu vesvese, bir arızanın tutması ve yakalaması şeklinde cerayan edebilirken, Hiz. Peygamber'e getirmeye çalıştığı olumsuz tesir, sadece vesvesenin başlangıcı olan fitlemek ve tahriktir. Şüphesiz ki, tutmak ve yakalamak, fitlemekten daha ileri bir derecedir.²²⁰ Yani Şeytanın vesveseleri diğerkulları hak yoldan saptırabilecek tarzda olabilecek dereceyken, peygamberlere karşı sadece fitlemek ve tahrikten ibarettir. Onlar korunmuş oldukları için bu fitlemelere ve tahriklere yenik düşmeleri mümkün değildir.

Hac sûresi 52. ayetinde Cenab-ı Hakk: "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir Şey temenni ettiğı zaman, Şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, Şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."²²¹ buyurulmuştur. Şeytanlar, peygamberlere musallat olmak için uğraşırlar fakat hiçbir hâkimiyeti ve etkileri olmaz. Şeytandan yoldan çıkarma değil, sadece hayal kurdurma ve karıştırma girişimi gelebilir.²²² Zemahşerî; Hiz. Peygamber'in Şeytanların vesveselerine maruz kalabileceğini fakat ismet sıfatı yardımı ile Şeytanların bu vesveselerinin giderileceğini ifade eder.²²³ İmam Şarani (ö. 973/1565), Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den (ö. 638/1240) aktardığına göre; peygamberler sadece Şeytanın vesvesesiyle bir Şey yapmaktan mâsumdurlar. Şeytan onlara fısıldar ancak mâsum oldukları için onun sözüyle amel etmezler.²²⁴ Mehmet Vehbi Efendi (1862/1949), Şeytanın nebilerin ve resullerin kalbine bir takım vesveseler atabileceğini, fakat Allah'ın bu vesveseleri gidererek Şeytanın sa'yini boşa çıkaracağını ifade eder.²²⁵ Kurtubî (ö. 671/1273) ise bu ayeti Şeytanın Hiz. Peygamber'e vesvese verdiğine dair açık bir nas olarak kabul eder ve ekler;

²¹⁹ el-A'râf 7/200.

²²⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, 11/214.

²²¹ el-Hac 22/52

²²² Ebü'l-Kâsım Zeynülsâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leâ'îfü'l-İşârât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 2/327.

²²³ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Ahmet Alim vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 4/564.

²²⁴ Ebü'l-Mevâhib (Ebü Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *El-Yevâkût Ve'l-Cevâhir (İbnü'l-Arabî'nin Görüşleri)*, çev. Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 2/936.

²²⁵ Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, 9/3591.

vesvese vermesi onun günah olan fiili söylemesi ve yapmasına zorlayamaz. Şayet şeytanın zorlama gibi bir gücü olabilseydi, âdemoğullarından hiç kimse Allah’a itaat edecek gücü ve takati kendinde bulamazdı.²²⁶

Hz. Peygamber’e şeytanın vesvese vermesi ile ilgili son olarak; Necm sûresi 19-20. ayetlerinde geçen “*lat, uzza üçüncüsü olan menat... söyleyin bize*”²²⁷ ifadelerinde geçen putlara hitaben şeytanın vesvesesiyle Hz. Peygamber’in “*o yüce kuğulardır, şefaatleri umulur*” şeklinde ifadeler kullandığı iddiası olan Garânîk hadisesi, alimlerin kesin beyanlarına göre asılsızdır uydurmadır.²²⁸ Bu sureyi okurken hem de namaz esnasında mübarek dillerinden küfür sayılabilecek sözler sadır olması asla caiz değildir, peygamberlik makamına bütün bütün zıt bir durumdur.²²⁹ Peygamberler masumdur, günahsızdırlar. Peygamberlerin günaha girdiği veya uygun olmayan hal tavır ve konuşmalar sarf ettiği şeklinde rivayetlere şüpheyile yaklaşmak gerektir.

Genel olarak ifade edecek olursak; peygamberler vahyin inişi esnasında şeytanın vesveselerinden korunmuştur ki; peygamberler, gelen şeyin ilahi mi yoksa şeytani mi olduğu noktasında şüpheyile düşmesin. Peygamberlik görevi ile alakalı şeytanların asla müdaheleri olamaz. Böyle bir durumda vahyin sıhhatine zarar vereceği açıktır. Fakat peygamberlerin de bir beşer olması noktasında onlara da şeytanlar tarafından zaman zaman vesvese verme girişimleri olabilmektedir. Lakin diğer insanlardan farklı olarak peygamberler Allah-u Teâla tarafından hıfz ve himaye altında oldukları için şeytanlar asla onları aldatamazlar. Tabiri caiz ise peygamberlere şeytanların vesvesesi ancak bir “vesvese girişi” olarak kalmaktadır.

2.3. Allah’ın Veli Kulları ve Vesvese

Bir kısım mutasavvıflar, Allah’ın veli kullarına şeytanın vesvese veremeyeceğini, hatta veli kulların günah işlemesinin dahi mümkün olmadığını savunurken, özellikle kelimat alimleri, veliyullah da olsa onlara da şeytanın çeşitli vesveselerinin gelebileceğini, bunun neticesinde günah işlebileceklerini fakat hemen tevbe edecekleri görüşünü savunmuşlardır. Mevzuya geçmeden önce veli kul ne demektir, veliyullah kavramı ne ifade etmektedir bunları izah edeceğiz şöyle ki: Veli, kelime manası olarak yakınlık demektir. Allah’a mekân ve cihet açısından yakın olunamayacağı için, buradaki yakınlık hususu kalben Allah ile birlikte olmak, devamlı havf ve takva halinde bulunmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kişi devamlı

²²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 12/132.

²²⁷ en-Necm 53/19-20.

²²⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu‘l-Gayb*, 16/337.

²²⁹ Fadlullah Şihabüddin Ebu Abdullah bin Hasan Türpüştî, *Türpüştî Risalesi/El-Mu‘temed Fi‘l-Mu‘tekad*, çev. Süleyman Kuku (İstanbul: Damra Yayınları, 2018), 117.

Allah'a kulluğa gayret eder ve çabalar. Bu şekilde de ona yaklaşıp. Bu kişiler Allah'ın veli kulları sıfatına nail olurlar.²³⁰ Kelamcıların tanımına göre ise Allah'ın velisi; dosdoğru bir inanca sahip olup, şeriatı uygun bir tarzda salih amel işleyen kişidir.²³¹ Veli olmanın en büyük şartı hak din üzere olmalıdır. Çünkü hak din üzere olmayan Allah'ın dostu değil, düşmanı olabilir. İkinci olarak ise Hz. Peygamber'in rîsâletini kabul ederek ona uymaktır.²³²

Allah'ın velisi tanımı ile ilgili üç görüş vardır. Şöyle ki; bazı âlimlere göre veli; sahih bir i'tikâd ile amel-i sâlih işleyen, Allah'ın emirlerine imtisal edip, nehiylerinden sakınan kişilere veli denir. Bazı âlimlere göre ise veli; Allah'ın emirlerini uygulayan ve nehiylerden sakınan; Allah için buğz edip, Allah için seven kimselere denir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise; farzları işlemek ile Allah'a yaklaşan ve kalbi Marifetullah ile dolup taşan, diliyle Allah'ı zikredip, kalbi ile Allah'ı tefekkür eden kişilere denilir.²³³

Velilerin üç belirgin özellikleri vardır bunlar; Tahkiki iman, Allah'ın kulları ile güzel geçim ve nefsi tezkiye etmektir. Bu vasıflara sahip olan kişiler Allah'ın veli kullarıdır.²³⁴ O kişiler ki, görüldüklerinde Allah'ı hatırlatırlar. Onlarda Allah korkusu o seviyeye ulaşmıştır ki, başka hiçbir korku onları mahzun etmez.²³⁵

Veli kullar ile ilgili bazı gruplar, onların da peygamberler gibi masum olduklarını, vesveseden ve günahlardan korunmuş olduklarını savunmuşlardır. Şöyle ki; Şii gruplarda hâkim olan düşünceye göre veli olarak kabul edilen İmam, peygamberler gibi günahsız, masum ve ismet sahibidir. Onlar bu özelliği ilk önce Hz. Ali'ye, sonra arkasından gelen imamlara isnâd ettiler. Onlar imâmetin sıhhati için imamların, günahsız olmasını gerektiğini²³⁶ ve peygamberler gibi ismet sıfatına haiz olduklarını iddia ederler.²³⁷

Bu görüşü savunan âlimlere göre veliliğin şartı günahlardan uzak olmaktır. Günaha giren bir kişiden veli olmaz. Rivayet edildiğine göre Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), veli olduğu iddia edilen bir kişinin caminin içine tükürmesi ile ilgili olarak; şeriatın en küçük adabına

²³⁰ el-Kuşeyrî, *Leṭâ'ifü'l-İşârât*, 2/22.

²³¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb*, 13/423.

²³² en-Nesefî, *Tevhidin Esasları (Kitâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhîd)*, 80.

²³³ Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, 6/2229.

²³⁴ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-Nesefî, *İslâm İnancının Temelleri - Akâid*, çev. M. Seyyid Ahsen (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1995), 151.

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/495.

²³⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şîh-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 134.

²³⁷ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *Temel Dini Bilgiler (Amûziş-i Akaid Destûrhay-i Dini)*, çev. Ertuğrul Ertekin (İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2014), 2/231.

dahi riayet etmeyen kişinin veli olmayacağını belirtmiştir.²³⁸ İmam Kuşeyrî (ö. 465/1072), peygamberlerin masumiyeti olduğu gibi, veli kullarında mahfuziyeti gerekli olduğunu, yani nasıl ki peygamberler günah işlemekten korunmaktadır, evliyaullah'ta koruma altındadır. Ta ki hakiki veli olabilsinler.²³⁹

Velilere vesvese gelmesi ile ilgili olarak ise onların günden uzak oldukları gibi, şeytanların vesveselerinden de uzaktırlar. Onlara göre; Hakikat derecesine ulaşan bir veli, vesveselerden uzaktır.²⁴⁰ Allah ile ülfet eden ve onun zikriyle hemhal olan kalplerin vesveseden arınır. Sehl. b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebu Süleyman ed-Darani (ö. 215/830) ve Hamdun el-Kassar (ö. 271/884) gibi mutasavvıflar, velinin aklından büyük günahı geçirmesi durumunda bile velilik mertebesinde düşüreceğini savunurlar.²⁴¹

Velilerin günaha girmesinin mümkün olduğunu kabul edenlerin delillerine gelince, peygamberler için geçerli olan masumiyet kavramı veliler için geçerli değildir. Fakat onlar mahfuz olabilmeleri caizdir. Fakat bu durumun garantisi yoktur. Yani velilerin korunacağı ya da korunmayacağı şeklinde bir nas yoktur.²⁴² Konu ile ilgili olarak Cüneyd-i Bağdâdî'ye: "Üstadımız, arif kişi zina eder mi?" diye sorulduğunda cevaben: "Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek."²⁴³ ayetini okumuş ve bununla şunu kastetmiştir: Günaha giren veli, şirke düşmedikçe ve dinden çıktığı sabit olmadıkça günahından vazgeçer ve samimi tövbe ederse veliliğinden bir şey kaybetmez, velilik vasfı devam eder.²⁴⁴

Veliler günah işleyebilir, fakat günahı ısrar etmezler. İsrar ederse makamından düşer. Kalp ile ilgili günahlar da buna dâhildir. Mesela; hased ve çekememezlik gibi... Peygamberler ise bu halden uzaktırlar, onlar koruma altındadırlar. Velilerde ise bu söz konusu değildir. Onlar iradeleri ile baş başadır. Bu sebepten veli kullar şeytanın vesvesesinden kurtulamaz. Fakat ilmi ve takvasıyla o vesveseyi bertaraf etmeyi başarabilirler.²⁴⁵ Veli kullar zaman zaman günah işleyebilirler. Bu günahlar onların şahsını alakadar eder. Fakat diğer insanlardan farklı olarak derhal pişman olup tövbe ederler.²⁴⁶

²³⁸ Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyri*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1980), 305.

²³⁹ el-Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyri*, 305.

²⁴⁰ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Meârif*, 97.

²⁴¹ Ebü'l-Alâ Affî, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, çev. Murat Sülün - Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Risale, 1996), 333.

²⁴² Cücük, *Delilleriyle Ehl-i Sünnet Akâidi*, 529.

²⁴³ Ahzâb 33/38

²⁴⁴ Ebü'l-Alâ Affî, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, 335.

²⁴⁵ Sıtkı Güllü, "Velilik ve Keramet", *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1998), 60.

²⁴⁶ Talha Hakan Alp, *Açıklamalı Es-Sevâdü'l-A'zam Tercümesi* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 214.

Hicr suresi 39-40. ayetlerinde: “İblis: “*Rabbim! Beni saptırdığın için, mutlaka ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım. Ancak içlerinden ihsanlı kulların müstesnâdır.*”²⁴⁷ ve Sâd Sûresi 83-84. ayetlerinde: “İblis, “*Senin şerefine andolsun ki, içlerinden ihsanlı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım.*”²⁴⁸ Allah, şeytanın ihsanlı kulları saptıramayacağını haber vermektedir. Söz konusu ayetlerde geçen “*ihsanlı kullar müstesna*” ifadesi ile ilgili Ebü'l-Berekat en-Neseî (ö. 710/1310): Şeytanların, ihsanlı kullara da vesvese vermesinin mümkün olduğu ancak vesvese verse de bunun kabul görmeyeceği, onları yoldan çıkaramayacağını, tuzağa düşmeyecekleri şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴⁹ Fahreddîn-i Râzî, bahsi geçen ayetler ile Hac sûresi 52. ayetinin: “*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın.*”²⁵⁰ arası nasıl te’lif edilebilir?” sorusu ile ilgili olarak: İblis, salih kulları azdırmayacağım dememiştir. Aksine azdırmak için çaba sarf ettiği halde bunda muvaffak olamamıştır şeklinde ifade etmiştir.²⁵¹

İmam Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) göre; velilere ve kemâle ermiş kişilere şeytandan vesveseler gelebilir. Hatta şeytanın, onlar ile daha fazla mücadele edeceğini ve onları doğru yoldan sapıtmak için hiç bir fırsatı kaçırmayacağını ifade eder. Bir kimse nefs ve şeytanla yetmiş yıl mücâdele etmiş dahi olsa şeytanın vesvesesinden emin olamaz. Çünkü nefs ve şeytan bir anlık gafleti değerlendirebilir ve insanı felâkete götürebilir.²⁵²

Velilerin, mürşid-i kâmillerin kalbine vesvese gelmesi gibi doğal bir durum yoktur. Fakat onların kalbi mahfuzdur. Yani sâlih amelleri sayesinde şeytanın vereceği vesveseleri Allah’ın izni ile def ederler. Fakat tamamen kötülükten korunmuştur demek de değildir.²⁵³ Rivayet edildiğine göre büyük şeyhlerden Ebü Abdullah Rûzbârî’nin abdest hususunda çok fazla vesveseye kapıldığı, bu hale çok üzülen şeyh Allah’tan bağışlanmayı dileyerek ağladığı nakledilir.²⁵⁴

²⁴⁷ el-Hicr 15/39-40.

²⁴⁸ Sâd 38/83-84.

²⁴⁹ en-Neseî, *Neseî Tefsiri (Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl)*, 6/137

²⁵⁰ el-Hac 22/52

²⁵¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu’l-Gayb*, 19/121.

²⁵² Hücetü’l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Âbidler Yolu (Minhâc-ül Âbidin)*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968), 170.

²⁵³ Ebü Nasr Abdullah B Ali Et-Tûsî es-Serrâc, *El-Lümâ’: İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 486.

²⁵⁴ es-Serrâc, *El-Lümâ’: İslam Tasavvufu*, 154.

Aktarmış olduğumuz iki görüş arasında isabetli olduğunu düşündüğümüz ve genel mutasavvıfların tercihi olan görüş şudur ki: Velilerin mahfuz olması demek günah işlememesi demek değildir. Veliler, günahı ısrardan mahfuzdurlar, yani onlar şeytana ve nefsin aldatmacasına aldanıp, günah işleseler de günahlar üzerinde ısrarcı olmazlar.²⁵⁵ Çünkü velilerin ismet sıfatında olduğu gibi mahfuz olduğu görüşü batıl bir görüştür. Sünnete ve icma'ya aykırıdır.²⁵⁶ Onlara vesvese gelmesi ile ilgili olarak ise; beşer olmaları hasebiyle şeytan onlara da zaman zaman vesvese vermektedir. Fakat vücudunu birtakım besin ve ilaçlarla besleyen kişinin hastalığa yakalanmadığı gibi onlar da yapmış oldukları ibadetler, dualar ve zikirler ile şeytandan gelen vesveselerin zararını azami derecelere indirerek şeytanın şerrinden korunmuşlardır.²⁵⁷ Tabiri caiz ise, velilerin manevi olarak bağışıklıkları kuvvetli olduğu için şeytanın telkinleri onlara zarar verememektedir.

2.4. Vesveselerin Kaynağı Olan Şeytanların Yaratılması

Düalistlerden (seneviyye)²⁵⁸ Maniheistlere²⁵⁹ ve Deysânilere²⁶⁰ göre iyiliğin fâili nur, kötülüğün fâili ise karanlıktır. Düalistlerden Mecûsîlere göre ise; iyiliğin yaratıcısı Yezdan, kötülüğün fâili ise Ehrimen yani şeytandır.²⁶¹ Onlara göre iyiden iyi, kötünden ise kötü meydana gelir. Yaratan, hem iyiyi hem kötüyü yapamaz.²⁶² Şayet kâinatta iki tanrı olmuş olsa idi, tanrılar arasında çekişme olacağından; düzen alt üst olur, karmaşa ve kargaşa meydana gelirdi. Bu sebeplerden ötürü onların görüşünün yanlış ve isabetsiz olduğu açıktır. Ateistlere²⁶³ göre ise; tanrı varsa, mutlak iyi olmalıdır. Mutlak iyi olandan ise kötülük zuhur etmez.²⁶⁴

²⁵⁵ Nûrûddîn Abdurrahmân b. Nizâmîddîn Ahmed b. Muhammed Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns Min Hazâretü'l-Kuds*, çev. Lâmiî Çelebi (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 69.

²⁵⁶ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 533.

²⁵⁷ Ebü'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, 333.

²⁵⁸ “Âlemi nur ve zulmet olmak üzere iki ezeli aslın yaratıp yönettiğine inanan din veya mezheplerdir. İslâm kaynaklarında Seneviyye diye anılmıştır.” Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁵⁹ “III. yüzyılda Mani tarafından eski İran’da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir din.” Şinasi Gündüz, “Maniheizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

²⁶⁰ “Milâdi II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö. 222) tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik fırka.” Mustafa Öz, “Deysâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

²⁶¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, ed. İbrahim Halil Üçer, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/74.

²⁶² Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahreddîn er-Râzî, *Ana Meseleleriyle Kelam ve Felsefe (el-Muhassal)*, thk. M. Cüneyt Kaya, çev. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 172.

²⁶³ “Dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savunma anlamında felsefe ve kelâm terimi. Bu inanca sahip olanlara ise ateist denilir.” Mustafa Sinanoğlu, “Ateizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Temmuz 2024).

²⁶⁴ Kolektif vd., *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 544.

Allah'ın mülkünde irade ettiği şeyler meydana gelir, o irade etmeden iyilik de kötülük de meydana gelmez. Kötülüklerden ve çirkinliklerden razı olmamakla birlikte dünyanın bir imtihan yeri olması nedeniyle onları kulun istemesi ve irade etmesi halinde yaratır.²⁶⁵ Allah'ın yaratması ile razı olması birbirinden farklıdır. Yüce Allah her şeyi yaratır fakat yarattığı herşeyden razı değildir. Mesela; Efendi, misafirlerine kölesinin asiliğini ispat etmek için onların yanında kendisine bir şey emreder, fakat gerçekte bunu istemez, razı değildir.²⁶⁶ Örneğin; öğretmenin yapmış olduğu bir sınavda öğrencilere doğru ve yanlış şıkları işaretlemesine müsaade etmektedir. Fakat aynı öğretmen her ne kadar imtihan kâğıdına yanlış şıkları koymuş olsa da öğrencilerinin yanlış şıkları işaretlemesinden razı olmayacaktır.²⁶⁷

Kötülükleri ve çirkin işleri yaratmak kötü değildir. Bu kötülükleri işlemek kötüdür. Örneğin; Mahir bir sanatkâr gayet çirkin bir adamın resmini çizse, ressamın maharetine binaen ne güzel resimdir deriz. Resmi yapılan kişinin çirkinliği resmin de çirkin olmasını gerektirmez.²⁶⁸ Allah demiri yaratmıştır. Demir istenildiğinde yemek için çatal, bıçak olarak kullanıldığı gibi silah bomba vs. yapılarak da kullanılabilir. Bu insanın özgür iradesine kalmış bir durumdur. Eğer hayra kullanılmış ise mükâfat, şerre kullanılmış ise mücazat vardır.²⁶⁹

Mutezile; şerhlerin ve insanoğlunu vesvese vermek suretiyle aldatmaya çalışan şeytanların yaratılmasını zulüm ve şer olarak görmüşler, kendilerince bu şerhleri ve çirkinlikleri Allah'a münasip görmemişlerdir. Onlara göre İblis şer tabiatlı olarak yaratılmamış, kötülükleri ve şerhleri kendisi seçmiştir. Dolayısıyla onlar şerhleri şeytanlara izafe etmişlerdir.²⁷⁰ Hâlbuki Cenâb-ı Allah bu dünyayı bir imtihan yeri olarak yaratmıştır. Şerhleri yaratmasına rağmen yasaklamış, iyilikleri emretmiştir. İmtihanın bir gereği olarak ise insanın kötülüğü ya da iyiliği seçmesi için izin vermiştir. Kul iradesiyle şeytanın vesveselerine uyarsa mesul olur. İnsanın iyilikleri ve güzellikleri yapmak suretiyle tekâmül etme fırsatı varken iradesini şerre kullanıp şeytanların vesveselerini yerine getirerek bundan yaratıcıyı sorumlu tutması doğru olmaz. Örneğin; bir sınıfta eğitim gören öğrencilerin bir kısmı bu eğitimde başarı gösterip kendini geliştirip güzel meslek sahibi olabilirler. Diğer tarafından bazı öğrenciler ise derslerine çalışmayıp tembellik edebilir. Tembellik eden öğrenciler tembelliklerinin neticesi

²⁶⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Parlayan Nurlar*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006), 54.

²⁶⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, çev. Talha Hakan Alp (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 211.

²⁶⁷ Soner Duman, *Allahım Sorularım Var?* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022), 105.

²⁶⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam* (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 83.

²⁶⁹ Abdulkhakim Ak, *Bir Şüphemi Var?* (İstanbul: Girdap Kitap, 2019), 83.

²⁷⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Dinin Temel İlkeleri (el-Muhtaşar Fî Uşûlü'd-Dîn)*, 73.

olarak sınıfta kalsalar ve bu durumdan okulu, öğretmeni suçlamaları yanlıştır. Bu öğrencilerin tembelliklerinden okul ve öğretmen değil, öğrencilerin kendileri sorumludur. Aynen bunun gibi bu imtihan dünyasını yaratan Allah kulların tekâmülü ve gelişmesi için kötülükleri yaratmıştır. Kişi kendi kesbiyle şeytanların vesveselerine ve telkinlerine uyması neticesinde; Allah'ı değil kendini suçlamalıdır. Kısaca; kulların imtihan edilmesi adına şeytanları ve onların vesvelerini yaratılması şer değil, onlara uyarak kötülük yapmak şerdir.

2.5. Vesveselerin Kaynağı Olan Şeytanların Yaratılmasının Hikmetleri

Ehl-i sünnet ve'l-cemâat, hayırların ve şerlerin sonsuz merhametli olan Allah tarafından yaratıldığını kabul eder. Bu hususun hikmetini kavrayamayan kişilere, şeytanlar vesvese vermek suretiyle onların itikatlarını ve inançlarını sarsmaya çalışırlar. Bu başlık altında şerlerin ve vesveselerin kaynağı olan şeytanların yaratılması konusundaki hikmetleri ifade etmeye çalışacağız.

Allah şerri kullarına zarar versin diye değil o şerdeki hayırları alsınlar diye yaratır. Örneğin; zehir şerdir. Fakat o ilaç ve şifa için kullanılabilir.²⁷¹ Allah'ın her fiili güzeldir, her fiilinde bir hikmet vardır. Fakat bu bazı insanlara şer olabilir. Şer cüz'i ve izafî bir şerdir. Yani kulun kendisini bağlar. Allah-u teala mutlak şerden münezzehtir.²⁷² Şer görülen fiiller kulun kesp etmesi noktasında şer iken, Allah'a ait olan yaratma yönüyle hayırdır. Çünkü kul bu fiili şer olsun diye yapmakta iken Allah onu hayır olsun diye yaratmaktadır. Buna göre Allah'ın bütün fiilleri hayırdır. Ancak bunların bazısında hayır açık bir şekilde bilinir iken bazısında kapalı ve örtülü olduğundan bilinmez. Buna şöyle bir örnek verilebilir. Bir insan masum olduğunu düşündüğü bir insanı ufak bir nedenden dolayı öldürür ise şer işlemiş olur. Fakat bu insan başkasını öldürmüş ve kisası da hak etmiş ise Allah'ın, bu kimseyi öldürmesi hayırdır. Yani insanların nazarında masum görünen kişiye zulm edilmiştir ve bu şerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın nazarında ise kisas gerçekleştirilmiş ve adalet yerini bulmuştur. Bu husus birçok noktada bizler farkına varmasak da hikmetini çözemesek de bizlere kapalı da olsa pek çok hikmetli işler vukua gelir. Bundan dolayıdır ki, bu sırrı anlayan âlimler nazarında “*beşer zulm eder, hak adalet eder*” sözü bir deyim haline gelmiştir.²⁷³

İmam Neseffî'ye (ö. 508/1115) göre şerrin yaratılmasının bir hikmeti şudur ki; Allah bir fiili yaratmasında herhangi bir ihtiyaca binaen yaratmaz ya da bir zararı def etmek için veya bir

²⁷¹ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Mü'minler İçin Yükselme Basamakları*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 74.

²⁷² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, ed. Ömer Karaca, çev. Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Hisar Yayınları, 2016), 124.

²⁷³ el-Gazzâlî, *Parlayan Nurlar*, 50.

fayda elde etmek için halk etmez. Bu şekilde bir yaratmadan Cenâb-ı Hakk müstağnidir. O ki; dostlarının çokluğu ile kuvvet kazanmadığı gibi düşmanlarının çokluğu ile de kuvvet kaybetmez. Aksine o mutlak güç sahibidir Bunlar Allah'ın kötü ve çirkinlikleri yaratmasının hikmetlerindendir.²⁷⁴ Yani Allah şerleri yaratarak kullarına göstermiştir ki; Allah'a düşmanlık gösterenlerin sayısı ne kadar çok olsa da bu Allah'ın kudretinden hiç bir şey eksiltmez. Onun kudreti zatındandır. Kimseye ihtiyacı yoktur.

Kişinin özgür iradesi bulunmak şartıyla önünde hem iyilik hem de kötülük seçeneği konulmasıyla ahlaki iyilik meydana gelir. Kişi eğer şeytanın vesveselerine ve nefsi arzularına engel olmayı başarır ve bu düşmana karşı mücadele ederse insanda bir takım ulvi ahlaki erdemler ortaya çıkar. Eğer bu mücahade olmasa idi insanda bulunan çeşitli kabiliyetler açığa çıkmayacaktı. Mesela; şeytanlar meleklerle musallat olamazlar. O sebepten meleklerin manevi olarak yükselmesi mümkün değildir, makamları ise sabittir. Oysa beşerin manevi olarak yükselmesinin yolu sınırsızdır. ²⁷⁵ Nitekim bazı ulema “*naime, naiym ile yetişilmez*” yani rahatlığa, rahat ile ulaşılmaz demişlerdir. Dünya da şeytanlar ile mücahade olmasa idi, yani insanın hakiki manada olgunlaşması mümkün olmayacaktı.²⁷⁶

Âlemde bazı külli hayırlar ve hikmetler vardır ki bu hayırlar âlemin düzenli bir şekilde işlemesi için gereklidir. Örneğin; yağmurun yağması insanlık için olmazsa olmaz bir durum olup, bu durum bütün canlılar için külli bir hayırdır. Fakat yağmur esnasında yaşlı teyzenin evi yıkılsa cüz'i bir şer olmuş olur.²⁷⁷ Kısaca ifade etmek gerekirse; küçük bir şerden dolayı umumi bir hayrı terk etmek akıllı kişinin ameli değildir.

Şerlerin yaratılmasındaki bir hikmet de şerrin ve hayrın bilinmesidir. Çünkü her şey zıddı ile bilinir. Allah herşeyi zıddı ile yaratmıştır ki hayır şerden, iyilik kötülükten ayrılsın. Cehennemi yaratmıştır ki kullar cennete yönelsinler. Batılı yaratmıştır ki hayrı işlesinler.²⁷⁸ Hayrı tavsiye eden meleklerle karşılık, şerri telkin eden şeytanlar yaratılmıştır. İyiliklerin ve güzelliklerin tam manasıyla bilinebilmesi için şerlerin de bilinmesi gerekir ki bu güzellikler fark edilsin.

Şeytanların yaratılmasının bir hikmeti de onların imtihan edilmesine vesile olması içindir. Bunun için Allah bir takım sebepler yaratmıştır. İyilik noktasında peygamberler göndermiş, Kuran-ı Kerîm'i indirmiş, melekleri vasıtasıyla insanlara destek olmuştur. Şer noktasında

²⁷⁴ en-Nesefî, *Tevhidin Esasları (Kitâbü't-Tevhid li Kavâidi't-Tevhîd)*, 103.

²⁷⁵ Ardoğan, “Şeytan Anlayışındaki Çağdaş Sapmalar”, 315.

²⁷⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, 337.

²⁷⁷ eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 339.

²⁷⁸ Cücük, *Delilleriyle Ehl-i Sünnet Akâidi*, 435.

ise şeytanların vesvese vermelerine müsaade etmiştir ki imtihan olabilsin. Eğer sadece iyilik ve doğruluk gibi kavramlar hâkim olsa idi imtihan olmanın bir anlamı olmazdı.²⁷⁹ Bu imtihanı güzel değerlendiren, iradesini hayra kullanan imtihanı kazanır, iradesini kötüye kullananlar ise kaybeder. Bu seçimi yapmak ise kişinin kendi iradesine bırakımıştır.²⁸⁰

Şeytanların yaratılmasının bir diğer hikmeti de; gafletin dağılmasına, kişinin devamlı bir surette uyanık olmasına ve dikkatli davranmasına vesile olmasıdır.²⁸¹ Çünkü düşmanın saldırısı tehdidi altında olan bir asker gafil kalma gibi bir lüksü olamaz. Düşmanı olmayan kişinin ise uyanık olmaya ihtiyacı yoktur. Bu noktada düşmanımızın çok sinsi ve aldatıcı olduğunu iyice kavrar isek her halimize dikkat eder, her zaman hazırlıklı oluruz. Düşmanına karşı daima hazır bulunan kişinin kabiliyetleri de o nispette gelişir ve tekâmül eder.²⁸²

Şeytanların yaratılmasının bir hikmeti de; muhlis ve uyanık kulların Allah’a yaklaşmasına ve ona samimi bir şekilde sığınmasına vesile olur. Çünkü şeytandan kaçan kişi Rabb’ine yaklaşır. Ona düşman olan, Mevla’sına dost olur.²⁸³ Çünkü insan düşmanlarına karşı daima bir sığınak, bir koruyucu ve kollayıcı arar. Bu nokta da şeytanın vesveselerine ve aldatmalarına karşı ise yüce yaratıcıya sığınır ve ondan yardım dileyerek dua eder.²⁸⁴ Şeytanların halk edilmelerindeki bir hikmet de; Allah’ın güçlülük ifade eden; kahhar (boyun eğdirip üstün gelen), müntekim (intikam alan), hâfid (alçaltan), şedîdül’-ikâb (cezalandırması şiddetli olan), serî’u’l-hisâb (hesabı çok hızlı gören) gibi isimlerinin tecelli etmesidir. Bu isimler ise şeytanlar ve ona uyanlar üzerinde tecelli eder.²⁸⁵

Şeytanların yaratılmasının bir hikmeti de; bu âlemin hikmetini anlamak içindir yani tefekkür içindir. Abes görünen pek çok şey tefekkür edildikçe pek çok hayırları ve güzellikleri içinde barındırdığı görülür.²⁸⁶ Şeytanların yaratılmasının bir diğer hikmeti de; Şeytanların telkini ve vesvesesi ile günaha giren insan bu durumdan pişmanlık duyar ve tevbe eder, Allah’a sığınır ve ondan bağışlanma talep ederse bu durum neticesinde aczini, fakrını ve zayıflığını anlar ve kibir bataklığına düşmekten kurtulur. Fakat hatasız ve günahsız olduğunu düşünen

²⁷⁹ Duman, *Allahım Sorularım Var?*, 108.

²⁸⁰ Metin Özdemir, *İslam İnanç Esasları* (Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2019), 121.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6/164.

²⁸² Duman, *Allahım Sorularım Var?*, 109.

²⁸³ el-Hasenî İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’Kur anil-Mecîd*, ed. Mustafa Bahadıroğlu, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2011), 1/173.

²⁸⁴ Duman, *Allahım Sorularım Var?*, 111.

²⁸⁵ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 309.

²⁸⁶ Ali Nar, *İslam İnanç (Tevhid-Akaid-Kelam)* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 147.

insan bir vakit sonra kibre kapılabilir.²⁸⁷ Yani şeytan aslında insanları Allah'tan alıkoymaya çalışırken ona karşı mücadele eden insan aczini ve zaafını fark eder.

Şeytanların ve onların vesveselerinin yaratılma hikmetlerini topluca ifade edecek olursak şöyle ki; Manevi olarak terakiye ve tekâmülüne, “her şey zıddıyla bilinir” kaidesince hayırların bilinmesine, kişinin aczini ve fakrını anlamasına, ibadetlere gayret ve çaba sarfetmesi noktasında vesile olmasına, insanın şer gördüğü pek çok şey üzerinde düşünüp tefekkür etmesine, samimi bir kulluk yapabilmesine, kişinin her daim uyanık olmasına ve Allah'ın kudretinin fark edilmesine sebep olur.

Bu saydığımız hikmetlerin haricinde şeytan ve vesveselerinin yaratılmasında daha pek çok hikmetleri olduğu açıktır Geçmişte faydasız ve zararlı olarak görülen pek çok maddelerde bilimin ilerlemesi ile pek çok faydalarının olduğu görülmüştür. Aynı bunun gibi şeytanların yaratılmasında da pek çok hikmetler olduğu zaman ilerledikçe görülecektir.²⁸⁸ Bu hikmetlerin tamamını bilmemiz ise mümkün değildir. Lakin şunu biliriz ki Allah Teâlâ hikmetsiz bir şey yapmaz. Onun hikmetinden sual olunmaz. O, dilediğini işler ve hiç kimse de O'nu yaptıklarından dolayı sorgulayamaz. Fakat o, herkesi yaptığından dolayı hesaba çeker.²⁸⁹

2.6. Şeytan'ın İnsan Fiillerine Etkisi

Şeytan vesvese verme haricinde insanın fiillerine doğrudan müdahale edebilme gücü var mı? Böyle olması durumunda insan mesul olur mu? şeklinde birtakım sorular akla gelmektedir. Bu sorularla ilgili olarak, mahşer günü hesap terazileri kurulup sevaplar ve günahlar tartıldığında günahları ağır gelen insanlar, günahlarının bunun sorumlusunun şeytan olduğunu iddia edeceklerdir. Bu ithama karşı İblis, İbrâhim sûresinin 22. ayetinde haber verildiği üzere: “Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın”²⁹⁰ şeklinde cevap vererek suçlamaları reddedecektir. İblis'in yaptığı ancak günahları süslü göstererek, insanları kötülüğe davetten başka bir şey değildir.²⁹¹ Şeytanların, herhangi bir yaptırım gücü olmadığı gibi peygamberlerin vahyi gibi bir delilleri de yoktur.

²⁸⁷ Osman Karadeniz, “Ruhani Varlıklar”, *Sistematik kelam* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2012), 217.

²⁸⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri (Muvazzah İlm-i Kelâm)*, ed. A. Kasım Fidan (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 321.

²⁸⁹ Alî es-Sadrî el-Konevî, *Keşfu'l-Esrâr Fî Şerh-i Risâle-i Birgivi*, ed. Osman Akyıldız, çev. Melikşah Sezen (İstanbul: Tahkik Yayınları, 2020), 121.

²⁹⁰ İbrâhim 14/22

²⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, 13/359.

Bir bakıma insanlar o delilleri bırakıp, onun zayıf çağrısına uymuştur. Yani şeytanın insanları cebirle saptırdığı iddiası doğru değildir. Eğer böyle bir durum söz konusu olsa, insanlar mazur sayılacağından azaba uğratılmaları söz konusu olmazdı. Çünkü zorlanan insan mecburdur, mecbur insan ise mazurdur.²⁹²

Hicr sûresi 42. ayetinde Cenab-ı Hakk: “*Sana uyan azgınlardan başka, kullarımın üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur.*” buyurmak suretiyle insanların kendi iradeleri ile şeytanların yoluna gittiklerini haber veriyor. Bu ayet-i kerime ile ilgili olarak Mâtürîdî; şeytanın zorlamaya yetki ve gücünün olmadığı, kendisine sadece sapıklığı tercih edenlerin kendi istek ve arzuları ile uyacaklarını ifade etmektedir.²⁹³ Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) ise, mezkûr ayette geçen “*sana ancak azgınlara uyar*” ibaresi ile şeytanların azgın, sapık kimselere bile zorla bir şey yaptırma gücünün olmadığını, kişinin ancak kendi iradesini kötüye kullanmak suretiyle şeytanın vesvesesine aldanacağını ifade etmiştir.²⁹⁴ İblis’e, muhlis kulları saptırma ve azdırma takatinin olmadığını söyleten bizzat Allah’tır. O vakit iblisin, Allah’ı ve peygamberi terk edip, kendi yolunda gidenler ile nefsinin esiri olmuş kimseler üzerinde hükmünün olduğu anlaşılıyor.²⁹⁵

Şeytan insanın imanını kahr ve zorbalıkla alır demek caiz değildir. Fakat şeytan imanını terk eden kişinin imanını ondan çalar denilebilir.²⁹⁶ Eğer kul imanı terk etmeden şeytan ondan zorla imanını alır demek Allah’ın kulunu küfre zorlaması demektir. Hâlbuki Allah, kul kendi istemediği ve irade etmediği müddetçe kulunun kalbinde küfrü yaratmaz.²⁹⁷ Bir kişi benim gücüm şeytan ile mücadele etmeye yetmiyor derse yalan söylemiş olur.²⁹⁸ Zira meydana gelen kötülüklerin öznesi insanın ta kendisidir.²⁹⁹ Fakat kişi şeytanın yoluna uyup sapıklığa ve dalaletle düşerse şeytana yardımcı olmuş olur. Şeytan da bu fırsatı değerlendirmek suretiyle kişiye imanını terk etmesi noktasında telkinde bulunur.³⁰⁰

Şeytan, ilahi bir güç sahibi değildir ve insanlar üzerinde otoritesi yoktur. Evrende inkâr ve kötülük gibi menfi etkileri olmasına rağmen, şeytanların yaratma noktasında asla bir kudreti

²⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7/518

²⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 8/46.

²⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/211.

²⁹⁵ Mehmet Bulut, *Delilleriyle İslam Akaidi İslam İnanç Esasları* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 640.

²⁹⁶ Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *Fıkhi’l-Ekber*, çev. Hasan Basri Çantay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), 14.

²⁹⁷ Şihâbüddîn Ebü’l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnisâvî, “Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber”, çev. Yunus Vehbi Yavuz, *Fıkhi Ekber (Mâtürîdî-Ebü’l-Müntehâ-Molla Hüseyin Şerhleri)* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1993), 177.

²⁹⁸ Adem Müftüoğlu (ed.), *Ehl-i Sünnet Ve’l Cemaat’e Göre Kitab-ül Âkaid* (Kırıkkale: Seyda Yayınevi, 1983), 292.

²⁹⁹ Şık, *Diyarbakırlı Gençlerden Müftüyü Terleten Sorular*, 127.

³⁰⁰ İsmail Kaya, *Fıkhi Ekber Şerhi* (Konya: Madve Yayınları, 1973), 87.

yoktur. Zaten onlar kudret ile şerri varlık alanına çıkamamakta, aksine var olan iyiliğin yapılmasına engel olmak suretiyle kötülüğe neden olmaktadır. Ayrıca İblis, insanların irade ve niyetlerine karşı egemenlik kuramaz. İnsanlar kendileri istemedikleri müddetçe şeytanın etkisi altına girmezler. Nasıl ki bir kişi başka bir kişinin istek ve arzusuna hayır diyerek red ediyorsa şeytanı da red edebilir ya da kabul edebilir. Nitekim iblisin yolundan giden insanlara sorulduğunda kendi tercihleri olduğunu ifade ederler.³⁰¹

Hidayetin peygamberlere, dalaletin ise şeytanlara izafesi mecazendir. Yani peygamberler ve şeytanlar yaratıcı değildirler, yaratan ancak Allah'tır.³⁰² Ehl-i sünnete göre hayrın da şerrin de yaratıcı Allah'dır. Bazı doğa olaylarının tabiata nispet edildiği gibi, şerler de şeytanlara nispet edilir. Fakat onlar bu noktada mutlak irade ve kudret sahibi değildirler. Allah dilemedikçe ve izin vermedikçe şeytanlar vesvese veremezler. Bütün bu durumlar insanların imtihan edilmesi içindir.³⁰³ Kişi kalben, gelen vesveseleri hoş görmediği müddetçe vesveselerin zararı yoktur. Bu tıpkı bir adamın kişiyi günaha ve kötülüğe davet etmesi gibidir. O günahı reddetmek kişinin kendi elindedir.³⁰⁴ Bu noktada kişi uyanık olmalı şeytanın vesveseleri hayır suretinde görünse de şer olduğunu bilmeli ve uzak durmalıdır.³⁰⁵

2.7. Vesveseden Dolayı İnsanın Mes'uliyeti

Kelam ilmine konu olmuş haliyle soru şudur; kişinin açıktan söylemesi durumunda kendisi hakkında İslâm hükmünün geçersiz olacağı sözler veya davranışların, sadece düşünce olarak akıldan geçmesi halinde bu kişinin imanının durumu nedir? Bu tarz sorular Hz. Peygamber'a sorulmuş ve onun tarafından cevaplanmıştır. Hz. Peygamber tarafından insanın içinden islama aykırı düşüncelerin geçmesi ve kişinin bu düşüncelerden rahatsızlık duyması, bir takım akli sorgulamalar yapması kişinin imanının kuvvetinin alameti olarak görülmüştür.³⁰⁶ Kişi imanını akla gelen bir takım düşüncelerle mücadele ederek ve gelen düşüncelere karşı güçlü delillerle, aklın kavramasını sağlayarak sarsılmaz bir hale getirebilecektir.³⁰⁷

Yukarıda zikri geçen sorunun cevabı ile ilgili olarak; Cenâb-ı Hakk, Bakara sûresi 284. ayet-i kerîmesinde: “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da

³⁰¹ Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistemik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları* (İstanbul: Klm Yayınları, 2018), 255.

³⁰² Manastırlı İsmail Hakkı, “Mevaidü'l-İn'am Fi Berahini Akâidi'l-İslam”, çev. Ali Nar, *Akâid Risaleleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 289.

³⁰³ Nur - Celep, *Gerçek İslam İnanç Rehberi*, 373.

³⁰⁴ Said Havva, *El-Esas Fi's Sunne - İslam Akaidi* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 7/361.

³⁰⁵ el-Konevî, *Keşfu'l-Esrâr Fi Şerh-i Risâle-i Birgivi*, 97.

³⁰⁶ Müslim, İman, 209; Ebu Dâvud, Edeb, 118; Müsned-i Ahmed, Müsned, 3/270.

³⁰⁷ Muzaffer Barlak, “İslâm İlim Tarihi İçinde Kelam Disiplininin Oluşum Ve Gelişim Merhaleleri”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 491-492.

gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadîrdır”³⁰⁸ buyurmaktadır. Bu ayette geçen: “İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir.” ifadesi, kişinin iradesi olmayan düşüncelerin kalbe gelmesini konu alır. Kişinin iradesi olmadan gelen bir düşünceden sorumlu tutulması durumu ise kelam ilminde “teklif-i mâ lâ yutâk” yani güç yetirilemeyecek bir teklif kavramı ile ifade edilmiştir. Fahreddin-i Râzî bu ayetin tefsiri ile ilgili pek çok görüşü aktardıktan sonra şu görüşü tercih etmenin doğru olacağını beyan eder. Kişinin kalbine yerleşen düşünceler iki kısma ayrılır. Bir kısım düşünceler kalbe yerleşir ve kişi o düşüncüyü yapmaya azmeder. İşte kişi bu düşünceden sorumludur. Ancak kalbe istemsiz gelen ve bir türlü kalpten çıkarılmaya muvaffak olunamayan düşüncelerdir ki, kişi bunlardan mes’ul değildir.³⁰⁹

Mu’tezile, “teklîf-i mâ lâ yutâk” (Allah’n, kulunu gücünün yetmeyeceği ve takat getiremeyeceği şeylerle mükellef tutmak) aklen mümkün değildir. Onlara göre; kişiyi takatinin üstündeki şeyler ile mükellef kılmak fakiri, zekât ile mükellef kılmak gibidir. Bu kötü bir davranış olduğundan Allah’ın böyle şeyleri emretmesi mümkün değildir.³¹⁰

Mâtürîdî âlimlere göre “teklîf-i mâ lâ yutâk” caiz görülmemiştir. Nitekim bu durum körü görmekle, kötürümü yürümele mükellef kılmaktır ki bu Allah’ın hikmet sıfatına yakışmaz.³¹¹ Eş’ari’lere göre ise; “teklîf-i mâ lâ yutâk” caizdir. Onlar: “*Rabb’imiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyleri bizlere yükleme*”³¹² ayetini delil getirerek bunun caiz olduğunu savunmuşlardır.³¹³ Bu konunun ihtilaf noktası Mâtürîdî âlimlerin konuyu Allah’ın adaleti ve hikmeti noktasından ele alması, Eş’ari’lerin ise Allah’ın gücü ve kudreti noktasında konuyu ele almasından kaynaklanmaktadır. Biz ise bu konuyu akla istemsiz gelen vesveselerden dolayı kulların sorumluluğu noktasından ele alacağız.

İnsanın aklından geçen düşünceler ile ilgili Ebu Hureyre (r.a)’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber: “*Ümmetim kalblerinden geçen şeyleri işlemedikçe veyâ dilleri ile söylemedikçe Allah-u Teâlâ onları affeylemiştir*” buyurmuştur.³¹⁴ Yani kişi uygulamaya

³⁰⁸ el-Bakara 2/284.

³⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu’l-Gayb*, 6/74.

³¹⁰ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *El-Minhâc Fî Uşûli’-d-Dîn (Dinin Temel İlkelerini Anlama Yöntemi)*, çev. Mehmet Evkuran (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 47.

³¹¹ Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 145.

³¹² el-Bakara 2/286.

³¹³ İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd (İnanç Esasları Kılavuzu)*, çev. A. Bülent Baloğlu vd. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 192.

³¹⁴ İbn Mace, Talak, 14.

koymadığı bir takım düşüncelerden mesul değildir. Nitekim hadis-i şerifte geçtiği üzere istemsizce gelen ve kişinin üzüntü duymasına sebep olan vesvese konusunda Eş'arî (ö. 324/935-36); insanın beşer olmasından kaynaklanan, istemsizce kalbe gelen ve onu kötülüğe davet eden vesveseleri gidermek zor olduğu için Allah bu durumdaki kişiyi sorumlu tutmayacağını bildirir. Vesveseler ise istemsizce gelen düşünceler olduğu için kişinin takatinin fevkinde olduğundan kişi mesul değildir.³¹⁵ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî hadis-i şerifte: “*Ümmetimin kalblerinden geçen*” ifadesini vesvese olarak görmez. Çünkü şeytanın telkini günah sayılmaz ki afv ve cezaya muhtaç olsun. Hz. Peygamber de yapılmadıkça ve konuşulmadıkça her şeyin bağışlanacağını olarak beyan etmiştir.³¹⁶

Ulemânın çoğunluğuna göre zikri geçen hadîs-i şerîf kesin karar verilen düşüncelerle değil, akla ansızın gelen düşüncelerle kötü bir işi, işlemeye kesin olarak azmeden kişinin hesaba çekileceği ile ilgilidir. Kişi azmetmesinden dolayı kınanır, hesaba da çekilir. Bunun neticesinde Cenâb-ı Hakk onu ya affeder ya da azap eder.³¹⁷ Taberi; bu hesaba çekilme neticesinde Allah'ın cezalandırmayacağı; münafıkları ise, içlerinden geçirdikleri şek ve şüphelerden dolayı cezalandıracağı görüşündedir. Diğer bir görüş olarak ise Taberi, bu azabın ahirette değil, dünyada dert, keder, sıkıntı vb. şeklinde olacağı hususunda Hz. Âişe'den nakledildiğini belirtmiştir.³¹⁸

Kötü niyetler, şahitliği gizlemek vb. düşünceler açığa vurulsa da gizlense de Allah bunlardan hesaba çekecektir. Fakat istemsiz ve iradesiz bir şekilde gelen vesveseler ve daha başka düşüncelerde ise hesap yoktur. Çünkü teklif kişinin gücü nisbetindedir. Bu gibi vesveseleri defetmek ise, kişinin gücünü aşabilmektedir.³¹⁹ Önlenmesi imkân dâhilinde olmadığı için insanın takatinin fevkindedir. Yani bunlara engel olması mümkün değildir. Bu sebepten dolayı kişi sorumlu da değildir. Allah'ın bu vesveselerden dolayı kişinin hesaba çekmemesi, kudreti olmadığı için değil, rahmetinden ve merhametinden dolayıdır.³²⁰ Kişi her durum ve vaziyette takatı nisbetinde gelen vesveseler ve kötü düşüncelere engel olmak için mücadele etmeli ve tedbirini almalıdır. Sürekli olarak hal ve tavırlarına dikkat etmeli, gaflete

³¹⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Eş'ari Kelâmı- El-Lüma' Fi'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ Ve'l-Bida* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 114.

³¹⁶ el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, 315.

³¹⁷ en-Nesefî, *Et-Teyisr Fi't-Tefsir*, 2/810.

³¹⁸ et-Taberî, *Taberî Tefsiri (Câmiu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân)*, 2/184.

³¹⁹ İsmâîl Hakkı Bursevî, *Ruhu'l Beyan: Kur'ân Meali ve Tefsiri*, çev. Murat Sülün vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 2/601.

³²⁰ Yazar, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/273.

dalmamalıdır. Ancak böylelikle kulluğun gerektirdiği âdâbı yerine getirebileceği bilinmelidir.³²¹

Merhametlilerin en merhametlisi olan Cenâb-ı Hakk, Hac sûresinin 78. ayetinde: “*Dîn (işlerin) de üzerinize hiçbir güçlük de yükledi.*”³²² haber verdiği üzere Rabbimiz kullarına güçlük değil kolaylık dilemektedir. Bundandır ki: “*Dinde harec yoktur*” sözü bir kaide olmuştur. İnsanoğlu üstüne düşen kulluk vazifesini gereğince yerine getirmeli, teklif ve sorumluluk hususunda güç yetiremeyeceği endişesine kapılmadan Allah’ın emirlerine teslim olmalıdır.³²³

³²¹ Bursevî, *Ruhu'l Beyan: Kur'ân Meali ve Tefsiri.*, 18/110.

³²² el-Hac 22/78.

³²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/272.

3. KELAMİ ALANINDAKİ VESVESE ÖRNEKLERİ

Bu başlık altında şeytanın insanların imanını ifsat etmek için onların kalbine attığı bazı vesveleri ele alınacaktır. Bu çalışma ile şeytanın telkinlerine maruz kalmış ve bu durumdan muzdarip olan insanlara yardımcı olarak onların bu vesveselerinden kurtulmasına vesile olabilmek ve yaşadıkları üzüntülere, sıkıntılara derman olabilmek amaçlanmaktadır.

Burada ele alınacak vesveseler; başta hadis kitaplarında belirtilen sahabe-i kiramın Hz. Peygamber’a arz etmiş oldukları vesveseler olmak üzere, gerçek hayatta vesveselere maruz kalmış ve vesveselerden muzdarip olmuş insanların olgularıdır. Aktarılabilecek vesveseler akabinde ise çözüm yolları belirtilmeye çalışılacaktır. Konumuz gereği ibadetler noktasındaki vesvelerden ziyade itikat ile ilgili insanların aklına takılan vesveselere temas edilecektir.

İtikadi vesveselerle ilgili en birinci ve en güzel örnek yine Hz. Peygamber’in ashabıdır. Günümüzde şeytanın vesveselerinden dolayı yaşanan sıkıntıları ashab-ı kiram’dan yaşayanlar olmuş ve bu durum yegâne çözüm mercii olan Hz. Peygamber’e arz edilmiştir. Hz. Peygamber durum ile ilgili ashabını bilgilendirmiş ve ashabını rahatlatmıştır.

Aşağıda bahsedeceğimiz hadis-i şerifler görüleceği üzere farklı lafızlarla nakledilmiş ya da farklı zamanlarda sorulan sorulara Hz. Peygamber farklı çözüm önerileri sunmuştur. Hz. Peygamber’e arz edilen bazı vesveseler ve onun çözüm önerileri şunlardır;

Abdullah İbn Abbas’dan rivayet edilmiştir ki: Bir adam Nebi’ye gelerek: “*Ya Rasulallah, bizler içimizden öyle bir hisler geçiyor ki, onu isteyerek söylemeyi, kömür oluncaya kadar yanmaya tercih ederiz*” dedi. Hz. Peygamber de: “*Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber. İblis’in hilesini bertaraf eden Allah'a hamdolsun*” cevabını verdi.³²⁴ Akla gelen düşünceler kalpte kararlaştırılır ve yerleşir ise kişi mesul olur. Ancak kalbe yerleşmeyen, gelip geçici ve istemsiz düşüncelerden kişi mesul değildir. Çünkü kişinin bu tür vesveselerden kendisini tamamen kurtarması mümkün değildir.³²⁵

Ebû Hüreyre (r.a)’dan rivayet edildiği üzere ashaptan bazıları Hz. Peygamber (a.s)’ın yanına gelerek şunu söylediler: “*Gönüllerimizden öyle şeyler geçiyor ki, her hangi birimiz onları söylemeyi bile çok büyük günah addediyoruz.*” Rasulullah (a.s): “*Gerçekten böyle bir şey hissettiniz mi?*” Diye sual etti. Ashab: “*Evet*” dediler. Rasulullah (a.s): “*İşte bu sarih*

³²⁴ Ebu Dâvud, Edeb, 118.

³²⁵ Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn el-Aynî, *Muhtasar Umdetü’l-Kârî (Sahih-i Buhari Şerhi)*, çev. Yaşar Güngör vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2019), 1/271.

imandır.” buyurdu.³²⁶ Vesvesenin bizatihi kendisi imandır şeklinde anlamak doğru değildir. Buradaki sarih iman; zihne gelen ve çok büyük günah olarak nitelendirilen düşüncelerden rahatsızlık duymak ve bu düşünceleri kabul etmemektir.

Ebû Hüreyre’den rivayet edilmiştir ki: Rasûlullah şöyle buyurdu: "Şeytan sizden birine yaklaşır ve (vesvese vermek için) şöyle sorar: “*Gökyüzünü kim yarattı?*” O kişi “*Allah yarattı*” der. Şeytan tekrar sorar: “*Yeryüzünü kim yarattı?*” O kişi: “*Allah yarattı*” der. Şeytan bir daha sorar: “*Peki, Allah’ı kim yarattı?*” İşte biriniz böyle bir şey hissettiğinde: “*Ben Allah’a ve O’nun peygamberlerine iman ettim.*” desin!”³²⁷ Hadis-i şerifte geçen “sarih” kelimesi halis katıksız anlamlarına gelmektedir. Fakat burada kelimeyi zahiri manaya göre değerlendirmek doğru olmaz. Zira “sarih iman”dan kasıt kişinin içinden geçirdiği vesveseden dolayı duyduğu korkudur. Yani bozuk vesvese, kişiye geldiğinde ancak imanlı kişiler bu durumdan rahatsızlık duyar. Bu ise imanın ta kendisidir.³²⁸ Şüphesiz şeytan azdırıp, sapıttırmaktan ümidini kestiği kimselere vesvese verir. Onu kandırmaktan aciz kaldığı için vesvese ile rahatsız eder. Kâfirlerle ise şeytan zaten oynamaktadır. O halde hadisin manası; vesvesenin nedeni imandır ya da vesvese katıksız iman alametidir şeklinde olmaktadır.³²⁹ Kalpte vesvese var olduğu için iman bulunuyor değildir, iman bulunduğu için vesvese var olmuştur.³³⁰ Zira kişide samimi iman olmasaydı, bu vesvese ağır bir vebal olarak görülmez, bundan üzüntü duyulmazdı. Hâsılı vesvesenin kendisi bizzat iman değildir. Aksine vesvese şeytanın hilesidir.³³¹

Eğer şeytanın vesvesesi kabul edilip fiiliyata geçirilirse ve bu fiil yahut söz inkâra mebni ise sonucu küfür, yani hak yoldan sapma; yanlış olduğunu bile bile yaparsa fısktır. Fakat bu düşünce gelip geçer, dile getirilmez, fiiliyata da geçirilmez ise zarar vermez, hatta bu durum halis bir imanın göstergesi bile olabilir.³³² Böyle yanlış düşünceler kalbe geldiği vakit bu düşüncelerin şeytanlardan geldiğini bilip Allah’a sığınmak gerekir.³³³ Zaten bütün kalbi ile Allah’a sığınan ve ona güvenen ihlaslı ve muttaki kullara şeytanlar zarar veremez. Çünkü onlar Allah’ın özel himayesindedirler.³³⁴ Görüleceği üzere akla istemsiz gelen vesveseler günah olmadıkları gibi kişiyi mes’ul de etmezler. Şayet günah olduğu kabul edilse dahi; bu

³²⁶ Müslim, İman, 209.

³²⁷ Müsned-i Ahmed, Müsned 3/270.

³²⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/554.

³²⁹ İmam Nevevî, *el-Minhâc Fî Şerhi Sahîh-i Müslim (Sahîh-i Müslim Şerhi)*, 2/125.

³³⁰ İbnu’l-Esir, *Câmiu’l-Usûl*, 19/451.

³³¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b Alî b Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasar Fethü’l-Bâri*, çev. Halil Aldemir - Soner Duman (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 14/349.

³³² İsmail Çetin, *Ehl-i Sünnetin Nazarı İ’tikâdın Ölçüsüdür* (İstanbul: Dilara Yayınları, 2009), 216.

³³³ Nur - Celep, *Gerçek İslam İnanç Rehberi*, 374.

³³⁴ Selvi, *Ehl-i Sünnet İnanıcı*, 62.

vesveseler dillendirilmediği ve uygulamaya konulmadığı müddetçe affedileceği bildirilmiştir.

Zikri geçen vesveseden kurtulmanın çaresi; onu aklından çıkarmakla uğraşmak değil, onu unutmak, ondan Allah’a sığınmaktır. Bu konuda tartışmalardan uzak durmaktır. Çünkü vesveseyi tartışmak ve devamlı göz önünde bulundurmak onun kalbe yerleşmesine sebep olacaktır.³³⁵ Bu vesveseden kurtulmanın bir çaresi de; sahabeyi örnek almaktır. Zira onlar bilmedikleri hususu bilen birisine yani Hz. Muhammed’e arz etmiş ve bu şekilde şeytanın vesvesesinden kurtulmuşlardır. Aklına çâşitli vesvesler takılan kişi, çevresinde ilmene, ahlakına ve inancına güvendiği kimselere danışarak vesvesesine çözüm bulmaya çalışmalıdır.³³⁶

3.1. Allah Var Mı Yok Mu? Vesvesesi

Şeytanın kalbe attığı bir vesvese türü de Allah’ın varlığından şüphe vesvesesidir. Bu vesvesenin meydana gelmesinde çeşitli sebepler olabilmektedir. Kişi sağlam bir inanca sahip olduğu halde bu vesvese gelebilmekte iken, taklidi bir imana sahip olan yani dini noktada yeterli bilgiye sahip olmayan kişiye daha fazla bu vesveseler gelebilmektedir. Her ne sebeple gelirse gelsin Allah’a iman etmiş olan bir kişi bu vesveselerden elem duyar, rahatsızlık hisseder.

Bu tür vesveseleri yaşıyan kişilerin beyanları şöyledir: Evli, lise mezunu, 38 yaşında bir kadın kendisine: “*Allah var mı yok mu? Yoksa bu namaz nereye gidiyor diyorum. Alnım secdede iken Allah yok ki bu namazı neden kılıyorsun diyorum*” şeklinde vesveseler geldiğini ifade etmektedir.³³⁷ Evli, lise mezunu, 43 yaşında başka bir kadın kendisine: “*Allah varmı yokmu, ben inanıyorum. Ama inanmıyorum*” şeklinde vesveseler geldiğini bildirmiştir.³³⁸ Üniversite öğrencisi, 19 yaşında bir erkek: “*Beni en çok zorlayan Allah var mı yok mu takıntısı? Takıntım o kadar büyümüştü ki bütün günümü Allah’ın varlığını düşünmekle geçiriyorum. 2 aydan beri vesveseyi araştırıyorum.*” şeklinde vesveselere maruz kaldığını dile getirmektedir.³³⁹ C kişisi ise: “*Namaza başlamak için Allahu ekber dediğimde içinde ki*

³³⁵ İbnu’l-Esîr, *Câmiu’l-Usûl*, 19/451.

³³⁶ Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmam’ın Sahifesi Tertip-Terceme-Yorum* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 260.

³³⁷ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 144.

³³⁸ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 145.

³³⁹ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 152.

ses Allah'ı inkâr et, O yok demeye başlıyor.” şeklinde vesveselerle zihninin meşgul olduğunu belirtiyor.³⁴⁰

Görüleceği üzere şeytan insanın kalbine şüphe atmak ve Allah'ın varlığı noktasında onu şüpheyne düşürmek ister. Şeytan, kişiye Allah'a inandığı halde ona karşı bir inkâr düşüncesi oluşturmak ister. Eğer bu vesvese, kalbi uzun bir süre meşgul ederse, kalbe yerleşebilir. Bu tarz vesveseler ilmi cevaplarla, kişinin aklındaki sorular usulünce cevaplandırılması gerekebilir.

Bu tarz vesveseler anlık gelip-geçici ise kişinin aklında şüphe uyandırmıyorsa, kişi bu vesveselere ehemmiyet vermediği takdirde yok olurlar. Fakat bu vesvesenin etkisinde kalan ve ondan sıyrılamayan kimseye aklî delillerle cevap verilmelidir.³⁴¹ Özellikle zeki ve bilgili kişilerde görülen bu vesveseler ancak zeki bir âlimin yardımı ile bertaraf edilir. Bu âlim gelen vesveseleri akli deliller ile ilzam ettiğinde vesveseler ortadan kalkar.³⁴² Bu noktada sadece vesvese geldiğinde değil vesvese gelmeden öncede kişi zikir ve ilim meclislerinde âlimlerle birlikte olur ve onların sohbetine katılırsa vesveselerin önüne daha gelmeden geçilebilir.

Bu tür vesveselerin öüne geçmenin bir yolu da kişinin imanını kuvvetlendirmesidir. Bilindiği üzere iman kuvveti nispetinde taklidi iman ve tahkiki iman şeklinde ikiye ayrılır. Taklidi iman; kişinin çevresinden gördüğünü taklid etmek suretiyle inanılan bir iman çeşididir. Taklidi imanda pek fazla bilgi yoktur. Ufak bir şüphe ya da baskı sonucu dağılabilir. Tahkiki iman ise; sorgulayarak ve araştırarak inanmaktır. Tahkiki imanda bilgi ve ilim hâkim olduğundan sağlam temellere oturmuştur. Kolay kolay salsılmaz, dağılmaz. Öğrenmiş olduğu ilimler bu imanı çevreden gelecek olan şüphelere karşı muhafaza eder.³⁴³

Tahkiki iman ise kendi içinde üç kısıma ayrılır. İlmel-yakin; aklî ve nakli burhanlar sonucunda oluşan kesin bilgidir. Örneğin; kabenin varlığından haberdar olmak ilmel yâkini ifade eder. Ayne'l-yâkin: görür derecedeki iman şeklinde tarif edilir. Örneğin; kabenin varlığından haberdar olan kişinin gidip görmesidir. Hakka'l-yakîn: ilim ve görme neticelerinden sonra oluşan, insanın bütün benliği ile hissettiği, sarsılmaz bir inançtır. Bu hal imanının en üst mertebesidir. Örneğin; cennete girip mekandan münezzeh olan Cenab-ı hakkı

³⁴⁰ Uyaver, *Obsesif-Kompulsif Bozukluk Tanısı Konmuş Hastalarda Dini Tutum Ve Davranışlar İle Hastalık Semptomları Arasındaki İlişki*, 46.

³⁴¹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, 7/555.

³⁴² el-Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyri*, 447.

³⁴³ er-Râzî, *El-Meâlîbü'l-Âliye Mine'l-İlmi'l-İlâhî*, 4-6/8.

görmektir.³⁴⁴ Kişi imanının derecesini hakka'l-yakîn seviyesine çıkarmaya gayret etmelidir. Böyle yaparak şeytandan veya insanlardan gelecek şüphelere ve vesveselerin önüne geçmiş olacaktır.

3.2. Allah'ı Kim Yarattı? Vesvesesi

Hiz. Peygamber: “Allah'ı kim yarattı?” şeklinde gelen vesvesenin mü'minlerin zihinlerini bozmak için onlara şeytan tarafından verildiğini bildirerek ümmetini şeytanın bu tuzağına karşı uyarılmıştır.³⁴⁵ Hz peygamber (a.s) zamanından bugüne kadar şeytan bu hilesi ile birçoklarını tuzağına düşürmek istemiştir. Günümüzde de bu vesvese ile birçok insanların aklını ve kalbini bulandırmaktadır. Peygamber efendimizin bu uyarısını ve bu vesvesenin çözümünü duymayan ve bilmeyen kişiler, imanlarının gittiği korkusuna kapılmakta ve bu vesveseden dolayı dehşete düşmektedirler. İnternet çağında olmamız nedeniyle bu tür vesveselere kapılan insanlar inernet aracılığı ile çözüm bulmaya çalışmakta ve bilmeden-istemedi yanlış bilgiler aktaran ya da ateizm, deizm, agnostizm gibi islam ile taban tabana zıt olan çeşitli akımların görüşlerini aktaran sitelere girerek bu sitelerden yalan-yanlış bilgiler edinmektedirler. Bu düşüncelerin etkisinde kalan insanlar itikadi bazı problemler yaşayabilmektedir. Bizler bu başlık altında bu vesveye maruz kalmış kişilerin beyanları ile birlikte Hiz. Peygamber'in bu vesveye karşı uyarılarını ve çözümlerini aktarmaya çalışacağız. Öncelikli olarak günümüzde bu sıkıntıyı yaşayan kişilerin beyanını aktaracağız;

Üniversite öğrencisi, 19 yaşında bir erkek: “Tanrıya taktım. Var mıdır? Yok mudur? Varsa kim yarattı? Onu yaratanı kim yarattı?”³⁴⁶ şeklinde vesveselere maruz kalmaktadır. Konu ile ilgili olarak Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre: Rasulullah şöyle buyurmuştur: “Şeytan sizden birinize gelerek “Filan ve filan şeyi kim yarattı?” der. En sonunda ona “Rabbini kim yarattı?” der. Böyle bir vesveseye kapılan kişi hemen Allah'a sığınsın ve düşüncelerden vazgeçsin.”³⁴⁷ İlginçtir ki; bu hadis-i şerifi zikreden Ebû Hüreyre bir zatın elinden tutarak bu soruyu kendisine soran üçüncü kişi olduğunu söylemiştir.³⁴⁸ Görüleceği üzere şeytan ümmetin en hayırlıları olan sahabe-i kirama dahi çeşitli vesveseler vermiştir.

Şeytan, “Rabbini kim yarattı” şeklindeki vesveselerle insanların aklını karıştırmaya çalışmasına karşılık kulun derhal Allah'a sığınması gerekmektedir. Zira bu tür vesveselerle şeytan, kişinin imanını zayıflatmak ve nihayetinde yok etmek ister. Dolayısıyla bu tür

³⁴⁴ Kaya, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 231.

³⁴⁵ Müsned-i Ahmed, Müsned, 3/270.

³⁴⁶ Tezcan - Farajı, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 164.

³⁴⁷ Müslim, İmân, 214.

³⁴⁸ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, 5/486.

vesveseler geldiğinde ilk olarak Allah’a sığınılmalı daha sonra bu vesveselerle meşgul olunmamalıdır. Nitekim bu durumla ilgili Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî (ö. 388/998) şöyle aktarmaktadır: Kişi eğer bu vesveselerle uğraşmaktan vazgeçerse vesvese kaybolur. Fakat bu düşüncelerin kaynağı insansa ve bu vesveseler kişinin kalbinde şüphelere neden olmuşsa bunun çözümü ancak delil ve burhanla çürütmekle olur. Deliller sağlam olursa bu vesvese def olur.³⁴⁹

Şeytan saptırma noktasında başarılı olmadığı kullara bu şekilde vesvese vermek suretiyle onların temiz imanlarını zedelemeye çalışır. Kâfirlere ise bu tür vesveseler vermeye gerek bile duymaz. Çünkü bu vesvelerin gereğini onlar zaten yapmaktadır. Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605) bu durum ile ilgili: “Boş eve hırsız girmez.” demiştir.³⁵⁰ Nitekim kıymetli eşyalarla dolu olan bir eve, değerli eşyaları çalmak için hırsız girmek ister. O evde kıymetli eşyalar bulunmuyor ve evde de eşya yok ise hırsız o eve girmek istemez. Aynı şekilde inanan bir kulun kalbinde dünyanın en kıymetli şeyi olan iman bulunduğu şeytan hırsızlık yapmak suretiyle o imanı bozmak, kirletmek veya çalmak için çaba sarf eder. Kişi kalbinde böyle vesveseler hissediyorsa, o kalpte bulunan iman sağlam olduğu sonucuna ulaşılabilir.³⁵¹ Kısaca ifade etmek gerekirse; bu tür vesveseler iman bir alametidir. Yeter ki kişi bu versveslerden dolayı şüpheye ve tereddüte düşmesin.

Vesvesenin zararı vesvese gelen kişinin korkuya ve ızdıraba kapılmasıyla artar. Kişi bu vesveselerle imanına ve itikadına zarar geldiğini düşünür. Bunun üzerine telaşlanır, sıkıntıya düşer. Şeytan bu vesvese ile kişiyi saptırmaya çalışsa da kişi bu durumu kalben kabul etmediğinden ve böyle bir inanca sahip olmadığından dolayı üzülmesi onun imanının bir alametidir. Eğer ki kişi bu düşünceleri benimsemiş olsa idi bu düşüncelerden dolayı rahatsızlık duymazdı.³⁵² Bu bağlamda bu tür vesveseler geldiğinde aşırı derecede telaşa kapılıp Allah’a olan kulluğunu aksatan insan şeytanın oyununa gelmiş demektir. Şeytanın oyununa gelmemek için yapılacak iş kalben bu düşünceleri kabul etmemek ve vesveselerle meşgul olmayıp, bunlara ehemmiyet vermemektir.

“Allah’ı kim yarattı?” sorusunun cevabına gelince; bu soru haddi zatında yanlış bir sorudur. Zikri geçen soru; öğrenciye sorulan şu soruya benzer; “üçgen olan bir dörtgen çiz.” Böyle bir sorunun cevabı olmaz yani soru yanlıştır. Bir örnek daha verecek olursak; on vagonluk treni çeken lokomotif en başta bir bulunur. Bu lokomotif bütün vagonları çeker götürür.

³⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasar Fethü’l-Bâri*, 6/626.

³⁵⁰ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, 5/489.

³⁵¹ Uysal, *İzahlı Mişkâtül-Mesabîh Tercümesi*, 1/191.

³⁵² Kolektif vd., *İnanç Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 494.

Lokomotif kim çekiyor?” sorusu yanlış ve saçma bir sorudur. Eğer ki onu da başkası çekse, o vakit o lokomotif olmaktan çıkar vagon olur.³⁵³ Örneklerde de görüldüğü üzere bir varlıkta, iki durum tezahür etmez. Allah-u Teâla yaratandır. Haşa, eğer onu da bir yaratan olsa idi o vakit yaratan olmaz, yaratılan olurdu. Yaratıcı olmanın en önemli vasfı yaratılmaması ve yaratmasıdır. O yüzden Allah’ı kim yarattı şeklindeki bir soru yanlış bir sorudur. Yanlış sorunun da doğru cevabı olmaz.

3.3. Allah’ı Neden Göremiyorum? Vesvesesi

Bu vesvese özellikle “gözümün görmediğine inanmam” inancını taşıyan bir kısım insi şeytanlar tarafından fazlaca kullanılmaktadır. Pek çok insan da maalesef bu vesvelere alet olabilmektedir. Sorunun cavebını bulamayan kişilerin aklı ve kalbi büyük bir elem çekmektedir. Bu sorunu yaşayan insanların beyanı şöyledir: 30 yaşında, evli, ilkokul mezunu, D isimli kadın kendisine “Allah’ı ben neden göremiyorum. Nerede?” şeklinde vesvese geldiğini haber vermektedir.³⁵⁴

Akla takılan bu sorunun kaynağı esasında “gördüğüm şeyler vardır, görmediğim şeyler yoktur” safatasına dayanmaktadır. Hâlbuki insan aciz bir varlıktır. Gücü herşeye yetmez. Mesela; yaşadığımız âlemde insan kendi ruhunu ve ışınlar âlemini görememektedir. Hakeza aklını da görememektedir. Yani insan bu âlemde var olan pek çok şeyi gözü ile göremez. Fakat göremediği bu şeylerin varlığını kesin olarak bilir. İnsan gözü kainatta var olan ışınların % 2.5 ini görebildiği aktarılmaktadır. Bu oran bize göstermektedir ki insan kâinatta pek çok şeyi gözleri ile göremiyor. Bu kadar aciz bir insan bir ismi şerifi “Nûr” olan Allah’ı görememesi kadar doğal bir şey yoktur. Fakat görememesi onun yok olduğu anlamına gelmez. Aklımızla, ilmimizle biliriz ki bizleri ve kâinatı yaratan O’dur.³⁵⁵

Zikri geçen sorunun çözümü noktasında kâinatı tefekkür etmek önemlidir. Çünkü insan kâinatı tefekkür ettikçe acziyetini anlar, zayıflığının farkına varır. Allah’ın ise ne kadr güçlü ve kudretli olduğunu bilir. İnsan bu zayıf haliyle O’nu görmenin imkânsız olduğunu anlar. Onları tefekkür ederek okumak bu tür vesveseleri def etmenin en iyi yoludur.³⁵⁶ Özellikle şeytanların şerlerinden ve vesveselerinden Allah’a sığınmak için Âyetü’l-kürsî’nin manası tefekkür edilerek okunmalıdır.³⁵⁷ Namaz esnasında okunan dualar ve zikirlerde tam bir gönül

³⁵³ Ak, *Bir Şüpheli mi Var?*, 75.

³⁵⁴ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 160.

³⁵⁵ Ömer Faruk Korkmaz, *Sorun Kalmasın (Ateist Deist ve Agnostiklerin Şüphelerine Cevaplar)* (İstanbul: Dirayet Yayınları, 2022), 98.

³⁵⁶ Ebû Ya’kûb Yûsuf El-Hemedânî, *Rütbetü’l-Hayât (Hayat Nedir?)*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 114.

³⁵⁷ Kamil Güneş, *Meleklerle İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 106.

huzuru ile tefekkür edildiğinde vesvese hastalığına son derece fayda olduğu hissedilecektir.³⁵⁸

3.4. Allah Kaldıramayacağı Taş Yaratabilir Mi? Vesvesesi

Bu soru özellikle ateistler tarafından müslümanları sıkıştırmak için kullanılan mantık dışı sorulardan biridir. Çünkü iki zıt şeyin aynı anda kullanılması imkânsızdır. Örneğin; insana hem koş, hem de otur demek gibi bir sorudur bu. Allah'ın hem her şeye kadir olması hem de gücünün yetmemesi şeklinde bir durum mantık hatasıdır. Allah kaldıramayacağı taş yaratabilir mi? sorusuna evet demek de, hayır demek de yanlıştır. Evet denilse o vakit ateistler, taş Allah'tan daha güçlüdür, Allah kadir-i mutlak değil diyeceklerdir. Soruya hayır denildiğinde ise Allah'ın gücü yetmiyor diyeceklerdir.³⁵⁹

Bu tarz sorular Allah'a her iki cevapta da acizlik isnâd etmek adına bazı inançsızlar tarafından uydurulmuştur. Varlık temelde; mahlûk ve Hâlık olmak üzere ikiye ayrılır. Yani ya yaratan, ya da yaratılandır. Bir kişi hem yaratan hem de yaratılan olamaz. Bu durum “evli bekar” , “dört köşeli üçgen” şeklinde olması mümkün olmayan kavramlar gibidir. Bu ise muhaldir.³⁶⁰

Allah mutlak güç sahibidir, gücü ve kudreti sonsuzdur. Tanımı gereği “aciz” olmayan bir varlıktır. Aciz olan ilah olmaz. Bu tarz mantık dışı pek sorular vardır bunlardan birkaçı: “Allah isterse kendisini hasta edebilir mi?” Allah isterse unutulabilir midir? Bu tarz sorular haddi zatında yanlış ve mantık dışı olduğu için cevapları da yoktur.³⁶¹

Şüphesiz şeytanın vesveleri çoktur. Fakat insanların en çok karşılaştıkları ve en çok muzdarip oldukları vesveselere temas etmeye çalıştık. Bu vesveselerin akabinde çözüm önerileri sunduk. Bunların haricinde başta Kuran-ı Kerîm olmak üzere hadis-i şerifler de ve âlimlerin eserlerinde bulunan vesveselerden kurtuluş yollarını ve tavsiyelerini toplu olarak belirtmenin faydalı olacağını düşündük.

3.5. Allah'ın Adaleti ve Rahmeti Noktasındaki Vesveseler

Şeytan insanların özellikle zor ve sıkıntılı dönemlerinde yaşamış oldukları acı ve ızdıraplardan nemalanmak ister. Bu dönemde oldukça hassas olan insanlar, yaşadıkları

³⁵⁸ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdîrrahîm b. Vecîhiddîn Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1/271.

³⁵⁹ Ak, *Bir Şüpheden mi Var?*, 119.

³⁶⁰ İbrahim Coşkun, “Güncel Ateist Argumanlar”, *Günümüz Kelam Problemleri*, ed. Recep Ardoğan (İstanbul: Klm Yayınları, 2018), 31.

³⁶¹ Duman, *Allahım Sorularım Var?*, 55.

sıkıntının müsebbibini bulmaya çalışırlar. Şeytan ise bu noktada devreye girerek; dünyanın bir imtihan yeri olduğu, zevk ve sefa yurdu olmadığı gerçeğini unutturmaya çalışır. Akabinde kalbe verdiği vesveseler ile Allah'ın rahmetini ver merhametini sorgulatarak kişiyi Allah'tan uzaklaştırmak ister. Bu tür vesveselere maruz kalan insanların ifadelerinden bazıları:

Evli, üniversite mezunu, 44 yaşında bir erkek kendisine: “*Allah var ise neden bu dünyaki haksızlıklara müsaade ediyor*” şeklinde vesveseler geldiğini bildirmektedir.³⁶² Bekâr, üniversite mezunu, 22 yaşında bir erkek kendisine: “*Hayatımdaki olumsuzluklara karşı tâhâmmül gücüm kalmadığından, suçlu olarak hep Allah'ı görüyorum. İsterse düzeltir diyorum.*” şeklinde vesveselere maruz kaldığını nakletmektedir.³⁶³ Üniversite mezunu, 38 yaşında bir erkek: “*Allah adilse neden dünya böyle?*” şeklinde vesveselerin zihnini meşgul ettiğini ifade etmektedir.³⁶⁴

Görüldüğü üzere şeytan insanların acılı dönemlerini kullanarak onlara Allah'ın adaletini sorgulatmaya çalışmaktadır. Bu vesvese belki de en tehlikeli olanıdır. Çünkü duygusal bir yoğunluktan geçen insan sağlıklı düşünemeyebilir. Bir tehlike de şudur ki; kişiyi bu sorgu neticesinde imanını noktada zaaflar meydana gelebilmektedir. Yani şeytan bu sorgulama ile direk kişinin imanını çalmak ister. İnternet çağında olduğumuz şu dönemde sapkın pek çok farklı düşünce ve akımların şeytandan aldığı ders ile insanları dinden uzaklaştırmak adına en çok kullandıkları yöntem bu vesveselerdir. “*Madem Allah var ve o merhametlidir, o zaman dünyada neden savaşlar, afetler, salgınlar gibi sıkıntılar var*” şeklindeki bir takım sorularla insanların akıllarını bulandırmak isterler. Bu soruların cevabını şeytanların ve onların vesveselerinin yaratılması başlığı altında genişçe izah etmeye çalıştık. Fakat konunun önemine binaen burada tekrardan ele almanın doğru olduğunu düşünüyoruz.

İlk olarak bu tür vesveselere duçar olan kişilerde eğer bu vesvese gelip geçmiş ise o vakit problem ortadan kalkmış demektir. Fakat bu vesvese kişinin içinde çeşitli şüphelere neden olmuş ise bu durumu ilmen izale etmek gerektir. Kâinatta kötü olarak gördüğümüz pek çok şey, bizim hayatımızın devamı için hayati öneme sahiptirler. Fakat bizler şeytanın vesveseleri etkisiyle yanlış düşüncelere ve fikirlere sahip olabilmekteyiz. Canab-ı Hakk'ın bizlere rahmetinden dolayı vermiş olduğu şeyler, yanlış düşünce ile azap etmiş gibi görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; insanın en çok korktuğu, dehşete düştüğü ve doğal

³⁶² Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 148.

³⁶³ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 142.

³⁶⁴ Toprak, *Dini İçerikli Psiko-Eğitim Eklenmiş Bilişsel Davranışçı Grup Psikoterapisinin Dini İçerikli Obsesyon Ve Kompulsiyonları Olan Hastalardaki Etkililiği*, 125.

afet olarak ifade ettiği depremler aslında dünyamızın devamı için hayati bir öneme sahiptir. Depremi faydaları ile ilgili birkaç bilgi paylaşmak istiyoruz.

Jeolog Mehmet  nal depremin yararlarını şu şekilde aktarmaktadır: “*Depremi bilinen üç yararı vardır. Birincisi; hayatımız için gerekli olan madenlerin bir kısmı depremler ile birlikte oluşmaktadır. Özellikle dünya da popiler olan ve pek çok alanda kullanılan bor madeninin oluşumu depremlere bağlıdır. İkinci yararı; içerisinde pek çok faydalı minarelleri barındıran doğal maden suları depremler ile birlikte yeryüzüne çıkmaktadır.    nc  faydası ise; hayatımızı kolaylaştıran ve pek çok hastalığa şıfa olan kaynak suları ve termal suların depremler vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır.*”³⁶⁵ Jeolog İlyas Yılmaz de depremlerin faydası ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “*Depremler ile birlikte yüksek tepelerde bulunan sağlam olmayan kayaçlar, aşağı yönlü hareket eder ve alçak yerlerde birikir. Biriken bu taşlar ve topraklar, doğa için en yararlı minarelleri bulundur. Bu mineralli topraktan alınan tarım ürünleri daha verimli ve faydalıdır. Bir  lke de ne kadar deprem olursa toprağı da o nispette verimli olacaktır.*”³⁶⁶

Konunun uzmanları tarafından yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler bizlere yeni ufuklar açmaktadır. Normalde deprem kelimesi dahi bizleri tedirgin ederken bu kadar yararı olduğu bilindiğinde tedirginlik yerini ş k re bırakmaktadır. Tabikide depremin insanlara zararları da mutlaka vardır. Fakat bu zararlar yine konunun uzmanlarının uyarıları ve tavsiyeleri ile minimum düzeye indirilebilir. Mesela; fay hattı üzerine binalar dikmemek, evleri depremlere dayanıklı yapmak, depremlere karşı gerekli önlemleri almak insanlara düşen vazifelerdir. Eğer ki insanlar tarafından, Allah’ın bir kanunu olan depremi yok sayılır, fay hatlarının geçtiği yerlere  r k binalar yapılırsa bunun sonucunda insanlar istemediği halde can ve mal kayıpları meydana gelebilir. Depremler için önceden  nlem almamak ve depremlerin yaşandığı fay hatları üzerine ev kurulması sonucu yaşanan afetleri sebebini Allah’a yüklemek, onu merhametsizlik ile suçlamak yanlış bir düşüncedir. Hayatın pek çok alanında meydana gelen ve kötü olarak görülen olayların ardında tıpkı depremlerde olduğu gibi pek hikmetler vardır. K inatı Allah’ın bir sanat eseri olarak görüp, tefekkür edildiğinde bu hikmetlerin pek çoğunu görülebilecektir.

³⁶⁵ “Depremi faydaları - Vedat ASLAN - Yeni Dönem Gazetesi” (Erişim 27 Mayıs 2024).

³⁶⁶ “Depremi faydaları - Vedat ASLAN - Yeni Dönem Gazetesi”.

3.6. Dinden Çıkıldığı Şeklinde Gelen Vesveseler

Şeytanın hilelerinden biri de; “kişiye dinden çıktığı”, “artık Müslüman olmadığı”, “Allah’ın emirlerini inkâr ettiği” şeklinde vesvese vermesidir. Bu vesveseler aklına gelen kimi kişiler; bu düşünceleri kalben benimsemediği, fikren kabul etmediği halde bu düşünceleri kendi fikri, düşüncesi olduğunu zannederek şeytanın bir oyunu ve hilesi olduğunu fark edemez. Şeytanın istediği de zaten budur.

Şeytan bu düşüncelerle kişiyi meşgul etmeye ve en nihayetinde bu düşünceleri benimsetmeye çalışır. Bu vesveleri yaşayan kişiler; şeytanın zihinlerine atmış olduğu bazı vesveseleri ve yaşadıkları durumları şu şekilde beyan ederler: K2 kişisi: “*Sanki böyle imanım gitmiş, bir anda ayeti haşa inkâr etmişim gibime geliyor, böyle maalesef böyle şeyler oluyor*” şeklinde vesvese geldiğini ifade etmektedir.³⁶⁷ K6 kişisi: “*Niye hani ben Müslüman değil miyim gibi düşünceler oluyor mesela*” şeklinde vesveseye kapıldığını zikretmektedir.³⁶⁸ Üniversite mezunu, evli, 44 yaşında X isimli bir erkek: “*Karşıma çıkan hocalara, imamlara, müezzinlere, müftülere hep soruyorum ben dinden çıktım mı?*” şeklinde vesveseye maruz kaldığını belirtmektedir.³⁶⁹ İslam’a inandığı halde Y kişisine: “*Sen hristiyanın, hristiyanlığa inanıyorsun... Ya gerçekten hristiyan olmayı istiyorsam... Onun gereğini yap...*” şeklinde vesveseler geldiğini ifade etmektedir.³⁷⁰

Görüldüğü üzere şeytan, insanın aklına; “ya dinden çıktıysam”, “ya Müslüman değilsem” şeklinde aslında olmayan ve kişinin kendi inancını yansıtmayan fakat onun şüphe duymasına yönelik vesveseler vermektedir. Şeytanın bu hilesine kanan vesveseli kişi, nasıl olsa kalbim bozulmuş, artık Müslüman da değilim gibi düşünmek suretiyle bütün bütün dalalet ve küfre girmeye yol almaktadır. Hâlbuki kişinin aklına istemsiz bir tarzda küfre girdiği düşüncesinin gelmesi onun imanına zarar vermez. Tam tersi bu durum onun imanının bir göstergesidir.

Mâtürîdî, vesvese geldiğinde üç aşamalı olarak bertaraf edilebileceğini ifade eder. Birincisi, kalbe gelen vesvesenin şeytandan geldiği fark edilmeli ve vesveseyi uygulamaya geçirme dürtüsünden kaçınılmalıdır. İkincisi, vesvesenin bertaraf edilebilme yollarını araştırmalıdır. Üçüncüsü, Allah’a sığınılmalıdır.³⁷¹ İlk aşamada olduğu gibi kişi bu vesveseler kalbine ait düşünceler olmayıp şeytanın telkinleri olduğunu bilmelidir. Bunu anlamamanın ise bir yolu;

³⁶⁷ Yasemin Angın, *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Dini Yönelim ve Tanrı Algısının İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020), 66.

³⁶⁸ Angın, *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Dini Yönelim ve Tanrı Algısının İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması*, 66.

³⁶⁹ Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 148.

³⁷⁰ Koyuncu, *Takıntı Kuruntu Vesvese Obsesif-Kompulsif Bozukluk*, 100.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6/166.

normal zamanda kalbine pek fazla vesvese gelmeyen bir insanın, namaza durduğunda ya da ibadetlere başladığında aklına dini noktada rahatsız edici düşüncelerin gelmesidir. Normalde bu düşüncelere pek fazla maruz kalmadığı halde niçin ibadet esnasında bu düşünceler bir anda akla gelmeye başlar? Bu durumu tefekkür eden insan bilir ki; her ne kadar gözü ile görmese de bir varlığın, kendisine vesvese vermek suretiyle ibadetine engel olmaya çalıştığını anlar. İşte o varlık şeytandır. İkinci olarak; vesveseyi bertaraf edecek yolları incelemek ve bizlere uygun olan yöntemi uygulamak gerektir. Son olarak ise; üstümüze düşen bütün vazifeleri yaptıktan sonra Allah’a sığınıp, ondan yardım istemektir.

3.7. Kutsal Değerlere Karşı Edepsizlik-Hürmetsizlik Vesvesesi

Bu vesvese türü şeytanların insanları saptırmak için en çok kullandığı vesveselerin başında gelmektedir. Aşağıda belirtildiği üzere bu durumu yaşayan insanlar büyük bir sıkıntı duymaktadır. Akıllarından geçen vesveseleri başkalarına anlatmaktan bile utandıkları için çözümü noktasında kimseye konuyu açamamaktadırlar. Bilhassa namaz esnasında bu sıkıntıları yaşadıkları için namazdan da uzaklaşabilmektedirler. Bu vesveleri yaşayan insanların ifadelerinden bazıları şunlardır:

X kişisine: “Özellikle namaz esnasında Allah’a karşı edepsiz sözler aklına geliyor” şeklinde vesvese gelmektedir.³⁷² S.B kişisine: “Az çok dindar bir insan olan S.B, hiç sebep yokken Allah, Hz. Peygamber hakkında zihnine küfürler ve onlara hürmetsizlik ettiğine dair düşünceler gelir. Bu düşüncelerin kesinlikle kendi düşünceleri, karakter ve inançlarına uygun olmayan ve sahip olmayı istemediği düşünceler olduğunu bilmesine rağmen bir türlü onları zihninden atamamaktadır. Yalnız kaldığında ise bu düşünceler daha da artmaktadır. Bu durum kendisinde çok büyük sıkıntı oluşturmaktadır. Bu düşünceleri zihninden atmak için düşünmemeye çalışmaktadır.” şeklinde vesvese gelmektedir.³⁷³ K11 kişisine: “Benim kutsallarım ile alakalı şeylerdi. Yani içinden teşbihte hata olmaz inşallah. Kutsal ile ilgili kötü sözler” şeklinde vesveseler gelmektedir.³⁷⁴ Üniversite öğrencisi, 19 yaşında bir erkek; “namaz kılarken aklıma cinsel düşünceler gelmeye başladı. Hiç küfretmeyen benim aklıma namazda bin tane küfür geliyor.” şeklinde vesvese gelmektedir.³⁷⁵

³⁷² Uzm Psikiyatr Ahmet Koyuncu, *Takıntı Kuruntu Vesvese Obsesif-Kompulsif Bozukluk* (İstanbul: Roza Yayınevi, 2019), 103.

³⁷³ Lütfullah Beşiroğlu vd., “Obsesif-Kompulsif Belirti Kategorileri Hakkında Ruh Sağlığı Bilgisi”, *Nöropsikiyatri Arşivi* 47/2 (2010), 138.

³⁷⁴ Ayşe Uyaver, *Obsesif-Kompulsif Bozukluk Tanısı Konmuş Hastalarda Dini Tutum Ve Davranışlar İle Hastalık Semptomları Arasındaki İlişki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 44.

³⁷⁵ Tezcan - Faraji, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 150.

Bu vesvesler içinde insanı en çok yaralayan ve tedirgin eden vesvese çeşidi kutsal değerlere karşı edepsizlik şeklinde gelenlerdir. Nitekim son dönemlerde yapılan araştırmalarda bu tür vesveseleri yaşayan insanlar, gelen vesveselerden dolayı yoğun bir üzüntü ve suçluluk duygusu yaşadığı görülmüştür.³⁷⁶ Bilhassa namaz esnasında gelen vesvesler ile şeytan insanı Rabbinden uzaklaştırmak ister.³⁷⁷ Yani şeytan insanın hayaline bazı pis ve edepsiz düşünceleri getirir. Bununla insanın büyük bir telaşa kapılmasına neden olur. Çünkü aklına gelen bu düşünce başkalarına anlatılamayacak derecede edepsiz olabildiğinden kişi, müthiş derecede elem duyar, ümitsizliğe kapılır. Rabbine karşı büyük bir hürmetsizlik ettiğini düşünen insan bu halden kurtulmak için dini vecibelerden de uzaklaşmak ister. Özellikle namaz esnasında gelebilen bu hayaller ile şeytan kişiyi namazdan alıkoymak ister.

Bu vesvesenin çözümü şudur ki; Bu tür vesveseleri yaşayan kişiler evvela bilmelidir: Kalbe hayali bir surette, istemsiz bir şekilde gelen ve kutsal değerlere karşı edepsizlik şeklinde tezahür eden hayaller insanı küfre düşürmediği gibi günahkâr da yapmaz. Küfre düştüğünü zannetmek de kişiyi küfre düşürmez. Bunun delili ise kalbin bu vesveselerden dolayı acı çekmesi ve elem duymasıdır. Kalbe gelen düşünceler tasdik edilip onaylanmış olsa dahi kalbe sıkıntı vermez, kalp üzüntü de duymaz. Madem bu vesveseden dolayı üzüntü duydu o vakit bilinmelidir ki bu şeytanın vesvesesidir.

Kalbe gelen vesveseleri iptal etmek için hiç durmadan ona cevap verildiği vakit vesvese kökleşmeye başlar. Bunun için, onunla ilgilenmeyip dikkatini başka şeylere verilmelidir.³⁷⁸ Bilhassa insanın hiç kimseye söylemeyeceği, mukaddes şeylere küfür ve çirkin söz şeklinde gelen vesveseleri bertaraf etmek için; bu düşüncelere hiç kıymet verilmemeli, zikre devam edilmeli ve bu halin kaldırılması için Allah'a dua edilmelidir.³⁷⁹ İbadetler esnasında da şeytan boş durmaz, pis ve çirkin vesveseler ile akla hücum eder. Bu durumda da vesveseleri def etmek için uğraşılmalıdır. Bu gibi vesveseler ve çirkin düşünceleri uzaklaştırmak için şeytanlarla mücadele etmekle meşgul olunmamalı, telkinleri kaile alınmamalı ve ona cevap vermekle meşgul olunmamalıdır. Çünkü şeytan, havlayan köpeğe benzer. Onunla

³⁷⁶ Memiş, *Dinî İçerikli Obsesif Kompulsif Davranış Bozuklukları*, 55.

³⁷⁷ Mehmed Paksu, *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2020), 34.

³⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Zerruk, *Tasavvufun Esasları*, çev. Muhammet Uysal (İstanbul: Endülüs Kitap, 2012), 207.

³⁷⁹ el-Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyri*, 447.

uğraştıkça daha da ısrarcı olur ve daha da hırçınlaşır. Ama onu terk eder de meşgul olmazsan susar.³⁸⁰

3.8. Ahiret'in Varlığı Hususundaki Vesveseler

Şeytanın bir vesvesesi de kişiyi imanın bir şartı olan ahireti inkâr ettirme düşüncesidir. Ahiret konusundaki vesveseler, Allah'a iman noktasında gelen vesveler ile birlikte bulunurlar. Çünkü Allah'a iman noktasında şüphesi olmayan kişiler bilir ki ahiret ve hesap vardır. Bu tür vesveselere kapılan insanların beyanları ise şöyledir;

Üniversite mezunu, 38 yaşında bir erkek kendisine: “*Ahiret var mı? Sorgu-hesap var mı? ” gibi şüpheler gelmektedir.*” şeklinde vesvese geldiğini ifade etmektedir.³⁸¹ Üniversite öğrencisi, 25 yaşında bir erkek ise: “*Nereye gideceğiz? Nasıl bir duygu? Azrail nasıl gelecek? Nasıl canımı alacak? Ben öldüğümü nasıl anlayacağım?*” şeklinde vesveselere maruz kaldığını dile getirmektedir.³⁸² Tekrar tekrar ifade etmekte fayda görüyoruz ki akla gelen bu vesvese geçici ise yani anlık gelip geçiyor ve kalpte şüphe uyandırmıyor ise onun zararı yoktur. Hatta kişiyi araştırmaya yönelttiği için faydalıdır bile denilebilir. Fakat bu vesvese kalpte bulunan bir takım hastalıklar sonucu şüpheyne dönüşmüş ise hemen çaresine bakmak gerektir.

Ahirete iman, imanın şartlarından biridir. Cenâb-ı Allah dünya hayatının sonunda bütün insanları hesaba çekeceğini bildirmektedir. Bu hesabın neticesinde kötülere hak ettikleri ceza olan cehennemi vaîd ederken, iyilere cenneti va'd etmektedir. Tabi ahiret konusu beş duyumuz tarafından algılanabilecek bir husus değildir. Allah'ın varlığına ve gönderdiği peygamberlere inanan insanlar onların verdiği haberleri görmeseler ve duymasalar da kabul ile mükelleftir. Konu hakkında vesveselerin giderilmesi için Allah'ın sıfatları tam olarak bilinmelidir. Allah'ın varlığı noktasında gelen vesveseler, geçmiş bölümlerde izah edildiği için burada temas etmeyeceğiz.

Konu ile ilgili Kur'an-ı Kerîm'de pek çok örnekler vardır. Nitekim Rûm sûresi 27. ayet-i kerîmede: “*Bütün varlıkları ilk başta yaratan O'dur. Onları tekrar diriltecek de O'dur. Şüphesiz bu onun için daha kolaydır*”³⁸³ buyurulmaktadır. Her akıl sahibi insan bilir ki; bir şeyi ilkten yapmak, onu tekraren yapmaktan daha zordur. Allah bu hususu bizlere

³⁸⁰ İmam Birgîvî, *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, çev. Muhammed Taha (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013), 145.

³⁸¹ Toprak, *Dini İçerikli Psiko-Eğitim Eklenmiş Bilişsel Davranışçı Grup Psikoterapisinin Dini İçerikli Obsesyon Ve Kompulsiyonları Olan Hastalardaki Etkililiği*, 125.

³⁸² Tezcan - Farajî, *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*, 162.

³⁸³ er-Rûm 30/27.

bildirmektedir. Bütün varlıklar yoktan Allah tarafından yaratılmıştır. Elbette onları yok ettikten sonra tekrar diriltmeye de kadirdir.

Dünyada Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı bir takım fiiler görülmektedir. Bir kısım insanlar diğerlerine zulüm yapmaktalar. Zulüm dünyada engellenmiyor, def edilmiyor. Ahirette; âdil ve hâkim olan Allah zalimden mazlumun hakkını mutlaka alacaktır. Bu ise ancak ahiretin varlığına işarettir.³⁸⁴ Dünya hakiki manada ve adil bir şekilde ödül ve cezaya müsait değildir. Pek çok zalim ceza çekmeden bu dünyadan çekip giderken, birçok iyi insan ise mükâfat görememektedir. Ahirette ise Allah'ın adaleti tam bir şekilde tecelli edecektir.

Ahiretin varlığına başka bir delil ise; bu dünyada görüleceği üzere ahiretin varlığının başlangıcı olan haşr'in pek çok örnekleri bulunmaktadır. Ölümün küçük kardeşi olan uyumak ve tekrar uyanmak, kış mevsiminde ölen bitkilerin bahar mevsiminde diriltilmesi bu örneklerden sadece bir kaçıdır. Bu da bize ölümden sonra bir hayatın olduğuna işaret etmektedir.

Ahiretin varlığının ise pek çok faydaları vardır. Sönmez'e göre bunları şöyle sıralamak mümkündür: Ahirete inanmanın en büyük yararı kişiyi ebedi saadete ulaştırmaya vesile olmalıdır. Çünkü bu iman kişiyi cennete götürür. İnsanın fıtratında ebedi bir yaşama arzusu vardır. O yüzden ölüm insana elem vermektedir. Öldükten sonra ebedi bir hayatın varlığını bilmek kişiye huzur verir. Dünyanın bir imtihan yeri olduğunu bilen ve yaptığı bütün işlerden hesaba çekileceği bilincini taşıyan insan hayatına çeki düzen verir ve o şuurda hareket eder. Bütün davranışlarını Allah'ın emirleri doğrultusunda dizayn eder. Böyle hareket eden insanlarda ise kötülük ortaya çıkmaz. Cennetin varlığını bilmek başta çocuklar ve yaşlılar olmak üzere bütün musibetzedelere bir tesellidir.³⁸⁵ Ahirete imanın faydaları ve belirttiğimiz deliller göstermektedir ki; ahiretin varlığı kat'i bir surettedir. İnkârı mümkün değildir.

³⁸⁴ el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Âkaidi*, 242.

³⁸⁵ Mehmet Sönmez, "Ahiret Gününe İman", *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*, ed. Recep Ardoğan (İstanbul: Klm Yayınları, 2019), 373-374.

4. VESVESEDEN KORUNMA YOLLARI

Öncelikle ifade etmek gerekir ki; vesveseyi tamamen bitirmek mümkün değildir. Bu yaratılışa ters bir durumdur. Çünkü insan imtihan için yaratılmıştır. Melekler gibi değildir ki vesvese tamamen yok olsun. Ancak kul bu vesveselere karşı dirayetli durursa, işte o zaman vesvese zayıflar zamanla azalır. Aşağıda belirtilen yöntemlerdeki gaye; şeytandan gelen vesveseleri tamamen yok etmek değil, o vesveselerin zararını en aza indirmektir. Vesvese için yapılacak ilk şey istiâze yani Allah’a sığınmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Kuran-ı Kerîm’de: “Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah’a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir”³⁸⁶ ve “De ki: “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım rabbim!”³⁸⁷ buyurmakta ve şeytandan bir vesvese geldiğinde Allah’ın nimetlerini ve cezasının şiddetini düşünüp ona sığınılması gerektiği bildirilmektedir.

Abdullah b. Mes’ûd’un naklettiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “İnsana şeytanın telkini, meleğin ise ilhamı vardır. Şeytanın yaklaşması, kötülüğe götürmek ve hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise onu hayra götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim kalbinde hayra teşvik eden bir şey bulursa bunun Allah’tan olduğunu bilsin ve Allah’a hamdetsin. Kim de içinde şeytanın vesvesesini bulursa şeytanın şerinden Allah’a sığınsın!”³⁸⁸ Kul samimi bir şekilde Allah’a sığınırse vesvese ona tesir etmez.³⁸⁹ Allah’a sığınmak sadece dil ile değil kalben manasını idrak ederek ve şuurlu bir şekilde yapılmalıdır.³⁹⁰ Bu sığınmanın derecesi kişinin aczini ve fakrını anlaması ölçüsündedir. Zayıflığını ve güçsüzlüğünü tam olarak idrak etmiş bir kul, o nispette Allah’a iltica eder ve yalvarır. Samimiyeti ölçüsünde de yardım görür, şeytanın şerrinden kurtulur. Fakat gafil bir kalp ile iltica etmek ve istiâze etmek fayda vermez. Hatta gafil bir kalp ile istiâze edilirse şeytanın vesvesesine daha fazla maruz kalınabileceği nakledilir. Çünkü kişi istiâze ederken kimden yardım istediğinin ve kimin şerrinden dolayı istiâze ettiğinin farkında olmazsa şeytan onun yakasına yapışır.³⁹¹ Şeytanın vesvesesine maruz kalan insan, Allah’ın cezasının

³⁸⁶ el-A‘râf 7/200.

³⁸⁷ el-Mü‘minûn 97/98.

³⁸⁸ Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 2.

³⁸⁹ Seyyid Abdülkadir Geylani, *Gunyet’üt Tâlibîn (İlim ve Esrâr Hazînesi)*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Berekat Yayınevi, 1979), 146.

³⁹⁰ er-Râzî, Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu’l-Gayb, 11/214.

³⁹¹ İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd fi Tefsîri’Kur anil-Mecîd*, 1/169.

ve mükâfatının büyüklüğünü düşünerek, şeytanın telkin ve aldatmasından koruması için Allah'a sığınmalı ve O'ndan yardım dilemelidir.³⁹²

Şeytanın vesveselerini def etmenin diğer bir tesirli yolunu Cenâb-ı Hakk, Kuran-ı Kerîm'de şöyle bildiriyor: “*Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hatırlayıp hemen gerçeği görürler.*”³⁹³ Yani onlar, kalplerine şeytandan bir fitleme geldiğinde, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyler ile kendilerini menettiği şeyleri düşünürler, buna göre dikkatli davranırlar ve hatalarını anlayıp yanlışlarını fark ederek vesveseyi def ederler.³⁹⁴ Çok küçük bir dokunma da olsa, hemen durup düşünürler. Uyanık bir tarzda şeytanın hilesini fark ederler ve hatası varsa hemen düzeltmeye gayret ederler.³⁹⁵ Şüphesiz ki Allah'a sığınma işi bir korunmadır. Korunma ise ilaçtan daha hayırlıdır.³⁹⁶

Kul Allah'ı anmayı unuttuğunda şeytan o kalbe hükmetme imkânı bulur ve kişinin kalbinde vesveseler oluşmaya başlar.³⁹⁷ Konu ile ilgili olarak; Hz. Enes'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah: “*Eğer kul Allah'ı zikrederse o şeytan siner, Allah'ı zikretmeyi unutursa şeytan o kulun kalbini ele geçirir.*”³⁹⁸ buyurmuştur. Özellikle; Allah ismi şerifini zikretmek çok tesirlidir. Çünkü Allah ismi şerifi bir ateştir. Bu ismi şerifin zikrine devam edenlerde vesvese kalmaz, bu ismi şerif bütün vesveseleri yakar bitirir.³⁹⁹

Şeytanın konağı günahkâr kulların kalpleri ve zihinleridir. Kul hayırları ve iyilikleri terk ederse şeytan ona kötülük yapmak için vesvese vermeye başlar. Çünkü o, bilir ki bu halde olan birine vesvese vermesi halinde kabul edilip fiiliyata dökülme olasılığı yüksektir. Kişinin vesveseyi kabulü imanının zafiyeti ve marifetinin azlığı nispetindedir. Yani marifet azaldıkça, günahlar arttıkça vesvese de artar.⁴⁰⁰ O yüzden vesveseyi bertaraf etmek için; kalbi temizlemek ve dünya sevgisinden arındırmak lazımdır. Yani kul, kalbini sadece Allah'a mahsus kıldığı zaman⁴⁰¹ ve daima Allah'ın huzurunda olduğu fikrini kalbe yerleştirdiğinde vesvesesi kesilir, şeytanın taarruzundan kurtulur.⁴⁰²

³⁹² et-Taberî, *Taberî Tefsiri (Câmiu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân)*, 4/174.

³⁹³ el-A'râf 7/200-201.

³⁹⁴ en-Nesefî, *Nesefî Tefsiri (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, 4/371.

³⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/195.

³⁹⁶ Vehbe Ez-Zühaylî, *Tefsîrü'l Münir*, ed. Mehmet Ali Seraceddin, çev. Hamdi Arslan vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 2013), 5/171.

³⁹⁷ Geylani, *Gıynet'üt Tâlibîn (İlim ve Esrâr Hazînesi)*, 151.

³⁹⁸ Mecmau'z-Zevâid, h.11560; Kenzu'l-Ummal, h.1782.

³⁹⁹ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, 692.

⁴⁰⁰ Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî, *Tasavvufî Aydınlanma Yolu (Şemsü'l-Kulüb)*, çev. Adem Çatak (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2018), 57.

⁴⁰¹ İbn Atâullah el-İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler: Hikemü'l-Ataiyye El-Muhkem fî Şerhi'l-Hikem.*, ed. Ersan Güngör, çev. Selahattin Hacıoğlu (İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2009), 315.

⁴⁰² es-Serrâc, *El-Lümâ': İslam Tasavvufu*, 501.

Şeytanın vesveselerini bertaraf etmenin bir yolu da açlıktır. Açlık, kuruntu ve vesveselerin, hatta mahlûkatın azgın nefislerinin yakıcı ateşini açlık söndürür. Nefsi aç olanın vesveseleri gider. Delinin bile aç kaldığı zaman akıllandığı söylenir.⁴⁰³

Şeytanın vesveseni kesmenin yolu onun tuzaklarını ve tekinlerini bilmektir. Yani bilgidir. Onun tuzakları bilinirse vesveseleri etkisiz kalır ve zamanla biter.⁴⁰⁴ Vesvese yolu bilmemekten ileri gelir. Bir şehre gidecek olan kimse, eğer o şehrin yolunu bilmiyorsa, birçok şüphelere ve endişelere kapılır. Yol şuradandır diye bir şey hatırına gelir o tarafa yönelir. Sonra burası değil şurasıdır der, başka tarafa yönelir. Böylece nereye gittiğini bilemez olur. Yolu bilen kimse ise hiç bir endişe etmeden selâmetle yoluna gider. Aynen öylede her kim ki Allah'ı bilirse şeytanın ve nefsin vesveselerinden emin olur.⁴⁰⁵

Boş duran insanın kalbi, vesveselerden uzak kalmaz. O kişi şeytanın arkadaşı olup kalbi şeytanın vesveselerinin yuvası haline gelmiştir. Buradan onu, Allah'ın zikrinden ve fikrinden başka bir şey çıkaramaz. Kendini bu vesveselerden korumak için bir meslek ile uğraşmalı yahut bir işe başlamalıdır. Kalbini bu vesveselerden arındırmaktan aciz olan kişi, bedeninin bir iş ile meşgul olmalıdır.⁴⁰⁶ Özellikle aşırı temizlik vesvesesi ile kişi bilmeden riyaya girmektedir. Çünkü temizliğe aşırı dikkat etmek riya alametidir. Kişi bu gösterişi terk ederek vesveseden kurtulabilir. Salih zatların asıl temizlik gayreti kalp temizliğidir. Onlara benzemek gerektir.⁴⁰⁷

Vesveseye engel olmanın bir yolu da, vesvesenin tam tersini yapmaktır. Mesela; abdest esnasında emin olduğun halde, şeytan kolunu yıkamanı telkin ettiğinde şeytanın bu vesvesesinin tam tersini yapmak gerektir. Birçok vesvese türünde bu yöntem uygulanabilir. Tersini yapmaya devam ettikçe zamanla bu tarz vesveseler kesilmiş olur.⁴⁰⁸ Vesvesenin kesilmesi için, vesvese hissedildiği zaman onun gelişine sevinmek gerekir. Vesveseye sevinildiğinde kesildiği görülecektir. Çünkü şeytanın en sevmediği şey müminin sevinmesidir. Eğer vesvese dolayısıyla üzülsün şeytan vesveselerini daha da artıracaktır.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Sabrın Mahiyeti* (İstanbul: Ehil Yayınları, 2019), 19.

⁴⁰⁴ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Ri'âye (Nefis Muhasebesinin Temelleri)*, ed. İsmail Taşdemir, çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 175.

⁴⁰⁵ Abdülazîz b. Mes'ûd b. Ahmed Debbâğ Hasenî Bekrî Abdülaziz Debbâğ, *El-İbriz: Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat.*, çev. Celal Yıldırım (İstanbul: Demir Kitabevi, 1979), 2/72; el-Gazzâlî, *Âbidler Yolu (Minhâc-ül Âbidin)*, 63.

⁴⁰⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Kimya-yı Sââdet*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2004), 545.

⁴⁰⁷ el-Gazzâlî, *Kimya-yı Sââdet*, 361.

⁴⁰⁸ Şık, *Diyarbakırlı Gençlerden Müftüyü Terleten Sorular*, 149-150.

⁴⁰⁹ Ahmed b. Abdillâh Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015), 7/304.

Rasûlullah bir hadis-i şerifinde “şeytân burun deliğinde geceler” buyurmuştur. Bu hadisi şerifi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) şu şekilde şerh etmiştir: Kişi sabahleyin ilk kalkıldığında burun içinde biriken sümük vs. gibi maddelerle zihni fesada uğrar. Bu durumda insan vesveselere daha müsait bir hale gelir. Bunun için uyanınca Allah’ı anmak, abdest almak ve iki rekât namaz kılmak sünnet kılınmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse; Hz. Peygamber’in sünnetlerine ittiba ederek şeytanın vesvese yolları kapatılabilir.⁴¹⁰ Vesveseler istila edip de savuşturmaya muvaffak olunmadığında uyumak iyi gelecektir. Bu durum; savaşta yenilip bozguna uğramaktansa, barışa razı olmak gibidir.⁴¹¹

İmam Birgivî’ye (ö. 981/1573) göre şeytanın ibadetlere karıştırdığı yedi çeşit vesvese ve çözüm yolları şöyledir:

Birincisi vesvese; şeytan kişiyi devamlı olarak ibadetten alıkoymak ister. Çözümü; kişi fani ve aciz bir insan olduğunu düşünmeli, ahireti kazanmak için bu ibadetlere ihtiyacı olduğunu kabul ederek ibadetlere devam etmelidir.

İkinci vesvese; şeytan, hayırlı amelleri ertelemek istemesidir. Çözümü; ecelinin elinde olmadığını bilmeli, yarına çıkacak belki de ömrü kalmadığı düşünerek her vaktini Allah’ı razı etme gayreti içinde geçirmelidir.

Üçüncü vesvese; şeytan, “daha yapacak çok işin var” diye ibadetleri çabucak yapmayı emreder. Çözümü; kişi, “az da olsa tam olarak huzuru kalp ile yapılan ibadet makbuldür” diyerek ret etmelidir.

Dördüncü vesvese; amellere riya karıştırmak ister. Çözümü; kişi; “amellerimin insanlar tarafından görülmesi bana ne bir fayda ne de bir zarar verebilir. Allah’ın beni görmesi kâfidir” diye itikat etmeye çalışmalıdır.

Beşinci vesvese; şeytan, kişiyi sen uyanık birisin diyerek gurura sevk etmek ister. Çözümü; “beni başarıya ulaştıran ancak Allah’u Teâlâ’dır. Eğer amellerim onun ihsanıyla kıymet kazanmış idi günahlarımın yanında bir hiç olurdu.” şeklinde düşünmeye çalışmalıdır.

Altıncı vesvese; şeytan kişiye, “amelini gizlice yapıyorsun fakat ALLAH senin amelini ortaya çıkaracak ve seni insanların katında değerli kılacak” şeklinde vesvese verir. Bir çeşit gizli riyaya sevk etmeye çalışır. Çözümü; “yüce Allah benim efendimdir. Dilerse yaptığımı açığa çıkarır, dilerse gizler. Dilerse beni değerli kılar, dilerse zelil kılar. Bu ona kalmış bir

⁴¹⁰ Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, 1/629.

⁴¹¹ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Her Durumda Adaletli Olma* (İstanbul: Ehil Yayınları, 2017), 50.

şeydir. Benim amellerimin bilinmesi bana bir şey kazandırmaz. Çünkü onlarda aciz kullardır.” şeklinde düşünmelidir.

Yedinci vesvese; şeytan bütün yolları deneyip başarılı olmayınca son çare olarak; “*senin bu amellere ihtiyacın yok. Sen salih bir kişisin. Ameli terk etmen sana zarar vermez. Eğer şaki isen amel işlemek sana yarar vermez. O halde niçin rahatını bozup kendini bu kadar yıpratıyorsun*” şeklinde vesvese verir. Çözümü; ona karşı “*ben bir kulum ve kulluğun bir gereği olarak emirlere riayetle mükellefim. Hangi halde olursam olayım amelin bana faydası vardır. Şayet Salihlerden isem amelim ile sevabım artar. Şayet şaki isem; kendi nefsimi kınamam için bana amel gerekir. Şayet cehenneme bile gidecek olsam Allah’ın emirlerine riayet ederek girmem, asi olarak girmemden hayırlıdır. Şayet Cenâb-ı Hakk hiçbir ameli karşılıksız bırakmayacağını vaat ediyor*” düşünmek suretiyle vesveseyi savuşturur.⁴¹²

⁴¹² İmam Birgivî, *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 149.

5. SONUÇ

İnsanların kalbine ve zihnine aniden ve istemsiz bir şekilde gelen ve onları rahatsız eden düşünceler vesvese olarak tanımlanmaktadır. İnsanları rahatsız eden bu vesveselerin kaynağı şeytan, cin ve nefstir. Özellikle şeytan, pekçok hile ve tuzaklarla insanoğlunu aldatmaya çalışmaktadır. Onun, insanın aklına ve kalbine çeşitli vesveseler vermedeki amacı onları Allah'tan uzaklaştırmaktır.

Kur'an ve hadisler dikkate alındığında vesveseler, ameli konularda olabileceği gibi inanç ve itikat konularında da olabilmektedir. Şeytan, amel ve ibadetler ile ilgili vesveselerle, insanları ibadetlerden uzaklaştırmayı, itikadi vesveselerle ise kişilerin inançlarını sarsmayı ve onları inaçlarından döndürmeyi amaçlamaktadır. Son dönemlerde maneviyat psikolojisinin önem kazanması ile birlikte vesvese üzerine yapılan birtakım vaka çalışmalarında görüldüğü üzere inanç hususunda akla takılan vesveseler kısa zamanda izale edilmediği takdirde *dini obsesyon* adı verilen psikolojik hastalıklara sebebiyet verebilmektedir. Mütedeyyin fakat dini bilgisi zayıf olan kişiler, şeytandan ve nefsten gelen vesveseleri kendi inancı olduğunu, bu vesveselerden dolayı kalbinin bozulduğunu ve dinden çıktıklarını zannetmektedirler.

İmtihanın ve beşer olmanın gereği olarak; şeytan, peygamberlere dahi zaman zaman vesvese girişimlerinde bulunmuş ve onları zelle tabir edilen küçük hatalara sevk etmeye çalışmıştır. Cenab- ı Hakk özellikle Hz. Âdem ile İblis'in arasında geçen olayları bizlere aktarmak suretiyle şeytanın vesveselerinin tehlikesine dikkat çekmiş, bizleri şeytanın vesveselerine karşı uyanık olmayı ve kendisine sığınmamızı emretmiştir. Kuran'ın haber verdiği göre şeytan, Hz. Âdem, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. İsa ve Hz Muhammed'e vesvese girişimlerinde bulunmuş ancak Allah şeytanın bu vesveselerini boşa çıkarmış ve ismet sıfatının bir gereği olarak onları günahlardan ve isyandan muhafaza etmiştir. Şeytanların, peygamberlere vesvese veremeyeceği şeklinde farklı görüş belirten âlimler olmuşsa da âlimlerin genel kanaati, peygamberlere de şeytanların zaman zaman vesvese girişimlerinde bulunabileceği şeklindendir. Âlimlerin ittifakı ile peygamberlerin sahip olduğu ismet sıfatı gereği vahyi insanlara ulaştırma konusunda şeytanlar, onları asla aldatamamıştır. Allah'ın veli kulları olarak bilinen salih zâtlara da şeytanların vesveseleri olmuştur. Onlar şeytanın bu telkinlerinden Allah'a sığınarak korunmuşlardır.

İnsanların kalbini meşgul eden bir diğer konu da şeytanların ve şerlerin yaratılması hususudur. Şeytanların ve şer olarak görülen birçok hususun insanların zararı için değil

bilhassa onların olgunlaşması ve kemale ermesi için yaratıldığı söylenebilir. Allah-u Teâla insanlara özgür irade vererek onları şeytanlara karşı uyarmış, bunun için peygamberler ve kitaplar göndermiş, her vakit iyiliği ve dosdoğru olmayı emretmiştir. Cenab-ı Hakk şeytanlardan ve kötülüklerden razı olmamakla birlikte imtihanın bir gereği olarak şeytanları yaratmıştır. Bu imtihan ile hem samimi kullar açığa çıkmış hem de *“herşey zıddı ile bilinir”* kaidesince iyilikler ve güzellikler bilinmiştir.

Allah-u Teâla iyilikleri ya da kötülükleri seçebilme iradesini insanlara vermiştir. Şeytanların, şerleri ve kötülükleri telkin edebilme dışında insanlara zorla günah işletebilme gücü ve kudreti yoktur. Onun yapabileceği tek şey kötülükleri vesvese şeklinde insanlara telkin etmektir. Bu telkin neticesinde akla ve kalbe gelen birtakım vesveseler hayata geçirilmediği ve uygulanmadığı müddetçe insan mes’ul değildir. Çünkü bu durum kişinin iradesi dışında olup takatinin fevkinde olduğundan insanın mes’ul tutulması Allah’ın hikmet sıfatına uygun görülmemiştir.

Şeytanların insanlara karşı en çok kullandığı vesveselerin başında Allah’a iman konusu gelmektedir. Allah’a iman konusundaki vesveselerin başında da “Allah var mı yok mu?” olmak üzere “Allah’ı kim yarattı” , “Allah’ı neden göremiyorum” gibi birtakım vesveseler gelmektedir. Şeytan bu vesveseler ile kişinin Allah’a olan inancını sarsmak ve Allah’a iman hususunda insanları şüpheyne düşürmek istemektedir. Bu vesveselere maruz kalan kişiler vesveselerin cevabını araştırmalı, âlimlere sorarak onlardan öğrenmelidir.

Şeytanın vesveselerinden belki de en tehlikesi, Allah’ın adaleti ve rahmeti konusunda olanıdır. Bu vesveseyi bu kadar tehlikeli kılan husus ise şeytanın, kişilerin musibetlere düşer oldukları, duygusal olarak en hassas oldukları dönemlerde onların acısından ve sıkıntısından nemalanarak onlara bir takım telkinlerde bulunmasıdır. Bu tarz vesveselere maruz kalan kişiler, bilhassa musibet öncesinde dünyanın fani olduğu, insanın imtihan için yaratıldığı, Allah-u Teâla’nın kimseye gücünün üstünde yük yükleyeceği bilincini her vakit kalplerinde taşımaları ve sükûnetini muhafaza etmeye çalışmalıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız şeytanın bir diğer vesvesesi ise; ahiretin varlığı hususundadır. Şeytan kişinin ahirete olan inancını sarsarak onlarda inanç ve ibadetler hususunda bir soğukluk meydana getirmeye çalışmaktadır. Kişi ahiretin varlığı hususunda şüpheyne düştüğü vakit dini konular onun için anlamsız hale gelecektir. Bu vesvesenin zararından ise kişi, ahiretin varlığı ile ilgili kâinatı tefekkür etmek, yeryüzünde bulunan ve dirilişin numunelerini düşünmek suretiyle korunabilir. Bizleri diriltmeye kadir olan Allah, ahirette

Adl sıfatı gereği iyilik edenlere mükâfat, kötülük edenlere ise mücazaati verecektir.

Toplu olarak ifade edecek olursak vesveselerden korunmanın yollarından ilki; vesveselerin zararlarını bilmek, bunları uygulamaya geçirmemek için gayret etmek ve bunlardan Allah'a sığınmaktır. İkincisi; Kuran-ı Kerim, tefekkür ederek okunmalı ve okunan ayetler hayata tatbik etmeye çalışılmalıdır. Üçüncüsü; şeytanın tuzaklarını bilmek ve bunlara karşı uyanık olmaktır. Zira tuzak bilinirse etkisi kalmaz. Dördüncü; boş durmamak, daima ahiret ve dünyevi işlerle meşgul olmaktır. Çünkü boş duran insanla şeytan daha çok uğraşır. Beşincisi; gelen vesveselerin zıddını yapmaktır. Bu şekilde yapıldığında vesveselerin zamanla kesildiği görülecektir.

Çalışmamızda islami kaynaklarda geçen şeytanın vesveselerinden korunma yollarından pek çoğunu zikretmeye çalıştık. Elbette şeytanın vesveselerinden korunmak ve onların vesveselerini def etmek hususunda belirttiğimiz yollardan başka pek çok yol bulunabilir. Kişinin zihnine takılan vesveselerin durumuna göre başka birtakım metodlar da uygulanabilir. Kişi bu noktada kendisine fayda verecek yolları tatbik etmeli, bilemediği hususlarda bilen kişilerden destek almalıdır.

Son olarak ise vesveseler kişiyi aşırı derecede meşgul ediyorsa, gününün büyük kısmı bu vesveselerle mücadele ile geçiyorsa yani *dini obsesyon* adı verilen psikolojik bir hastalık boyutuna ulaşmışsa manevi danışmanların desteği ile birlikte psikolog ve psiyatristten destek alması tavsiye edilmektedir.

6. KAYNAKÇA

- Abramowitz, Jonathon S. *OKB'yi Yenmek*. İstanbul: Apamer Psikoloji Yayınları, 2., 2020.
- Adam, David. *Duramayan Adam: Obsesif Kompulsif Bozuklukla Yaşamak*. çev. Elif Okan Gezmiş. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018.
- Ak, Abdulhakim. *Bir Şüphemi mi Var?* İstanbul: Girdap Kitap, 2019.
- Akbulut, Ahmet. *Nübüvvet Meselesi Üzerine*. Ankara: Birleşik Dağıtım - Kitabevi, 1992.
- Akgün, Nejat. *Obsesyonel Nevroz (Saplantı-Zorlantı Bozukluğu)*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi, 1989.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn. *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. ed. Ömer Karaca. çev. Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınları, 2016.
- Alp, Talha Hakan. *Açıklamalı Es-Sevâdü'l-A'zam Tercümesi*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. çev. Ertuğrul Köroğlu. Ankara: Hyb Yayınları, 2013.
- Amil, Osman. *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranışların Sosyodemografik Açından İncelenmesi ve Vesvese İlişkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Angın, Yasemin. *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Dini Yönelim ve Tanrı Algısının İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020.
- Angın, Yasemin - Kizilgeçit, Muhammed. "Obsesif Kompulsif Bozukluğun Dini Kavramlarla İlişkisi ve Manevî/Dini Temelli Tedavi Yaklaşımları: Teorik Bir Bakış". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 331-351.
- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere Sistemik Kelam ve Güncel inanç Sorunları*. İstanbul: Klm Yayınları, 3., 2018.
- Ardoğan, Recep. "Şeytan Anlayışındaki Çağdaş Sapmalar". *Günümüz Kelam Problemleri*. İstanbul: Klm Yayınları, 2018.
- Atasoy, İhsan. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.

- Ateş, Süleyman. *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.
- Avni Konuk, Ahmed. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. ed. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2., 2006.
- Barlak, Muzaffer. “İslâm İlim Tarihi İçinde Kelam Disiplininin Oluşum Ve Gelişim Merhaleleri”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016).
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ). *Muhtasar Umdetü'l-Kârî (Sahih-i Buhari Şerhi)*. çev. Yaşar Güngör vd. İstanbul: Polen Yayınları, 2019.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Ensâbü'l-Eşrâf (Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatı ve Şahsiyeti Siyasî ve Askerî Mücadeleleri)*. ed. Adnan Demircan. çev. Hikmet Akdemir. 2 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Beşiroğlu, Lütfullah vd. “Obsesif-Kompulsif Belirti Kategorileri Hakkında Ruh Sağlığı Bilgisi”. *Nöropsikiyatri Arşivi* 47/2 (2010), 133-138.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b Ömer b Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl (Beydâvî Tefsiri)*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 5 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri (Muvazzah İlm-i Kelâm)*. ed. A. Kasım Fidan. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Bulut, Mehmet. *Delilleriyle İslam Akaidi İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Ruhu'l Beyan: Kur'ân Meali ve Tefsiri*. çev. Murat Sülün vd. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Butcher, James N. vd. *Anormal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1., 2013.
- Can, Selen. *Takıntılardan Kurtulma Rehberi*. İstanbul: Hayy Kitap, 6., 2022.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Coşkun, İbrahim. “Güncel Ateist Argumanlar”. *Günümüz Kelam Problemleri*. ed. Recep Ardoğan. İstanbul: Klm Yayınları, 2018.
- Cüçük, İbrahim. *Delilleriyle Ehl-i Sünnet Akâidi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2023.

- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Ta'rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1., 1997.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Şerhu'l-Mevâkif*. ed. İbrahim Halil Üçer. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn el-. *Kitâbü'l-İrşâd (İnanç Esasları Kılavuzu)*. çev. A. Bülent Baloğlu vd. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Çanga, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Lügati İlavelerle Mu'cemü'l Müfrehes*. ed. Yasemin Muş. İstanbul: Timaş Yayınları, 6., 2016.
- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çetin, İsmail. *Ehl-i Sünnetin Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*. İstanbul: Dilara Yayınları, 2009.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*. 12 Cilt. İstanbul: Rihle Kitap, 2017.
- Debbâğ, Abdülazîz b Mes'ûd b Ahmed Debbâğ Hasenî Bekrî Abdülaziz. *El-İbriz: Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat*. çev. Celal Yıldırım. 2 Cilt. İstanbul: Demir Kitabevi, 1979.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Duman, Soner. *Allahım Sorularım Var?* İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- Ebü Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Fıkhi'l-Ekber*. çev. Hasan Basri Çantay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-Imâdî. *Tefsîrû Ebi's-Suûd el-Müsemma İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l Kur'âni'l-Kerîm*. IV Cilt. Beyrut: Daru'l-İhyâ'i Tûrâşî'l-'Arabi, ts.
- Ebü'l-Alâ Afîfî. *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*. çev. Murat Sülün - Halil İbrahim Kaçar. İstanbul: Risale, 1996.
- Ebü'l-Leys es-Semerkandî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Kiyamet ve Kabir Azabı*. çev. Fuat Köprülü. İstanbul: Ehil Yayınları, 2018.
- Elliott, Charles H. - Smith, Laura L. *Obsesif-Kompulsif Bozukluk for Dummies*. çev. Fuat Can Çalışkan. İstanbul: Nobel Yaşam, 2018.

- Er, Muhammed Emin. *Allah Katında Din*. ed. Mustafa Genç. çev. Abdülvehhab Öztürk - Abdussamed Görmez. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 3., 2005.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Nesriyat, 2019.
- Eren, Şadi. *Dua İklimi*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2005.
- Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmam'ın Sahifesi Tertip-Terceme-Yorum*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Erzurumlu İbrâhim Hakkı. *Mârifetnâme*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990.
- Erzurumlu İbrâhim Hakkı. *Sabrın Mahiyeti*. İstanbul: Ehil Yayınları, 2019.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-. *Dinin İnanç İlkeleri (el-İbâne'an Usûli'd-Diyâne)*. çev. Mustafa Çevik. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2005.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-. *Eş'ari Kelamı- El-Lüma' Fi'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyg Ve'l-Bida*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Ez-Zühaylî, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd. 10 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2018.
- Ez-Zühaylî, Vehbe. *Tefsirü'l Münir*. ed. Mehmet Ali Seraceddin. çev. Hamdi Arslan vd. 15 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 4., 2013.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl). *Ana Meseleleriyle Kelam ve Felsefe (el-Muhassal)*. çev. Eşref Altaş. thk. M.Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl). *El-Metâlibü'l-'Âliye Mine'l-İlmi'l-İlâhî*. çev. Ekrem Demirli. 9 Cilt. İstanbul: Fikriyat Yayınevi, 2022.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Huzur Yayınevi, 2020.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b Yakub b Muhammed. *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l- Kamusi'l-Muhit: Kâmusu'l-Muhit Tercümesi*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. çev. Mütercim Asım Efendi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Âbidler Yolu (Minhâc-ül Âbidin)*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Her Durumda Adaletli Olma*. İstanbul: Ehil Yayınları, 2017.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *İtikatte Sözü'n Özü (el-İktisâd Fi'l-İ'tikâd)*. çev. Ömer Dönmez. İstanbul: Hisar Yayınları, 1990.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Kimya-yı Sââdet*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2004.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Mü'minler İçin Yükselme Basamakları*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Parlayan Nurlar*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.
- Geylani, Seyyid Abdülkadir. *Günyet'üt Tâlibîn (İlim ve Esrâr Hazînesi)*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Berekat Yayınevi, 1979.
- Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitapevi, 2016.
- Gülle, Sıtkı. "Velilik ve Keramet". *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1998), 59-61.
- Gündüz, Şinasi. "Maniheizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/575-577. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.
- Güneş, Kamil. *Meleklerle İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Halebî, İbrâhîm. *Mülteka'l-Ebhur (Mevkufat)*. çev. Ahmed Davudoğlu. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2013.

- Hasîrîzâde, Elîf Efendi. *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*. haz. Mustafa KOÇ, Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hatîb eş-Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-. *Delilleriyle Büyük Şafîî Fıkhu: Muğni'l-Muhtâc (Minhacü't-Talibin Şerhi)*. çev. Soner Duman. 20 Cilt. İstanbul: Miraç Yayınları, 2009.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Havva, Said. *El-Esas Fi's Sunne - İslam Akaidi*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- İbn Abdüsselâm, Muhammed İzzeddin Abdülaziz ed-Dîmeşki. *İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri Kavaidü'l-Ahkâm fî Mesalihi'l-Enam*. çev. Soner Duman - Süleyman Kaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- İbn Âbidînzâde, Alâüddîn Muhammed b. Dîmaşkî. *Üç Boyutuyla İslam: İnanç, İbadet, Ahlak (el-Hediyyetü'l-'Alâ'iyye)*. çev. Ali Eren. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011.
- İbn Acîbe, el-Hasenî. *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'Kur'anil-Mecîd*. ed. Mustafa Bahadıroğlu. çev. Dilaver Selvi. 11 Cilt. İstanbul: Semerkand, 1. Basım, 2011.
- İbn Atâullah el-İskenderî. *Tasavvufî Hikmetler: Hikemü'l-Ataiyye El-Muhkem fî Şerhi'l-Hikem*. ed. Ersan Güngör. çev. Selahattin Hacıoğlu. İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2009.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *Muhtasar Fethü'l-Bâri*. çev. Halil Aldemir - Soner Duman. 15 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et Temîmî el-Büstî es-Sicistânî el-Adnânî. *Es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ (Hz. Peygamber ve Halifeler)*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dîmaşkî eş-Şâfîî. *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.

- İbnu'l-Esîr, el-Cezerî. *Câmiu'l-Usûl*. çev. S.Kemal Sandıkçı - Muhsin Koçak. 19 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2008.
- İmam Birgivî. *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. çev. Muhammed Taha. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.
- İmam Birgivî. “Ravzatü'l-Cennât Fî Usûli'l-İ'tikâd”. çev. Ali Nar. *Akâid Risaleleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- İmam Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Fî Şerhi Sahîh-i Müslim (Sahîh-i Müslim Şerhi)*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 12 Cilt. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2015.
- İmam Şiblî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *Cinlerin Esrarı (Akâmül Mercân fi-Ahkâmîl Cân)*. çev. Muhammed Ferşad. İstanbul: Ferşad Yayınevi, 1974.
- İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh Ebû Nuaym el-. *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*. çev. Hüseyin Yıldız vd. 12 Cilt. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Kādî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. *Dinin Temel İlkeleri (el-Muhtaşar Fî Uşûlü'd-Dîn)*. ed. Mahmut Ay. çev. Hulusi Arslan. İstanbul: Endülüs, 2017.
- Kâmil Miras. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. ed. Salih Şenzenger vd. 8 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Karadeniz, Osman. “Ruhani Varlıklar”. *Sistematiik kelam*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-. *Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-Alam Fi Işaratı Ehli'l-Ilham*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2015.
- Kaya, İsmail. *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*. Konya: Madve Yayınları, 1973.

- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Kolektif vd. *İnanç Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Kolektif vd. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Konevî, Alî es-Sadrî el-. *Keşfu'l-Esrâr Fî Şerh-i Risâle-i Birgivî*. ed. Osman Akyıldız. çev. Melikşah Sezen. İstanbul: Tahkik Yayınları, 2020.
- Korkmaz, Ömer Faruk. *Sorun Kalmasın (Ateist Deist ve Agnostiklerin Şüphelerine Cevaplar)*. İstanbul: Dirayet Yayınları, 2022.
- Koyuncu, Uzm Psikiyatr Ahmet. *Takıntı Kuruntu Vesvese Obsesif-Kompulsif Bozukluk*. İstanbul: Roza Yayınevi, 2019.
- Köktaş, Yavuz. *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kring, Ann M. vd. *Anormal Psikoloji Psikopatoloji*. çev. Muzaffer Şahin. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 12., 2015.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-. *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. Mehmet Beşir Ervansoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 3., 2005.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Le'tâ'ifü'l-İşârât*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2., 2007.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Risale-i Kuşeyri*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1980.
- Küçük, Ali. *Besairu'l Kur'ân*. 12 Cilt. Konya: Beka Yayınları, 2003.
- Licâî, Abdurrahman b. Yusuf el-. *Tasavvufta Aydınlanma Yolu (Şemsü'l-Kulüb)*. çev. Adem Çatak. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2018.
- Mağnîsâvî, Şihâbüddîn Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-. “Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber”. çev. Yunus Vehbi Yavuz. *Fıkhî Ekber (Mâtürîdî-Ebü'l-Müntehâ-Molla Hüseyin Şerhleri)*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1993.

- Makdisî, Ebû'l-Kâsim Şihâbuddîn 'Abdurrahmân b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-. *Delilleriyle Hanbeli Fıkhi el-Muğni Muhtasarı*. ed. Hamed b. Abdu/aziz el-Hammâd. çev. A. Alpaslan Tunçer. 4 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 2015.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *Muvatta*. çev. İsmail Karagözoğlu vd. 4 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Manastırlı İsmail Hakkı. "Mevoidü'l-İn'am Fi Berahini Akâidi'l-İslâm". çev. Ali Nar. *Akâid Risaleleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Telhîs'ül Kelâm fî Berâhîni Akâid'il İslâm*. çev. Arif Kübraoğlu. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1989.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. çev. S.Kemal Sandıkçı - Yusuf Şevki Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. basım., 2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitabü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*. çev. Ersan Urcan. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Memiş, Mustafa. *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranış Bozuklukları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhanüddin Ali b Ebu Bekir. *Delilleriyle Hanefi Fıkhi el-Hidâye*. çev. Ahmed Meylânî. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1983.
- Molla Câmi, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefehâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*. çev. Lâmiî Çelebi. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Muhammed b. Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. *Musannef (Fi'l-Ehâdîs ve'l-Âşâr)*. ed. Yusuf Özbek. çev. Hüseyin Yıldız. 16 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-. *er-Ri'âye (Nefis Muhasebesinin Temelleri)*. ed. İsmail Taşdemir. çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müftüoğlu, Adem (ed.). *Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat'e Göre Kitab-ül Âkaid*. Kırıkkale: Seyda Yayınevi, 1983.

- Nar, Ali. *İslam İnancı (Tevhid-Akaid-Kelam)*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-. *Et-Teysir Fi't-Tefsir*. ed. Ercan Alkan - Ali Benli. çev. Muhammed Coşkun. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-. *İslâm İnancının Temelleri - Akâid*. çev. M. Seyyid Ahsen. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1995.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-. *Nesefî Tefsiri (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*. çev. Harun Ünal. 10 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-. *Tevhidin Esasları (Kitâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhîd)*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Nur, Osman - Celep, Mustafa Nurullah. *Gerçek İslam İnanç Rehberi*. İstanbul: Mat Kitap, 1. baskı., 2020.
- Nûreddin es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978.
- Öz, Mustafa. "Deysâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/270-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özdemir, Metin. *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2019.
- Paksu, Mehmed. *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2020.
- Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-. *Ehli Sünnet Âkaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi (en-Nübüvve fî Dav'i'l-'ilm ve'l-'aql)*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Ahsen Yayınları, 2003.
- Sarı, Mevlüt. *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1980.
- Selvi, Dilaver. *Ehl-i Sünnet İnancı*. ed. İbrahim Tozlu. İstanbul: Semerkand, 2000.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah B Ali Et-Tûsî es-. *El-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.

- Seyyid Kutub. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. çev. Vahdettin İnce - Salih Uçan. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Ateizm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Temmuz 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ateizm>
- Sinanoğlu, Mustafa. “Seneviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/521-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sönmez, Mehmet. “Ahiret Gününe İman”. *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*. ed. Recep Ardoğan. İstanbul: Klm Yayınları, 2019.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn. *Gerçek Tasavvuf: Avarîfî'l-Meârif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 7. Basım, 2010.
- Şâh Raûf Ahmed. *Dürrü'l Me'ârif*. İstanbul: İhlas Vakfı, 1998.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-. *El-Yevâkît Ve'l-Cevâhir (İbnü'l-Arabî'nin Görüşleri)*. çev. Mahmut Çınar. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-. *Milel ve Nihal*. ed. Mehmet Dalkılıç. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Şemsüddîn es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref el-Hüseynî. *İslam İnanç İlkeleri (el-Mu'tekad li İ'tikâd-i Ehli'l-İslam)*. çev. İsmail Yürük - İsmail Şık. İstanbul: Araştırma Yayınları, 2011.
- Şık, Mehmet Sırrı. *Diyarbakırlı Gençlerden Müftüyü Terleten Sorular*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *Temel Dini Bilgiler (Amûziş-i Akaid Destûrhay-i Dinî)*. çev. Ertuğrul Ertekin. 2 Cilt. İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2014.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid et-. *Taberî Tefsiri (Câmiu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân)*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Tan, Oğuz. *Takıntılar: Vaka Örnekleri ve Tedavi Yöntemleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.

- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Makâsidü'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatlari*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu'l-'Aķā'id*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Tezcan, Ahmet Ertan - Faraji, Haydeh. *Olgular Eşliğinde Obsesif Kompulsif Bozukluk OKB*. Eğitim Kitap, 2020.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 4., 2015.
- Toprak, Taha Burak. *Dini İçerikli Psiko-Eğitim Eklenmiş Bilişsel Davranışçı Grup Psikoterapisinin Dini İçerikli Obsesyon Ve Kompulsiyonları Olan Hastalardaki Etkililiği*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Tözlüyurt, Mehmet. "Görünmez Âlem (Melekler, Şeytan ve Cin)". *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*. ed. Recep Ardoğan. İstanbul: Klm Yayınları, 2019.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2011.
- Türpüştî, Fadlullah Şihabüddin Ebu Abdullah bin Hasan. *Türpüştî Risalesi/El-Mu'temed Fi'l-Mu'tekad*. çev. Süleyman Kuku. İstanbul: Damra Yayınları, 2018.
- Uludağ, Süleyman. "Mutasavvıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/379. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uyaver, Ayşe. *Obsesif-Kompulsif Bozukluk Tanısı Konmuş Hastalarda Dini Tutum Ve Davranışlar İle Hastalık Semptomları Arasındaki İlişki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Uysal, Mustafa (ed.). *İzahlı Mişkâtül-Mesabîh Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1999.
- Üsküdar Üniversitesi. *OKB'nin Temelinde Çocukluk Travmaları Yatıyor*. Erişim 31 Ağustos 2022. <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/4454/okbnin-temelinde-cocukluk-travmalari-yatiyor>
- Vâhidi, Ebü'l-Hasan Ali b Ahmed b Muhammed en-Nisaburi. *El-Veciz Fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1995.

- Vânî, Mehmed b. Mustafâ el-. *Vankulu Lügatı*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1., 2014.
- Vehbi Efendi, Mehmed. *Hulâsatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969.
- Yağcı, Hanife Yıldız. *Saplantılı Dini Davranışlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yavuz, Ali Fikri. *Açıklamalı-Muâmelatlı İslam İlmihali İslam Fıkhi Ve Hukuku*. İstanbul: Çile Yayınevi, 1977.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahiy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Celal. *Kaynaklarıyla Ahkam Hadisleri Mezheplere Göre Fıkhi Hükümler Ve Şerhleri*. 6 Cilt. Konya: Uysal Kitabevi, 1993.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Younis, Asmaa. “Kuran ve Sünnet'te Şeytan ve Nefis”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (16 Ocak 2021), 484-520. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ihya/issue/59782/788095>
- Yûsuf El-Hemedânî, Ebû Ya'kûb. *Rütbetü'l-Hayât (Hayat Nedir?)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Ahmet Alim vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *El-Minhâc Fî Uşûli'd-Dîn (Dinin Temel İlkelerini Anlama Yöntemi)*. çev. Mehmet Evkuran. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Zerruk, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Tasavvufun Esasları*. çev. Muhammet Uysal. İstanbul: Endülü Kitap, 2012.

Zimbardo, Philip G. - Gerrig, Richard J. *Psikoloji ve Yaşam -Psikolojiye Giriş*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 19., 2012.

“Depremi faydaları - Vedat ASLAN - Yeni Dönem Gazetesi”. Erişim 27 Mayıs 2024.
<https://www.yenidonem.com.tr/yazarlar/vedat-aslan-52/depremin-faydaları-14166>

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**